F 26067

F 26067

F 26067

VERMEULEN
Grafische
afwerking
04498-51195

01 2029 3345 UB AMSTERDAM

VER
Gi
af
044

F 26067

A. J. DE SOPPER.

DAVID HUME'S

KENLEER EN ETHIEK.

EERSTE, INLEIDEND DEEL.

VAN BACON TOT HUME.

NICOLETTE A BRUINING

DAVID HUME'S

KENLEER EN ETHIEK.

EERSTE, INLEIDEND DEEL.

VAN BACON TOT HUME.

DAVID HUME'S
KENLEER EN ETHIEK.

EERSTE, INLEIDEND DEEL.

VAN BACON TOT HUME.

ACADEMISCH PROEFSCHRIFT

TER VERKRIJGING VAN DEN GRAAD VAN

DOCTOR IN DE GODGELEERDHEID

AAN DE RIJKSUNIVERSITEIT TE LEIDEN,

OP GEZAG VAN DEN RECTOR-MAGNIFICUS

Dr. W. NOLEN,

HOOGLEERAAR IN DE FACULTEIT DER GENEESKUNDE,

VOOR DE FACULTEIT TE VERDEDIGEN

OP DINSDAG 28 MEI 1907, DES NAMIDDAGS TE 4 UUR,

DOOR

ARTHUR JOSEPH DE SOPPER,

GEBOREN TE BRUGGE.

LEIDEN. — A. W. SIJTHOFF'S UITG. M.IJ.
1907.

D85103014

AAN MIJN VROUW.

Dit proefschrift komt laat. Wie met de bizondere omstandigheden, waarin ik verkeerde, bekend is, weet wat er aanleiding toe gaf. Anderen stellen er geen belang in.

Hoe gaarne had ik bij deze gelegenheid m'n eigenlijke leermeesters hartelijk dank gezegd voor hun onderwijs! Dat m'n woorden zoovelen hunner nu niet meer bereiken kunnen, is wat ik in het meer dan gewoon lange uitblijven mijner promotie hoofdzakelijk betreur. Van de Hoogleeraren KOSTERS, VAN MANEN, TIELE, GUNNING, ACQUOY, onder wier leiding ik m'n academische studie te Leiden aanving, is niet één meer in leven. Aan allen ben ik veel verschuldigd. Het meest aan de beide laatstgenoemden, met wie ik het meest in persoonlijke aanraking kwam en van wie ik me in 't bizonder 'n leerling gevoel. Met dankbaarheid en eerbied noem ik de namen van al deze gestorvenen.

Tegen het einde van m'n studietijd naamt Gij, Hooggeleerde PIJPER en EERDMANS, de plaats Uwer voorgangers in. Bij U moest ik het doctoraal examen afleggen, terwijl ik de desbetreffende colleges grootendeels bij dezen had gevolgd. Het bezwaarlijke, dat in dergelijke gevallen meestal gelegen is, werd mij in hooge mate verlicht door Uwe tegemoetkomende welwillendheid, die ik hier dankbaar gedenk. De door U gegeven colleges, die ik nog bij kon wonen, doen mij betreuren, dat ik er niet langer van heb kunnen profiteeren.

U, Hooggeleerde OFFERHAUS en GOOSZEN, Hoogleeraren vanwege de Ned. Herv. Kerk, blijf ik erkentelijk voor hetgeen ik van U heb mogen leeren.

Voor de studie op het gebied, dat ik met deze dissertatie betreed, heb ik het meeste te danken aan het verkeer met m'n vriend Prof. Dr. M. A. VAN MELLE. Dat ook hij tot de overledenen behoort, werpt voor mij eveneens 'n schaduw over de blijdschap bij haar beëindiging. Z'n heengaan heeft, gelijk in zooveler leven, ook in het mijne 'n groot ledig achtergelaten. Met innige dankbaarheid en diepen weemoed denk ik terug aan onze bijna wekelijksche samenkomsten gedurende de weinige jaren van z'n Hoogleeraarschap te Amsterdam. Genotvolle, onvergetelijke uren, waarin ik voor studie en leven zooveel van hem leerde! Welke beloften z'n vroegtijdige dood heeft verijdeld, kunnen zij eenigszins beseffen, die, als ik, het voorrecht hadden hem te hooren, zooals hij zich in vertrouwelijk gesprek op z'n studeerkamer kon laten gaan. Met genialen greep werden telkens verrassende perspectieven geopend op zeer verschillende terreinen van wetenschap en forsch de hoofdlijnen aangegeven voor allerlei, dikwijls imposante, projecten, waarmee z'n rijke, machtige geest vervuld was, doch die z'n broze, ondermijnde lichaam hem belette af te werken en uit te voeren. Zooals hij door z'n leermeester, Prof. Dr. G. HEYMANS, kort na z'n overlijden geteekend werd, staat hij inderdaad in m'n herinnering voor mij, en ik kan mij het genot niet ontzeggen dit beeld hier 'n plaats te geven: „... een man van grooten ernst en niet minder grooten eenvoud; die aan zichzelf de hoogste eischen stelde en niets vroeg van de wereld; wiens wetenschappelijke zin nooit in den weg stond aan de warmte van zijn gemoed; in wiens ruimen geest plaats was voor de abstracties der school en den rijkdom van het leven, voor streng

methodisch onderzoek en voor de innigste religieuse aspiratiën". Even te voren spreekt dezelfde over de vele zaden, die van Melle, met z'n rijke en diepe persoonlijkheid, in z'n korte leven heeft uitgestrooid. Welnu, zoo er in dit proefschrift hier of daar iets zijn mocht, dat men waard acht als de vrucht van zulk 'n zaad beschouwd te worden — 'n weemoedige vreugd zou het mij zijn den lof ervoor te zien in het licht van 'n kleine hulde aan de nagedachtenis van den diepbetreurden doode.

Hebben de jaren genomen — ze hebben ook gegeven. Ook van U, Hooggeleerde CHANTEPIE DE LA SAUSSAYE, ben ik in den eigenlijken zin van het woord geen leerling. Maar U hebt bij het aftreden van Professor VAN MANEN welwillend de taak van het Promotorschap overgenomen. En nu is voor mij het meest verblijdend gevolg van het verlate verschijnen mijner dissertatie, dat dezelfde omstandigheden, waardoor dit veroorzaakt werd, mij in meer persoonlijke betrekking tot U hebben gebracht en U van Promotor voor mij hebben doen worden tot 'n vaderlijken vriend. Uwe hartelijke sympathie in moeilijke tijden is mij tot steun en zegen geweest. Zonder Uwe aansporing en bemoediging zou m'n proefschrift stellig nog veel later en misschien in 't geheel niet gereed gekomen zijn. Bij het schrijven ervan hebt U mij menigen goeden wenk gegeven, doch mij over 't geheel m'n eigen weg laten gaan. Het is niet de geringste voldoening van het voltooien dezer studie, dat het mij de gelegenheid biedt U op deze plaats m'n warmen dank te betuigen voor alles, wat U mij in de jaren, die eraan voorafgingen, geweest zijt.

Aan allen, door wier liefde en vriendschap God mij in vroeger of later tijd heeft gesteund en verkwikt, zij dit boek toegezonden als 'n gering bewijs van groote dankbaarheid voor hetgeen ik in en door hen ontving.

Ten slotte eenige opmerkingen voor degenen, die met dit geschrift niet dan oppervlakkig willen of kunnen kennis maken. Licht rekenen zij mij als 'n gebrek in de samenstelling daarvan toe, wat ik opzettelijk en welbewust, op m. i. goede gronden, aldus heb bedoeld, en, dikwijls niet zonder inspanning, tot stand heb trachten te brengen. Ik heb het er namelijk op toegelegd hetgeen ik omtrent de denkbeelden der door mij besproken auteurs wenschte mee te deelen zooveel mogelijk telkens te laten uitloopen op — en te staven door één of meer citaten uit hun werken. Dat vele citeeren kan den schijn wekken alsof men hier niet te doen had met 'n persoonlijke verwerking en kritische behandeling der stof. Door te refereeren en te vertalen, in plaats van in het oorspronkelijk te citeeren, had ik zonder veel moeite dien schijn kunnen vermijden. Dat zou, wat het beheerschen van het materiaal aangaat, zelfs gemakkelijker geweest zijn dan wat ik nu deed. Daar vertalen hier in de meeste gevallen op omschrijven had moeten uitloopen, ware de omvang van het boek er tevens door verdubbeld geworden. Maar de waarde ervan zou er m. i. niet door toegenomen zijn. Ik heb er althans niet toe kunnen besluiten. En wel, afgezien nog van het ongewenschte eener te groote dissertatie, om de volgende redenen.

Alleen door formeel citaat, met behulp van aanhalingsteekens, kan in 'n boek als dit vermeden worden, dat de lezer zich telkens moet afvragen *wie* nu eigenlijk aan het woord is en nu eens aan den denker, die besproken wordt, toedicht wat persoonlijke opvatting is van den schrijver, wiens boek hij in handen heeft, dan weer den laatste voor den zegsman aanziet van wat eigendom is van den eerste. Zelf heb ik te dikwijls den last daarvan ondervonden om hem niet aan anderen te willen besparen.

Behalve dat ook het controleeren erdoor vergemakkelijkt wordt, heeft het sprekend invoeren der verschillende personen nog het voordeel, dat, ten minste naar mijn smaak, 'n boek als ik hier bedoelde te geven er altijd door wint aan levendigheid.

De citaten werden niet in het hollandsch overgezet, vooreerst, omdat er toch veel uitdrukkingen in voorkomen, die 'n soort van technische beteekenis gekregen hebben en onverstaanbaarder worden door ze te vertalen. Dan, omdat 'n vertaling (ik denk b.v. aan het inslaand latijn van Bacon of het sierlijke engelsch van Berkeley) altijd verliest. Eindelijk, omdat het overbodig is: wie, in ons land, leest over de hier ter sprake komende onderwerpen, verstaat ook wel de talen, waarin geciteerd wordt.

Zooals de titel aangeeft, heeft men hier voor zich het eerste deel van 'n grooter geheel. Toch kan het ook wel op zichzelf staan. Het bevat de grondtrekken eener geschiedenis, en dus kritiek, van het engelsch empirisme in de 17e en 18e eeuw. De bestudeering daarvan blijft van belang, zoolang als Schopenhauer gelijk heeft met z'n beweren, dat men, om Kant [en dus de geheele, met hem in betrekking staande, nieuwere wijsbegeerte] recht te kunnen verstaan, goed op de hoogte behoort te zijn van de empiristische en van de rationalistische reeks denkers, die aan hem voorafgingen (A. Schopenhauer, Kritik der Kantischen Philosophie, ed. Grisebach, Dl. I, pg. 535). Wie met de eerste, en eenigermate ook met de laatste, nader bekend wenscht te worden, zal, naar ik hoop, de volgende bladzijden niet geheel te vergeefs doorlezen.

VELSEN, Mei 1907.

INHOUD.

Inleiding.

Kenleer en bizondere wetenschappen (1)[1]). Kenleer en ethiek (3). Empiristisch-skeptische kenleer en ethiek (4). Hume's kenleer en ethiek (5). Niet verouderd (5). Hume heeft zelf verband gewild tusschen kenleer en ethiek (6). Acht de laatste van 't meeste belang (7), doch modelleert haar goeddeels naar de eerste (9). Plan van dit geschrift (9). Wijze van citeeren (10). Twee recensies van Hume's denkbeelden (10). Dispositie van de stof (13).

Van Bacon tot Hume.

Ontevredenheid met het bestaande in de philosophie (15). In elk opzicht (16). Hoopvol 'n nieuw begin gemaakt (17). 't Onderzoek van den geest treedt op den voorgrond (18). Ook hier nieuw begin (19). Rationalisme (19). Empirisme (19). Engelsch empirisme (20).

Francis Bacon. Z'n bezwaar tegen de bestaande wetenschappen (21). Idolen – ficties (22). Ervaring – bron van kennis (23).

[1]) De cijfers in deze inhoudsopgave duiden pagina's aan.

Methode van bewerking (23). Inductie (24). Practisch doel (25). Naïef realist (25).

Thomas Hobbes. Z'n doel (26). Qualitates sensibiles — ficties (26). Zintuigelijke waarneming — bron van objectieve kennis (27). Z'n materialisme (27). Z'n zuivering van onze kennis (29). Ervaring (29), levert geen wetenschap (30). Z'n nominalisme (31). Tegenstrijdigheid tusschen empirisme en rationalisme binnen het systeem van Hobbes (31). Het bankroet van het empirisme (33).

John Locke. Wat hem mishaagt in de wetenschap zijner dagen (33). Z'n doel (34). Grenzen onzer kennis (35). Daartoe onderzoek naar den oorsprong ervan (35). Zuiver psychologisch onderzoek (36). Methode van introspectie (36). Ervaring en waarneming (37). Locke's bestrijding van de leer der aangeboren begrippen (37). Bronnen onzer kennis: „sensation" en „reflexion" (38). „Simple ideas" (40). Ten opzichte van deze de geest zuiver passief en receptief (41). Sporen van activiteit (41), worden op den achtergrond geschoven (42). De geest, bij alle activiteit, beslist improductief (43). „Complex ideas" (43) herleidbaar tot „simple ideas" (43). B.v. „Of power" en „Of cause and effect" (43). Locke's algemeen procédé daarvoor. Z'n dogmatisme (46). Z'n inconsequent, bemiddelend standpunt (47). Tegenstrijdigheden in z'n systeem (49). Het uitgangspunt onzer kennis — het enkelvoudige (49). Het uitgangspunt onzer kennis — het samengestelde (49). Objectieve geldigheid onzer kennis (51). Alleen „simple ideas" komen daarvoor in aanmerking (52). „Ideas of primary qualities" (52). „Ideas of secondary qualities" (53). Verhouding dezer beide soorten tot elkander (54). Allebei „real" en „true" (56.) Van de „complex ideas" — „modes and relations" „real" (57). „Substance" (57). „General idea of substance" (57). „Particular substances": „material" en „spiritual" (58). „Nominal essence" (59). „Real essence" onbekend

(60). „Nominal essence" — „false" (61). „Sensitive knowledge" (61), geeft „real and instructive propositions" (62), doch alleen ten opzichte van „particulars" (63). Geen natuurwetenschap (63). Oordeelen van algemeene geldigheid en innerlijke noodzakelijkheid „verbal and trifling" (63). Eigenlijk al onze oordeelen „verbal and trifling" (64). Intuïtieve en demonstratieve kennis (65), geldt nu eens enkel „ideas" (66), dan weer „existence" (66). „Intuitive knowledge of self" (67). „Demonstrative knowledge of God" (68). Voor beide in de „Essay" geen plaats (68). „Real essence" — toch kenbaar (68). „Nominal essence" — gedeeltelijk „real" (69). In zoover ook niet willekeurig (69). Approximatieve kennis van „real essence" (70). Ten opzichte van „substances" toch ook „general certain propositions" (71). En sommige nog wel geheel onafhankelijk van de ervaring ontstaan (72). Mathematische en moreele kennis (72), bezit „general certainty" (72). Moest „trifling" zijn (73), doch is „instructive" (73). Ook „real", objectief geldig (73). Onverklaarbaar (74). De geheele „Essay" 'n onhoudbaar compromis tusschen tegenstrijdige beginselen (75). Locke's beteekenis (75). De tegenstrijdige elementen van z'n systeem gaan uiteen (77). Leibniz (77).

George Berkeley. Doel en methode (77). „Theory of Vision". Doel (78). Methode (79). Isoleering van de „ideas of sight and touch" (79). Afstand (80). Grootte, situatie, figuur (80). Getal (83). „Motion" (84). Het eigenlijk voorwerp van den gezichtszin (84) — „only in the mind" (84). Gezichtsindrukken en tastindrukken — totaal heterogeen (85). Gezichtsindrukken — teekens van tastindrukken (85). Geen noodzakelijk verband tusschen beide (87). Alleen „habitual connexion" (89). Deze slechts door ervaring te kennen (90). „Visual language" (91). Misverstand ten opzichte van de strekking der „Theory of Vision" (94). 'n Inleiding tot de „Treatise concerning the Principles of Human Knowledge" (95). Abstractieleer (95). Locke's

conceptualisme (95 — door Berkeley bestreden (95), niet op grond van 'n misverstand (97). Berkeley's nominalisme (99). Ontkend, wegens z'n geloof aan het bestaan van „general ideas" (99). Gehandhaafd (101), wijl de algemeenheid, waarvoor hij plaats laat, neerkomt op niets anders dan gemeenschappelijke benaming (102). Hij doet hierbij alsof „voorstellen" de eenige functie van ons kenvermogen was (104). Primaire en secundaire qualiteiten (106). „Visible extension" — „in the mind" (106). Ook „figure", „motion", „solidity", „number" (107). „Tangible extension" — eveneens „in the mind" (108). Alle qualiteiten gelijkelijk „in the mind" (109). „Extension" in Berkeley's zin — niet oneindig deelbaar (109). Geen vacuum (109). Eigenlijk ook geen „extension" noch „body" hoegenaamd (110). „Motion" (111) en tijd evenmin (112). Onopgemerkt door verwarring van „feeling" en „felt thing", beide door het woord „idea" aangeduid (113). „Substance" (114). Twee begrippen ervan bij Locke (114). Het eerste overbodig (114), en onbestaanbaar (115). Ook het tweede zonder reden van bestaan (116), en volstrekt zonder beteekenis (117). Bij den niet-philosooph onbekend (118). Door philosophen uitgedacht (120). Onmogelijk „zijn" en „waargenomen-zijn" van elkaar te abstraheeren (121). Onmogelijk „ideas" en „mind" van elkaar te abstraheeren (123). Geen „unthinking substratum" (123). De „ideas" kunnen geen transscendent „zijn" vertegenwoordigen (123). Esse=percipi (126). Ultra-nominalistisch atomisme (127). Berkeley – tegenvoeter van Spinoza (128). Moeilijkheden uit den weg geruimd (129), door Locke met zichzelf in overeenstemming te brengen (132). Absolute of relatieve negativiteit? (132). Tertium datur tusschen afspiegelingstheorie en subjectief idealisme (134). Berkeley meent alle bezwaren tegen z'n leer te kunnen weerleggen (135). Naïef realisme (137). „Self" (140) – als „spiritual substance" (140); als „spiritual

agent". „Inactivity of ideas" (140). Berkeley wil geen pan-idealisme (142). „Spirit" het tegendeel van „idea" (143). Spiritualisme contra idealisme (143). „Self" in verschillende beteekenissen gebruikt (144). Nieuwe bron van kennis, nl. door „notions", „of the spirit and its actions" (147), en „of relations" (148). Grondtegenstrijdigheid in Berkeley's systeem (150) — niet weggenomen door het aannemen van deze kennis door middel van „notions" (150), noch door 'n beroep op „inward feeling" (152). „Material" en „spiritual substance" op één lijn te stellen (155). Berkeley geen solipsist (158). Neemt het bestaan van „other spirits" aan (159). Beweegt zich in de richting van het monadisme (161). „God" (162). Bewijzen voor zijn bestaan (163). Als substraat (163). Bezwaren (164). Als „cause" (164). Bezwaren (167). Causaliteit (169). Natuurwetten (170), niets dan waargenomen regelmatigheden van successie en coëxistentie (170). God de éénige oorzaak (171). Doch voor oorzakelijkheid in Berkeley's stelsel in 't geheel geen plaats (174). Waartoe de substitutie van „kracht" of „causaliteit" door „God" dient (176). Geen algemeengeldige en noodzakelijke kennis (179). Maar ook geen empirische kennis (181). Kriterium van waarheid? (182).

David Hume. Z'n verhouding tot de voorgangers (184). „Human nature" (186), het centrale object der wetenschap (188). „Experience and observation" (189). Hume's aanvankelijke houding ten opzichte van de skepsis (193). Z'n negatieve taak (194). Z'n positieve taak (196).

„Hier wensch ik alleen op te merken, dat de richting, die de ethiek der toekomst, en in haar gevolg de Europeesche beschaving nemen zal, zonder twijfel afhangt van de vraag, of de wetenschappelijke mannen der eerstvolgende geslachten over dat onderwerp zullen denken in Kantiaanschen, dan wel in empiristischen geest."

C. B. Spruijt. Proeve van eene geschiedenis van de leer der aangeboren begrippen. Voorrede.

INLEIDING.

Kenleer en bizondere wetenschappen.

Het behoeft geen betoog, dat hetgeen in den aard van onze menschelijke kennis als zoodanig ligt, gelden moet van onze kennis op ieder bizonder gebied. Natuurlijk kan deze op 'n bepaald terrein van wetenschap bizondere, met den bizonderen aard van haar voorwerp samenhangende, eigenaardigheden bezitten. Maar de eigenaardigheden dier kennis mogen toch nooit in strijd zijn met het karakter, dat ze om „kennis" te zijn niet kan ontberen [1]).

Hieruit volgt onmiddellijk, dat in het geheel der gedachten van iemand, die de kenleer en 'n bizondere wetenschap behandeld heeft, de laatste in overeenstemming behoort te zijn met de eerste en ook inderdaad zijn zal, naarmate beide aan hun ideaal beantwoorden. In de kenleer toch spreekt hij zich uit over de grondbeginselen en regels, waardoor zijns inziens *al* ons denken beheerscht

[1]) R. Descartes, Regulae ad directionem ingenii, Regula I (ed. van Blaev 1701, Dl. X) „.... cum scientiae omnes nihil aliud sint quam humana sapientia, quae semper una et eadem manet, quantumvis differentibus subjectis applicata, nec majorem ab illis distinctionem mutuatur, quam solis lumen a rerum, quas illustrat, varietate...."

en de aard van *al* onze kennis, in de kenleer zelve zoowel als in de bizondere wetenschappen, bepaald wordt.

Daarmee wil allerminst 'n vaste regel gegeven zijn met betrekking tot het feitelijk tot stand komen van die overeenstemming in het geheel van iemands overtuigingen, alsof men b.v. eerst 'n leer van het kenvermogen zou opstellen om dan, nadat deze geheel onafhankelijk in orde is gebracht, daarnaar de opvattingen in 'n bizonder vak in te richten. Er grijpt hier in werkelijkheid schier altijd 'n gedurige wisselwerking plaats. Het valt immers niet te loochenen, dat de opvattingen omtrent den aard der kennis, door iemand in één of meer bizondere wetenschappen opgedaan, van grooten invloed kunnen zijn op het karakter dat hij in de kenleer aan onze menschelijke kennis in 't algemeen zal toeschrijven, ja hij kan dit laatste eigenlijk niet buiten de eerste om leeren kennen. Maar ook omgekeerd zijn die opvattingen omtrent den aard onzer kennis op 'n bizonder veld van wetenschap dikwijls reeds bepaald door kennistheoretische opvattingen omtrent den aard onzer kennis in 't algemeen, die ze dan later weer moeten helpen steunen. Bij dezen zal het één, bij genen het ander overheerschend zijn. Het woord van Spruijt, hierboven als motto geplaatst, beziet de zaak slechts van één kant. Het kán zijn, dat bij velen de richting, die hun ethiek zal nemen, afhangt van de vraag of ze in de kenleer denken in Kantiaanschen dan wel in empiristischen geest. Maar 't is even goed mogelijk, dat voor anderen de vraag of ze in de kenleer in Kantiaanschen dan wel in empiristischen geest zullen denken, afhangt van de richting, die ze in de ethiek toegedaan zijn.

Zooveel alleen is duidelijk: de bizondere wetenschap behoort in harmonie te zijn met de kenleer, maar die harmonie kan evenzeer van de ééne als van de andere zijde uit tot stand gebracht worden.

Omdat er van de kenleer lijnen uitloopen in de bizondere wetenschappen, waardoor de opvattingen in deze wetenschappen in meerdere of mindere mate logisch bepaald worden, is er dus plaats voor de vraag: welke opvatting van dit of dat vak van kennis behoort bij deze kenleer? Daar echter dit logisch verband wederkeerig is, kunnen omgekeerd in 'n bizonder vak van kennis veronderstellingen opgenomen worden, die aanstonds aan de kenleer 'n bepaalde richting geven. Daardoor heeft ook deze vraag zin: welke kenleer behoort bij deze bepaalde opvatting van dit of dat vak van kennis?

Kenleer en ethiek.

Dit alles geldt in bizonder sterke mate ten opzichte van kenleer en ethiek (al blijft het waar, dat dikwijls de ééne slechts door bemiddeling van de metaphysica op de andere inwerkt [1]). We hebben hier immers deze eigenaardige complicatie: het menschelijk willen, dat men in de ethiek wil leeren kennen, is zelf reeds in dit streven werkzaam, in zekeren zin subject en object tegelijk. Tusschen de wetenschap, die het *willen* wil *leeren kennen*, en die, welke het *kennen wil* leeren kennen, moet er dus wel 'n zeer nauwe betrekking bestaan. Vandaar dat Wundt [2]) en Sigwart [3]) gelijkelijk de logica 'n

---

[1]) Cf. W. Wundt, Einl. in die Phil. 1901, pg. 423.

[2]) W. Wundt, Ethik 1892, pg. 7.

[3]) Chr. Sigwart, Logik 1904, I pg. 22; cf. ook II pg. 738 v.v.

„Ethik des Denkens" hebben kunnen noemen. Het logisch verband tusschen deze twee, kenleer en ethiek, laat zich dan ook met den vinger aanwijzen zoowel in rationalistische systemen, waarin de ethiek domineert, als in empiristische gedachtengangen, waarin de kenleer den toon aangeeft. Hier is dus al heel gepast de vraag: welken invloed hebben deze bepaalde kennistheoretische opvattingen op de ethiek, welke ethiek behoort bij déze kenleer? En omgekeerd: in hoever en op welke wijze bepaalt deze bizondere opvatting van de ethiek de kenleer, welke kenleer behoort bij déze ethiek? Bij het onderzoek zou dan verder nog aan den dag moeten komen of er ook zoodanige opvattingen van het kenvermogen kunnen bestaan, die in strijd zijn met de essentieele veronderstellingen van *elke* ethiek, waardoor dus ethische kennis geheel en al buitengesloten zou worden.

Empiristisch-skeptische kenleer en ethiek.

Deze studie tracht 'n antwoord te geven op de eerste vraag, waarop ook de kwestie neerkomt, die in het bovengenoemd citaat van Spruijt wordt gesteld. Maar dan in dezen bepaalden vorm: welke is de invloed van 'n empiristisch-skeptische kenleer op de ethiek, welke richting moet de ethiek logisch nemen, wanneer men uitgaat van 'n zoodanige kenleer?

't Is wellicht niet overbodig hierbij nog op te merken, dat die invloed niet altijd inderdaad geoefend en de richting, door de kenleer aangewezen, niet steeds ook werkelijk ingeslagen wordt. Het kan best gebeuren, dat andere motieven der ethiek in de toekomst 'n gansch ander aanzien geven dan de logische consequenties uit 'n kenleer zouden doen verwachten. Of de ethiek de beschaving in

haar gevolg heeft, dan wel of misschien de beschaving de ethiek in haar gevolg heeft, blijft hier eveneens geheel in het midden gelaten.

Aan de systematische beantwoording der vraag, waarmee we ons bezig houden, moeten, naar mijn oordeel, eischen gesteld worden, die haar meer geschikt maken voor 'n laatste dan voor 'n eerste geschrift.

Daarom leek mij 't beste toe de kenleer en ethiek te nemen van 'n bepaald denker, die van 'n empiristisch-skeptische kenleer is uitgegaan; na te speuren welken invloed deze feitelijk op z'n ethiek heeft gehad, en te vragen welken invloed ze had moeten hebben om te beantwoorden aan den eisch, dat, kenleer en bizondere wetenschap eenmaal opgesteld zijnde, de laatste in harmonie moet zijn met de eerste.

Hume's kenleer en ethiek. Niet verouderd.

Tot dat doel leenen zich, volgens mijn inzien, buitengewoon goed de kenleer en ethiek van David Hume.

Hij staat ver genoeg van ons af voor 'n historische behandeling. Tevens is hij te fundamenteel om enkel historisch belang te hebben. Lateren mogen in de gelegenheid geweest zijn om in den bovenbouw hier 'n scheur aan te vullen en daar 'n reet te voegen of ook 'n enkele maal 'n verbouwinkje naar eigen teekening uit te voeren, de grondslagen door Hume gelegd, zijn voor zijn denkrichting onveranderd dezelfde gebleven [1]). Riehl heeft

[1]) Cf. b.v. H. Höffding, Einleitung in die englische Philosophie unserer Zeit 1889, pg. 10: „.... Doch waren es Hume's und Hartley's Principien, auf welche sich die englische Philosophie stützte, als gegen die Mitte des neunzehnten Jahrhunderts wieder eine Blütezeit für sie begann"; R. Eucken, die Lebensanschauungen der grossen

ergens gezegd, dat Hume nog niet historisch is geworden, niet tot het verleden behoort [1]). Z'n invloed grijpt krachtig in het heden in. Velen vereeren hem als hun geestelijken vader. Het parool „zurück auf Hume" wordt reeds geruimen tijd vernomen. Z'n geschriften hebben in sommige kringen 'n soort van canoniek gezag en citaten daaruit doen wel eens dienst als „loca probantia". Huxley noemt hem „protagonist of agnosticism" [2]) of ook wel „prince of agnostics" [3]).

Hume heeft zelf verband gewild tusschen kenleer en ethiek.

Wanneer we nu z'n kenleer met z'n ethiek in verband brengen, dan ligt dat niet alleen in den aard der zaak, maar is ook door Hume zelf nadrukkelijk gewild. Hij is

---

Denker 1899, pg. 397: „Die Gedankenwelt Humes giebt ein durchaus selbständiges, mit bewunderungswürdiger Konsequenz ausgeführtes Bild der Wirklichkeit. Der Positivismus des 19 Jahrhunderts hat durch Heranziehung der naturwissenschaftlichen, technischen, sozialen Erfahrungen dies Bild nur weiter ausgeführt, dabei aber nicht immer die volle Präzision der Humeschen Gedanken gewahrt"; O. Liebmann, Gedanken und Thatsachen 1904, II pg. 4: „.... der Empirismus neuester Zeit, der sich unter verändertem Aushängeschild neu dünkt, thatsächlich jedoch über Bacon, Locke und Hume nicht einen einzigen Schritt hinausthut...."

[1]) A. Riehl, Philosophie der Gegenwart 1904, pg. 92.

[2]) T. H. Huxley, Hume 1895, pg. 60.

[3]) T. H. Huxley, Essays upon some controverted questions 1892, pg. 365. Cf. b.v. ook Kant, Kritik der Reinen Vernunft[2]: „Da Hume vielleicht der geistreichste unter allen Sceptikern und ohne Widerrede der vorzüglichste in Ansehung des Einflusses ist, den das sceptische Verfahren auf die Erweckung einer gründlichen Vernunftprüfung haben kann, so...." (Kant's gesammelte Schriften herausgegeben von der Königl. Preuss. Akademie der Wissenschaften, Band III, pg. 499).

van oordeel, dat z'n verhandelingen over „the understanding", „the passions" en „morals" elkander als de schakels van 'n ketting dragen en ondersteunen [1]).

Van deze drie is de laatste hem voor het leven 't meest van belang. Daardoor stelt hij er, juist als scepticus [2]), ook het meest belang in: „morality is a subject that interests us above all others" [3]). Als hij rekenschap geeft van den psychologischen oorsprong van heel z'n philosopheeren heet het: „I cannot forbear having a curiosity to be acquainted with the principles of moral good and evil, the nature and foundation of government, and the cause of those several passions and inclinations, which actuate and govern me" [4]). „Moralist" wil hij evenwel niet worden. Hij verstaat daaronder, bij wijze van 'n schilder „to describe the grace and beauty of its actions" (sc. of the mind) [5]). Voor zichzelf reserveert hij de taak van den „anatomist", „to discover its secret springs and principles" [6]). Z'n naaste doel is dus de theorie. Ook bij de behandeling van „morals": „our object here being more the speculative, than the practical part of morals" [7]). Maar om deze, de theorie van het

Acht de laatste van 't meeste belang.

---

[1]) A Treatise on Human Nature III I 1 (II 233—234).

[2]) Deze benaming, zoomede de karakterizeering van Hume's denkrichting als empiristisch-skeptisch, vindt later haar rechtvaardiging.

[3]) Tr. III I 1 (II 234).

[4]) Tr. I IV 7 (I 550).

[5]) J. H. Burton, Life and correspondence of David Hume 1846, I pg. 112, in 'n brief aan Hutcheson.

[6]) Ibidem.

[7]) Enquiry concerning the principles of Morals, II I. (Essays II 175 v.).

zedelijk leven, is het hem toch hoofdzakelijk te doen. Bij deze theoretische beschouwingen blijkt hij evenwel ook de „practical morality" niet geheel uit het oog verloren te hebben, want elders lezen we: „the end of all moral speculations is to teach us our duty" [1]). Dit kan: „an anatomist can give very good advice to a painter or statuary" [2]). „And thus the most abstract speculations concerning human nature, however cold and unentertaining, become subservient to *practical morality*; and may render this latter science more correct in its precepts, and more persuasive in its exhortations" [3]). Reeds bij de dispositie van de stof, in den aanvang van z'n „Treatise on Human Nature", spreekt hij duidelijk uit, dat de ethische vragen hem de meeste belangstelling inboezemen. „Sensations" vallen dadelijk buiten het bestek, „and as the impressions of reflexion, viz. passions, desires, and emotions, ***which principally deserve our attention*** [4]), arise mostly from ideas, 't will be necessary to reverse that method, which at first sight seems most natural, and in order to explain the nature and principles of the human mind, give a particular account of ideas, before we proceed to impressions" [5]). En aan het einde van het eerste deel der „Treatise" „Of the understanding", als hij zal overgaan tot de behandeling van „Of the passions" en „Of morals", zegt hij: „'t is now time to return to a

---

[1]) Enq. c. pr. M. I (Ess. II 171; cf. ook 253).

[2]) J. H. Burton a. w., I pg. 113.

[3]) Tr. III III 6 (II 374).

[4]) Ik cursiveer.

[5]) Tr. I I 2 (I 317).

more close examination of our subject" [1]). Uit alles blijkt, dat Hume de kenleer beschouwt als voorwerk en grondslag van de ethiek, die 't eigenlijke doel is, waar hij op af gaat.

doch modelleert haar goeddeels naar de eerste.

Maar dat voorwerk en die grondslag zijn dan ook van overwegenden invloed op het overige. De ethiek, in beteekenis als hoofdzaak beschouwd, is bij Hume posterieur aan en gemodelleerd naar de vooraf onafhankelijk daarvan bewerkte kenleer. Het is waar: „diese Untersuchungen [over de affecten, zedelijkheid en godsdienst] werden weit weniger als z.B. bei Hobbes und Locke namentlich mit den moralischen Begriffen geschieht, in die letzteren [über den Verstand] hineingezogen" [2]). Op menig punt zal de ethiek van Hume zelfs anders blijken te zijn dan men bij z'n kenleer zou verwachten. Toch: „die Grundrichtung bleibt im wesentlichen dieselbe" [3]). Z'n ethiek draagt, in haar geheel, de signatuur van z'n kenleer. Er is veel in de eerste, dat uit de laatste z'n verklaring moet vinden, terwijl omgekeerd z'n ethiek buiten haar terrein op z'n denkbeelden geen noemenswaardigen invloed oefent.

Plan van dit geschrift.

Ter bereiking van m'n doel, de beantwoording der vraag naar de verhouding van Hume's kenleer en ethiek als proeve van den invloed eener empiristisch-skeptische kenleer op dat studievak, zal het noodig zijn na te gaan: eerst wat z'n kenleer ons leert omtrent de menschelijke

---

[1]) Tr. I IV 6 (I 543).

[2]) E. Grimm, Zur Geschichte des Erkenntnissproblems von Bacon zu Hume 1890, pg. 442.

[3]) Ibidem.

kennis in het algemeen, dan welke gevolgen dit bij hem feitelijk heeft en eigenlijk behoorde te hebben voor onze kennis op 'n bepaald gebied, dat der ethiek. M'n arbeid vervalt dus in twee hoofddeelen: 'n kennistheoretisch en 'n ethisch deel. Als inleiding gaat, tot recht verstand van Hume's kennistheoretisch standpunt, waardoor het geheel zijner denkbeelden beheerscht wordt, 'n deel over de voorloopers van Bacon tot Hume vooraf.

Wijze van citeeren.

Hume wordt geciteerd naar de uitgave van Green en Grose (voor 't eerst gedrukt in 1874) in 4 deelen: 2 deelen „A Treatise on Human Nature" en 2 deelen „Essays", die z'n overige philosophische geschriften bevatten. Behalve deel en bladzijde van deze uitgave wordt, voor wie 'n andere gebruikt, ook aangegeven de titel en, zoover mogelijk, „book", „part" en „section", naar Hume's oorspronkelijke indeelingen, van het geschrift, waarnaar verwezen wordt.

Twee recensies van Hume's denkbeelden.

Zooals bekend is, bezitten we de denkbeelden van Hume in twee recensies. De eerste is vervat in de „Treatise on Human Nature", „which I composed", zooals hij in 'n brief aan Gilbert Stuart verklaart, „before I was five-and-twenty" [1]). Het 1ste en 2de boek, „Of the understanding" en „Of the passions", gaf hij uit in 1739, het derde, „Of morals", in 1740. 'n Overwerking van het 1ste boek van de „Treatise" vinden we in z'n „An Enquiry

---

[1]) Burton a. w. I pg. 98.

concerning Human Understanding", in 1748 anonym verschenen onder den titel van „Philosophical Essays concerning Human Understanding", tegelijk met 'n zeer korte overwerking van het tweede boek in „A Dissertation on the Passions". De overwerking van het derde zag in 1751 het licht onder den titel „An Enquiry concerning the principles of Morals", „which", zegt Hume in z'n korte autobiographie, „is of all my writings incomparably the best" [1]). Voorts zijn van zijn hand nog verschenen tal van geschriften, veelal „Essays", over 'n bonte reeks van onderwerpen, voornamelijk op het gebied van moraal, politiek, oeconomie en godsdienst.

Voor z'n eerste geschriften wil hij later de verantwoordelijkheid niet meer dragen. Alleen naar z'n latere wil hij zich beoordeeld zien. „The author desires", zoo besluit de „Advertisement" bij de uitgaaf zijner tweede recensie, „that the following pieces may alone be regarded as containing his philosophical sentiments and principles" [2]). Door het gering succes van de „Treatise" is hij tot bewustzijn gekomen „of his error in going to the press to early". Daarom is hij aan het werk getogen „to cast the whole anew in the following pieces, where some negligences in his former reasoning and more in the expression, are, he hopes, corrected".

Dat Hume in later jaren zoo stond tegenover z'n vroegere publicaties kan van groot gewicht zijn voor de geschiedenis van z'n geestelijke ontwikkeling. Maar de

---

[1]) My own life (Essays I, pg. 4).

[2]) Ess. I, V (Advertisement).

gedachten, die hij door genoemde publicaties aan het geestelijk bezit der menschheid toegevoegd heeft, kunnen er niet op commando weer uit geëlimineerd worden. Hun al of niet voortbestaan en voortwerken hangt af van hun beteekenis, niet van den wil van den auteur, en ze blijven staan op naam van hun vader. Nu is de inhoud van de „Treatise" van zeer groot belang voor de denkrichting, waarvan we Hume als representatief persoon beschouwen. Daarom wordt in deze studie, voor zoover noodig met aanwijzing der verschillen, zoowel van z'n vroegere als van z'n latere geschriften gebruik gemaakt. Ik zal mij daarbij moeten getroosten, dat hij in deze manier van doen ziet „a practice very contrary to all rules of candour and fair-dealing" en 'n sterk staaltje „of those polemical artifices, which a bigotted zeal thinks itself authorised to employ" [1]).

We doen dat met te meer gerustheid, omdat de „Enquiries", behalve ten opzichte van enkele opvattingen over mathesis [2]) en ethiek, eigenlijk niet veel meer zijn dan excerpten uit de „Treatise". Wel is de stemming sedert het eerste optreden 'n andere geworden [3]). De lijnen worden niet zoo krachtig doorgetrokken. De scherpe punten, die voor het gezond verstand al te aanstootelijk

---

[1]) Ess. I, V (Advertisement).

[2]) Cf. Dr. E. Meyer, Humes und Berkeleys Philosophie der Mathematik vergleichend und kritisch dargestellt 1894, (Afl. III van de Abhandlungen zur Philosophie und ihrer Geschichte herausgegeben von Benno Erdmann) pg. 53.

[3]) Cf. W. Brede, der Unterschied der Lehren Humes im Treatise und im Inquiry 1896, (Afl. VII van bovengen. Abhandlungen) pg. 41.

waren, zijn wat afgeslepen. De beginselen worden niet meer zoo als vroeger uitgewerkt tot in hun paradoxe consequenties. Het geheel is aannemelijker gemaakt en in vloeiender stijl en gemakkelijker vorm gehouden. Maar van die beginselen zelve wordt niets teruggenomen en niets eraan gewijzigd, „the philosophical principles are in both the same" [1]), de correctie bestaat hoofdzakelijk in omissie, „addo dum minuo".

Dispositie van de stof.

Ook zal de uiteenzetting zijner denkbeelden niet altijd in dezelfde volgorde kunnen geschieden als hij dat zelf gedaan heeft. De „Treatise" is geen verzameling van aphorismen, maar er is toch ook geen logische indeeling van de stof, geen bepaald rationeel plan in te ontdekken. Oorspronkelijk zal Locke's dispositie in z'n „Essay concerning Human Understanding" hem wel voor den geest gestaan hebben en stellig zijn z'n uiteenzettingen menigmaal in positieven of negatieven zin bepaald door reminiscensen aan Locke, ja dikwijls zonder deze niet te begrijpen. Het laatste geldt in niet mindere mate ten opzichte van Berkeley. Meestal evenwel volgt hij, en voornamelijk in het eerste deel der „Treatise", wat hij zelf noemt „a miscellaneous way of reasoning" [2]). Hij bespreekt verschillende onderwerpen naar gelang ze zich bij de behandeling voordoen. Hij heeft dan ook voor z'n hoofdwerk 'n titel gekozen, die hem zoo min mogelijk aan banden legt. Hij volgt niet 'n vaste afgebakende baan, maar laat zich gaan langs allerlei zijpaadjes, „indianisch geredet", zegt

---

[1]) J. H. Burton a. w. I pg. 337.

[2]) Tr. I IV 6 (I 543).

E. Pfleiderer, „Kriegspfade und nomadisierende Invasionen: nicht viel Strategie in grossen Zügen, aber dafür eine wirklich bewunderungwürdige Schärfe und Hartnäckigkeit im Einzelangriff" [1]). Maar daardoor is er ook 'n ongeregelde voortgang van het betoog, vinden we meer dan eens herhalingen en ligt het bijeenbehoorende niet zelden wijd en zijd verspreid. Vandaar dat het voor ons doel noodig zal zijn nu en dan naar eigen inzicht de dispositie van de stof te wijzigen zonder haar daarbij geweld aan te doen door ze te wringen in 'n schema naar eigen hand.

Van hetgeen voor en na over Hume en de onderwerpen, die hij behandelt, geschreven werd, heb ik, zooveel als mij mogelijk was, dankbaar gebruik gemaakt. Aan den voet der bladzijden geef ik er nu en dan getuigenis van in citaten. Ik beoog daarbij allerminst volledigheid, doch geef ze al naar dat ze me voor den geest komen.

---

[1]) E. Pfleiderer, Empirismus und Skepsis in D. Humes Philosophie 1874, pg. 101.

VAN BACON TOT HUME.

Onlevredenheid met het bestaande in de philosophie.

„Principles taken upon trust, consequences lamely deduced from them, want of coherence in the parts, and of evidence in the whole, these are every where to be met with in the systems of the most eminent philosophers...". „There is nothing which is not the subject of debate, and in which men of learning are not of contrary opinions". „Disputes are multiplied, as if every thing was uncertain; and these disputes are managed with the greatest warmth, as if every thing was certain". „In the most important questions" tasten we rond in volslagen duister. „Here then is the only expedient, from which we can hope for success in our philosophical researches, to leave the tedious lingering method, which we have hitherto followed, and instead of taking now and then a castle or village on the frontier, to march up directly to the capital or center of these sciences, to human nature itself; which being once masters of, we may every where else hope for an easy victory". „In pretending to explain the principles of human nature, we

in effect propose a compleat system of the sciences, built on a foundation almost entirely new" [1]).

Is het niet als hooren we in zulke uitspraken nog onverzwakt naklinken den toon, die aangeslagen wordt in de geschriften, waarmee de nieuwe tijd op het gebied der philosophie is ingeluid, in Bacon's „*Novum* Organum", dat 'n gedeeltelijke uitwerking bevat van z'n geprojecteerde „*Instauratio* magna" (1620), zoowel als in de „Meditationes de *prima* Philosophia" en „*Principia* Philosophiae" (1641 en 1644) van Descartes?

In elk opzicht. Die toon, reeds sprekend uit de genoemde titels, is in akkoord met de algemeene stemming der geesten, die alreeds meer dan 'n eeuw aanhield. Zoowel in de wetenschap als op het gebied van kerk en staat heerschte 'n diepgaande ontevredenheid met het bestaande, die zich hier tegen de R.-K. Kerk, daar tegen de van haar geest gedrenkte (later ook Protestantsche) scholastiek richtte. Het verleden voelde men op zich wegen als 'n drukkende last. Het nieuwe leven, dat in de gemoederen trilde, kon zich niet vinden in de overgeleverde vormen. Er was overal 'n zucht op te merken om zich los te maken uit de knellende banden van eeuwenoude traditie. Er heerschte 'n hartstocht naar echtheid en oorspronkelijkheid. Terug naar de bronnen, in godsdienst en wetenschap! 't Was als het voorspel van Rousseau's „retournons à la nature" [2]).

---

[1]) Tr. I pg. 305, 306, 307 (Introduction).

[2]) Merkwaardig is de, soms bijna woordelijke, overeenstemming tusschen dezen en Montaigne († 1592), cf. Essais de Michel de Montaigne (ed. Le Clerc 1836) I pg. 234, 548 v.v., II pg. 558.

Men gevoelde behoefte om „schoon schip" te maken. Het vertrouwen was eenmaal geschokt en nu werd *alles* met 'n wantrouwend oog aangezien [1]). In plaats van gedweeë onderwerping aan autoriteit kwam 'n rusteloos vragen naar de geloofsbrieven van alles, wat zich aanmeldde. Om aan eenzijdigheid en vooroordeel te ontkomen moest alles in z'n bestanddeelen worden ontbonden en tot z'n gronden teruggeleid. Men wilde 'n nieuw begin, en daartoe moesten de dingen zich laten welgevallen om als het ware voor de oogen van den onderzoeker opnieuw te worden.

Hoopvol 'n nieuw begin gemaakt.

Typisch daarvoor is, zooals E. Pfleiderer herinnert [2]), het reusachtig succes, dat straks de Robinsonaden ten deel valt. Daniël Defoe's roman, in 1719 uitgekomen, bevat „eine für jene Tage höchst bezeichnende Philosophie der Geschichte. Das fertige Gewebe der historischen Gegenwart wird aufgetrennt in seine elementaren Fäden; das Gewordene muss sich dazu herbeilassen, wie im Expe-

---

[1]) Cf. R. Eucken, die Lebensanschauungen der grossen Denker[3], pg. 320: „Hatte man sich einmal überzeugt, dass der bisherige Weg nicht zum Ziele führte, so musste die tief eingewurzelte, alle Verhältnisse bis in die Elemente durchdringende Tradition zu einer ungeheuren Last, einer unerträglichen Hemmung werden; Männer von starkem Wissensdrange und lebhaftem Temperament mussten die erste und wichtigste Bedingung einer Wendung zum Besseren darin erkennen, diese Last abzuschütteln. Es ist leicht, die Geschichte zu würdigen, wenn man eine völlige Freiheit gegen sie erlangt hat; wie aber wäre eine solche Freiheit erreichbar ohne ein Hindurchgehen durch eine entschiedene Verneinung, einen schroffen Bruch? Dieser Bruch aber kann nicht ohne Affect und Leidenschaft erfolgen; wer sein dasein erst erstreiten muss, wird selten gerecht sein".

[2]) E. Pfleiderer a. w. pg. 11.

riment des Naturforschers neu zu werden vor dem Auge des kritischen Beschauers. Gewerbe und Künste, Gesellschaftsbildung und Religion—Alles wird einer genetischen Definition ab ovo unterworfen". Op één lijn daarmee staat de zoo geliefde „kritische Betrachtung moralischer Verhältnisse, Sitten und Gebraüche aus der Vogelperspective" [1]), zooals we die vinden in „Gulliver's reizen" van Swift, in Montesquieu's „Lettres Persanes", in Hume's „A dialogue". Wat zich op die wijze met onafwijsbare evidentie voor het eigen verstand legitimeert, wordt aangenomen, niet wat men sedert tal van eeuwen gewoon is aan te nemen, niet wat Aristoteles of Thomas zegt, noch wat de kerk leert.

't Onderzoek van den geest treedt op den voorgrond.

Deze algemeene stemming, tezamen met de behoefte aan nieuwe methoden om het overvloedig aangegroeide geografisch, philologisch, natuurwetenschappelijk materiaal te bemachtigen, had tot voor de hand liggend gevolg, dat alle aandacht geconcentreerd werd op het orgaan, waarmee al deze arbeid verricht moest worden. Men wilde evenzeer van de slavernij van eigen vooroordeel en lievelingsneiging bevrijd worden als van kerkelijke en schoolsche banden. Daartoe moest ook de organisatie van onzen geest nauwkeurig worden bestudeerd, 'n ernstig onderzoek worden ingesteld naar de geloofsbrieven van onze menschelijke overtuigingen. Alle autoriteit van zich werpende, voelde de geest te sterker de noodzakelijkheid der kennis van- en gebondenheid aan die wetten, die uit z'n eigen wezen voortvloeien.

---

[1]) E. Pfleiderer a. w. pg. 239.

Ook hier zocht men generale opruiming te houden en 'n geheel nieuw begin te maken. Tabula rasa: hetzij dan bij wijze van proef, als bij Descartes, hetzij in ernst als wezenlijke begintoestand, gelijk bij de empiristen. **Ook hier nieuw begin.**

Dit laatste verschil hangt samen met de tweeërlei richting, die de herleefde philosophische geest van meet af, aan de hand van de machtig opbloeiende natuurwetenschap, heeft ingeslagen en die niet ongelijk is aan de tweevoudige strooming, die zich in de nieuwe godsdienstige beweging openbaarde: de luthersche en de gereformeerde [1]).

Rationalisme.

Luther vindt, na hevigen zielestrijd, rust in de rechtvaardiging door het geloof. De heilsgewisheid in dat geloof ontvangen maakt de „vrijheid van den christenmensch" uit, die ban noch interdict meer heeft te vreezen. Zoo vindt Descartes, na vele twijfelingen, het vaste steun- en uitgangspunt voor waarheid en zekerheid in z'n beroemd „cogito ergo sum." Tot zichzelf teruggekeerd kan de geest thans genieten van de lang gemiste vrijheid. In de lijn van Descartes wordt het mathematisch-deductief element in de methode van de nieuwere natuurwetenschap het eenige middel om op elk gebied tot ware kennis te komen.

Empirisme.

De gereformeerden willen kerk en godsdienst bovenal reinigen van elk ingedrongen paganistisch bijmengsel. Tegenover menschelijke willekeur leggen ze den nadruk op volstrekte gehoorzaamheid aan de Schrift en afhankelijkheid van God. De empirist klaagt vooral over het

---

[1]) Cf. E. Pfleiderer a. w. pg. 14 v.; cf. ook K. Fischer, Descartes (Geschichte der Philosophie, Jubilaeumsausgabe I) pg. 280 v. Men breide de parallel vooral niet verder uit dan het aangegeven gezichtspunt.

waardelooze, dat overal in den inhoud der overgeleverde begrippen en voorstellingen en systemen is ingedrongen, en stelt tegenover de willekeur, waarmee de geest is te werk gegaan, den eerbied voor de bindende autoriteit van het object. Hier treedt het inductief element in de methode der nieuwere natuurwetenschap op den voorgrond en wordt waarneming en experiment steeds meer op ieder terrein uitsluitend de weg der wetenschap.

Engelsch empirisme.

De engelsche natie met haar practisch, nuchter, gelijkmatig karakter heeft de eeuwen door 'n bizonder charisma bezeten voor de behandeling dezer laatste kwestie, en meermalen de philosophie uit de hoogte der speculatie teruggeroepen naar den beganen grond der empirische werkelijkheid [1]). De beantwoording der vraag: wat is het gegevene en wat heeft de geest daar uit eigen middelen aan toegevoegd? had in de middeleeuwen Duns Scotus († 1308) tot z'n nominalisme geleid en in Willem van Occam († 1347) de scholastiek tot zelfontbinding gebracht, terwijl reeds Johannes van Salisbury († 1180) en Roger Bacon († 1214) diep ontevreden waren geweest over de onzuiverheid der kennis van hun tijd.

---

[1]) We behoeven niet blind te zijn voor de gebreken, die deze richting in de philosophie aankleven, noch voor de gevaren, die eraan verbonden zijn. Maar we kunnen beter doen dan ons van dit zoo belangrijk element in de ontwikkeling van het europeesche denken af maken door het minachtend van eenige weinig versierende epitheta te voorzien. We moesten dat overlaten aan het intellectueele farizeeërdom, 't welk, onder de bedwelming van z'n eigen „diepzinnigheid", niet ophoudt God te danken, dat het niet zoo „oppervlakkig" is als de Engelschen. Het is ons voorrecht, als Nederlanders, zonder fanatisme of chauvinisme, het goede te kunnen aanvaarden en waardeeren, waar we het ook vinden.

En nu is het nogmaals Engeland, dat in de beweging der geesten van den nieuwen tijd deze onderzoekingen weer opvat en heel 'n reeks van empiristen oplevert, waartoe ook Hume behoort. Bij de continuiteit van het engelsche denken, vooral in dezen tijd, is het wenschelijk hem in die rij z'n eigenaardige plaats aan te wijzen, zal het komen tot het recht verstand van de problemen, welke, zoo al niet op te lossen dan toch te stellen, tot Hume's historische roeping behoort. De behandeling van de voorgangers zal uit den aard der zaak uitvoeriger en actueeler worden, naarmate we hem zelf naderen. De bespreking der vraagstukken, die daarbij te pas komen, dient slechts tot inleiding en orienteering. Veelal wordt (soms met 'n citaat aan den voet der pagina) alleen de richting aangegeven, waarin m. i. de oplossing gevonden of benaderd kan worden.

BACON. Z'n bezwaartegen de bestaande wetenschappen.

De eerste, FRANCIS BACON († 1626), trad op met 'n plan tot algeheele vernieuwing der wetenschappen. Z'n groote bezwaar, uit theoretisch oogpunt, tegen de bestaande was, dat ze niet enkel uit „ideeën" bestonden, maar ook tal van „idolen" bevatten. Onder „ideeën" verstaat hij afbeeldingen van de dingen, onder „idolen" producten van onzen geest, die ten onrechte voor zulke afbeeldingen worden aangezien. Nu is „scientia" eenvoudig „essentiae imago" [1]), en de „vera philosophia" deze, „quae mundi ipsius voces quam fidelissime reddit et veluti dictante mundo conscripta est, nec quidquam de proprio addit, sed

[1]) Novum Organum I Aph. 120. (Bacon wordt hier geciteerd naar de uitgaaf van z'n werken bezorgd door Spedding, Ellis en Heath, London, 1858, in 5 deelen.)

tantum iterat et resonat." Daarom moet de strijd gaan tegen de idolen, die valsche projecties van den menschelijken geest in de natuur.

Idolen-fictie's. Onze geest, zooals hij historisch gegeven is, gelijkt 'n „speculum inaequale", die „suam naturam naturae rerum immiscet, eamque distorquet et inficit" [1]). Beslagen en gebobbeld als hij is, geeft hij caricaturen van de dingen in plaats van beelden. Bacon wil hem polijsten en effenen. Daartoe signaleert hij vier soorten van valsche voorstellingen, waarvan we ons denken moeten zuiveren: 1°. Idola Tribus, algemeen-menschelijke vooroordeelen, „fundata in ipsa natura humana, atque in ipsa tribu seu gente hominum" [2]), voornamelijk de vervanging van causae efficientes door causae finales in de physica; 2°. Idola Specus, die voortkomen uit individueele disposities en neigingen [3]); 3°. Idola Fori, die uit het verkeer der menschen onder elkander ontstaan zijn en waarvan de taal het groote depositorium is [4]); 4°. Idola Theatri, die berusten op allerlei autoriteit en overlevering en die hij vereenigd ziet in de leer van Aristoteles [5]). Van z'n idolen alzoo gereinigd, moet onze geest zich nederig receptief verhouden tot z'n objecten, in plaats van erover te willen heerschen: „non alius aditus ad regnum hominis, quod fundatur in scientiis, quam ad regnum coelorum, in quod

---

[1]) Novum Organum I Aph. 41.
[2]) „ „ I „ 41.
[3]) „ „ I „ 42.
[4]) „ „ I „ 43.
[5]) „ „ I „ 44.

nisi sub persona infantis, intrare non datur" [1]). Door de natuur te gehoorzamen overwint men haar: „natura enim non nisi parendo vincitur" [2]).

Die ervaring evenwel mag geen „experientia vaga" zijn, die „nihil aliud est, quam (quod ajunt) scopae dissolutae, et mera palpatio, quali homines noctu utuntur, omnia pertentando, si forte in rectam viam incidere detur" [3]), gelijk dat met de aristotelische ervaring, voor zoover daarvan gesproken kan worden, het geval is geweest. Methodisch moeten aan de natuur vragen gesteld, en door met dat doel verrichte experimenten haar ondubbelzinnig antwoord ontlokt worden, waarbij „sensus de experimento tantum, experimentum de natura et re ipsa judicat" [4]). Hierbij zij terloops alleen opgemerkt, dat de activiteit van den geest bij zoodanig experimenteeren van veel meer beteekenis is dan Bacon, over 't geheel genomen, in z'n philosophie daaraan toekent. De aldus geconstateerde feiten moeten we nu niet op de wijze van mieren eenvoudig verzamelen. Dat zou even verkeerd zijn als hetgeen men reeds zoo lang had gedaan nl. gedachten uit zichzelf spinnen, gelijk de spin haar draden Deze deductieve logica van Aristoteles is nog onvruchtbaarder dan z'n „experientia vaga". „Nec manus nuda nec intellectus sibi permissus multum valet" [5]). Neen, de gegevens moeten behoedzaam en geleidelijk langs den weg der in-

Ervaring-bron van kennis.

Methode van bewerking.

---

[1]) Novum Organum I Aph. 68.
[2]) „ „ I „ 3.
[3]) „ „ I „ 82, of ook 68, 70 en 100.
[4]) „ „ I „ 50.
[5]) „ „ I „ 2.

Inductie. ductie verwerkt worden tot de kennis van de wetten en het wezen van de verschijnselen, zooals de bij doet met de zoetigheid, die ze uit de bloemen puurt [1]). Bacon stelt hier, voor het eerst, duidelijk naast de deductieve logica van Aristoteles den eisch (en gedeeltelijk [2]) de vervulling) eener inductieve logica. „Atque indicia de Interpretatione Naturae complectuntur partes in genere duas: primam de educendis aut excitandis axiomatibus ab experientia; secundam de deducendis aut derivandis experimentis novis ab axiomatibus" [3]). „Duae viae sunt, atque esse possunt, ad inquirendam et inveniendam veritatem. Altera a sensu et particularibus advolat ad axiomata maxime generalia, atque ex iis principiis eorumque immota veritate judicat et invenit axiomata media; atque haec via in usu est: altera a sensu et particularibus excitat axiomata, ascendendo continenter et gradatim, ut ultimo loco perveniatur ad maxime generalia; quae via vera est, sed intentata" [4]). „Rationem humanam qua utimur ad naturam, *Anticipationes Naturae* (quia res temeraria est et praematura), at illam rationem quae debetis modis elicitur a

---

[1]) Novum Organum I Aph. 95.

[2]) „.... Die neue Logik, die Baco versprach, konnte damals noch nicht aufgestellt werden. Wie Aristoteles seine Theorie des Syllogismus erst aufstellen konnte, nachdem Sokrates und Plato die Reflexion und die Dialektik geübt und entwickelt hatten, so konnte auch die Theorie der Induction erst durchgeführt werden, nachdem die experimentelle Forschung lange auf den verschiedensten Gebieten gearbeitet hatte". H. Höffding a. w. pg. 33 v.

[3]) Novum Organum II Aph. 10.

[4]) „ „ I Aph. 19.

rebus, *Interpretationem Naturae*, docendi gratia vocare consuevimus" [1]). De „anticipatio" nu wil Bacon doen plaats maken voor de „interpretatio" van de natuur. Het „Novum Organum" heeft tot bijtitel: „Aphorismi de Interpretatione Naturae". Dat is voor hem echter slechts middel. Hij voegt er onmiddellijk aan toe: „sive de Regno Hominis". Z'n philosophie is als de geest van z'n tijd gericht op de wereld en haar bemachtiging. Ze staat geheel en al in het teeken der ontdekkingen en uitvindingen en wil bovenal zijn 'n „ars inveniendi". Dat de bestaande dit te weinig was, is het bezwaar, dat hij, uit practisch oogpunt, tegen haar heeft. De titelplaat van de „Instauratio Magna" stelt voor 'n schip, dat de zuilen van Hercules door zeilt, met het onderschrift: „Multi pertransibunt et augebitur scientia". Heeft hij zelf geen uitvindingen van beteekenis gedaan — het was dan ook eigenlijk z'n bedoeling niets anders dan de rol van 'n wijzer te vervullen: „nos indicis tantummodo personam sustinemus" [2]).

Practisch doel.

Bacon is zich dus klaar bewust geweest, dat de zintuigen bedriegen. Maar hij meent het te kunnen verhelpen door experimenten, derhalve door de zintuigen. Met scherpen blik merkt hij 'n heele reeks van gebreken op, die onzen geest bij z'n werkzaamheid aankleven. Het is hem zelfs niet ontgaan, dat we van sommige niet los kunnen komen, enkel het licht erop kunnen laten vallen. Toch gelooft hij ten slotte onverminderd door het inachtnemen van allerlei voorzorgen en het volgen van allerhande regels den geest

Naïef realist.

---

[1]) Novum Organum I Aph. 26.

[2]) „ Praefatio (Works, Dl. I pg. 153).

zoodanig te kunnen polijsten, dat z'n ideaal van kennis bereikt wordt. Wat na aftrek van de idolen, bij juiste toepassing van de nieuwe methoden overblijft, is 'n onveranderde afspiegeling van de dingen in den geest, de getrouwe, volkomen congruente reproductie van de eerste in den laatsten, „verum exemplar mundi in intellectu humano" [1]).

Deze „philosophische Ikonoklast" [2]) heeft blijkbaar geen oogenblik getwijfeld aan de transscendente geldigheid der ervaring. Vandaar dat hij in opgewekte stemming, vol goeden moed en met krachtig zelfvertrouwen, de lijnen trekt en de methoden aangeeft voor 'n alle terreinen veroverende wetenschap. Of objectieve, zekere kennis voor den mensch wel bereikbaar is, heeft hem nooit als probleem voor den geest gestaan, ofschoon menige uitspraak, die hij zelf deed, hem ertoe had kunnen brengen. Bacon staat in dit opzicht nog op volkomen naïef standpunt.

HOBBES. Z'n doel.

Hetzelfde ongeveer zou men kunnen zeggen van THOMAS HOBBES († 1679). Feitelijk is ook door hem noch het bestaan, noch de kenbaarheid eener onafhankelijk van onze waarneming bestaande buitenwereld ooit in twijfel getrokken. Hij wil, evenals Bacon, de ervaring enkel reinigen. Bij Bacon is, gelijk ons bleek, alles, wat aan het intellect z'n oorsprong dankt, fictie. Wat na aftrek der idolen overblijft, is het zuivere beeld. Bij Hobbes is alles, wat de dingen alleen in betrekking tot 'n waarnemend subject toekomt, niet eigenschap van het ding, maar van

Qualitates sensibiles-fictie.

---

[1]) Novum Organum I Aph. 124.

[2]) E. Pfleiderer a. w. pg. 17.

het subject: „qualitates, quae sensibiles vocari solent, objecta non sunt, sed sentientium phantasmata" [1]). Wat na aftrek daarvan overblijft, is het ding zooals het werkelijk is.

Zintuigelijke waarneming-bron van objectieve kennis.

Daarvan kunnen we op geen andere manier kennis bekomen dan door zintuigelijke waarneming: „origo omnium nominatur *sensus*. Nulla enim animi conceptio, quae non fuerat ante genita in aliquo sensuum, vel tota simul, vel per partes. Ab his autem primis conceptibus omnes postea derivantur" [2]). We bezitten geen voorstellingen of ze zijn ons in hun geheel of bij gedeelten langs dien weg geworden. Ja er is zelfs geen overgang van de eene voorstelling op de andere, die niet eveneens te voren in de zintuigelijke waarneming heeft plaats gehad: „ut nullam habemus imaginationem, quae non ante fuit in sensione vel tota vel per partes, ita nulla est transitio ab una cogitatione ad aliam cujus similis non extiterat ante in sensione" [3]).

Z'n materialisme.

Hobbes komt daartoe niet zoozeer uit kennistheoretische overwegingen, dan wel door de overtuiging, waar hij als van 'n axioma van uitgaat: alles wat bestaat is stof en alle gebeuren mechanisch noodzakelijke beweging: „.... mutatio aliud non sit praeter partium corporis mutati motum" [4]). Zoo zijn ook de voorstellingen niets anders dan bepaalde bewegingstoestanden van de stof

---

[1]) Th. Hobbes. Opera latine. Ed. Molesworth ± 1839 Dl. I pg. 319 (Elem. phil. I de Corpore).

[2]) Th. Hobbes III pg. 5 (Leviathan I).

[3]) „ III pg. 15 „

[4]) „ I pg. 111 (Elem. phil. I de Corpore).

in ons lichaam: „nihil aliud praeter materiae motum" [1]), en deze zijn, wijl niets in beweging gebracht kan worden „nisi a moto et contiguo corpore" [2]), veroorzaakt door beweging van de lichamen daarbuiten: „sensio igitur in sentiente nihil aliud esse potest, praeter motum partium aliquarum intus in sentiente existentium, quae partes motae organorum quibus sentimus partes sunt" [3]). Eerst wordt 'n indruk teweeggebracht op het zintuigsorgaan. Deze beweging wordt, „mediantibus nervis et membranis" [4]), voortgeplant „ad cerebrum, et inde ad cor". Van het hart („sensionis omnis origo, cor" [5])) gaat dan 'n reactieve beweging uit, die de gewaarwording is: „sensio omnis fiat per reactionem" [6]).

Deze materialistische conclusie was voor Hobbes, die, evenals de meeste empiristen, stilzwijgend veronderstelde, dat gelijk alleen door gelijk gekend wordt, onvermijdelijk: wanneer alle bestaan stoffelijk bestaan is, dan moet de geest, om die materieele wereld te kunnen leeren kennen, zelf van materieele natuur zijn [7]).

---

[1]) Th. Hobbes III pg. 6 (Leviathan I).

[2]) „ I pg. 408, 111 (Elem. phil. I de Corpore.

[3]) „ I pg. 317 „

[4]) „ III pg. 5 (Leviathan I).

[5]) „ I pg. 319 (Elem. phil. I de Corpore).

[6]) „ I pg. 320 „

[7]) Cf. de *γνῶσις τοῦ ὁμοίου τῷ ὁμοίῳ* van Empedocles, Arist. Metaph' B. 4. 1000 *b*, 6: *γαίῃ μὲν γὰρ γαῖαν ὀπώπαμεν, ὕδατι δ' ὕδωρ, αἰθέρι δ' αἰθέρα δῖον, ἀτὰρ πυρὶ πῦρ ἀΐδηλον, στοργὴν δὲ στοργῇ, νεῖκος δέ τε νείκεϊ λυγρῷ.* Cf. ook Th. Gomperz, Griechische Denker [2] I, pg. 190 v., en R. Zimmermann, Ueber Hume's Stellung zu Berkeley und Kant (Sitzungsber. der Wiener Acad., Phil. hist. Classe, Bd. 103, pg. 69).

Z'n zuivering van onze kennis.

't Ligt voor de hand, dat het reinigingswerk, de behandeling van het vraagstuk wat nu eigenlijk, als modificatie van het subject, van onze voorstelling moet afgetrokken worden om 'n zuiver beeld van het object over te houden, Hobbes verre van gemakkelijk valt. Stellig moeten [1]) (dat hing in de philosophische lucht van dien tijd en is evengoed bij Descartes als bij Hobbes te vinden) de eigenschappen van licht, kleur, reuk, warmte, geluid, afgescheiden worden. Soms ook soliditeit en uitgebreidheid [2]). 'n Enkele maal de beweging zelve, zoodat er in het geheele wereldbeeld, dat de zintuigen leveren, niets meer zou overblijven, wat tot z'n verondersteld origineel in de verhouding van afbeelding zou kunnen staan. In ieder geval, dit staat, in overeenstemming met de empiristische traditie, voor hem vast: geen objectief geldige kennis dan door ervaring en wel zintuigelijke ervaring.

Ervaring.

Maar nu is hij zelf diep doordrongen van het gebrekkige en ontoereikende dier ervaring. Ze geeft, op het gunstigst, bloote feiten. Ze leert ons niets kennen van den innerlijken samenhang en de afhankelijkheid der feiten onderling. Hobbes spreekt het wel niet met zoovele woorden uit, maar wat hij zegt komt er dan toch op neer, dat hij de causaliteit buiten de waarneming sluit. De ervaring geeft slechts de „cognitio τοῦ ὅτι", niet „τοῦ διότι" [3]), en stelt ons nooit in staat het één uit het ander af te leiden.

---

[1]) Th. Hobbes I pg. 319, 364 v. (Elem. phil. I de Corpore); cf. ook I pg. 395 v.v.

[2]) Th. Hobbes I pg. 94, 83; cf. ook III, pg. 3.

[3]) „ I pg. 59 (Elem. phil. I de Corpore).

Ze geeft, om 'n latere terminologie te gebruiken. hoogstens synthetische oordeelen a posteriori en levert dus niets dan toevallige kennis.

levert geen wetenschap.

En deze acht hij eigenlijk den naam van wetenschap niet waard. Wetenschap bezitten we alleen wanneer we niet enkel weten *dat* iets is, maar *waarom* het is: „scientia τοῦ δίοτι sive causarum est; alia cognitio omnis quae τοῦ ὅτι dicitur, sensio est vel a sensione remanens imaginatio sive memoria" [1]). Hij stelt den eisch, dat wetenschap de dingen in zoodanig logisch verband zal zien, dat het één noodzakelijk uit het ander voortvloeit, gelijk dat het geval is in de mathesis, voor hem, zeker ook door z'n verkeer met Gassendi, de ideale wetenschap. Hij wil zoowel van de oorzaak tot de werking als van de werking tot de oorzaak kunnen concludeeren en de veelheid der verschijnselen uit 'n algemeen beginsel afleiden. Hij stelt naast de „methodus resolutiva analytica" [1]), „qua principia inveniuntur" [2]), als gelijkberechtigd de „methodus compositiva synthetica" [1]), „a principiis inventis ad scientiam tendens" [3]), zonder deze beide methoden evenwel, zooals ons blijken zal, kennistheoretisch te kunnen verzoenen. Dienovereenkomstig is de philosophie „Effectuum sive Phänomenων ex conceptis eorum Causis seu Generationibus, et rursus generationum quae esse possunt, ex cognitis effectibus per rectam ratiocinationem acquisita cognitio" [4]).

---

[1]) Th. Hobbes I pg. 59 (Elem. Phil. I de Corpore).
[2]) „ I pg. 61 „
[3]) „ I pg. 63 v.v. „
[4]) „ I pg. 2 „

Hoe evenwel aan die kennis te komen?

Z'n nominalisme.

Hij ziet zelf heel goed in, dat de door de ervaring geleverde oordeelen, die we thans synthetisch a posteriori zouden noemen, haar niet schenken. Synthetische oordeelen a priori kan hij als empirist niet toelaten. De eenig overblijvende weg tot zekere kennis is die van het analytisch oordeel uit nomineele definities: „principia illa, solae definitiones sunt" [1]). Door middel van de taal kunnen we oordeelen van algemeene geldigheid en innerlijke noodzakelijkheid vormen, welker waarheid afhangt van den wil van hen, die de beteekenis der namen hebben vastgesteld: „ratiocinationis principia prima, nempe definitiones, vera esse facimus nosmet ipsi, per consensionem circa rerum appellationes" [2]). Deze methode acht hij van toepassing op de mathesis, de ethiek, de staats- en de rechtswetenschap. Daarin wordt, behoudens de definities, niets geaffirmeerd, „quod cum definitionibus ipsis non bene cohaereat, id est, quod illis, qui de usu vocabulorum mecum consentiunt et quibuscum mihi solis res est, non sit satis demonstratum" [3]).

Tegenstrijdigheid tusschen empirisme en rationalisme binnen het systeem van Hobbes.

Maar als we staan voor niet zelfgeschapen waarheden, voor de feiten der ervaring, het verloop der dingen in de natuur? Dan kunnen we niet anders dan langs inductieven weg, aan de hand der ervaring, door analyse opklimmen van de enkele dingen tot de hoogste begrippen, van de partieele oorzaken tot de algemeene oorzaak: „methodus

---

[1]) Th. Hobbes I pg. 71 (Elem. Phil. I de Corpore).
[2]) „ I pg. 316 „
[3]) „ I pg. 316 „

investigandi notiones rerum universales, esse pure analyticam" [1]).

Door z'n afhankelijkheid van de ervaring evenwel draagt het resultaat 'n niet meer dan hypothetisch karakter. De physica „dependet ab hypothesibus; et propterea, ignorata illarum veritate, causas rerum eas revera esse quas explicavimus, demonstrari non potest" [2]). De aangenomen bewegingstoestanden en constellaties der stofdeelen kunnen de oorzaak zijn, maar het kan ook wezen van niet, want de oorzaak is niet bepaald door de werking [3]).

De noodzakelijkheid en algemeengeldigheid, die aan onze kennis haar zekerheid verleenen, moeten hier dus aan haar objectiviteit, waarvan haar waarde en toepasselijkheid afhangt, worden opgeofferd of omgekeerd. Er is in het systeem van Hobbes 'n groote tegenstrijdigheid tusschen de afhankelijkheid, waarin de geest, om objectieve kennis te verkrijgen, staat tot de ervaring, en den eisch van noodzakelijkheid en algemeengeldigheid, die aan echte wetenschap gesteld wordt, en die alleen door het zuivere denken in *tegenstelling* met de ervaring bereikt kan worden [4]).

---

[1]) Th. Hobbes I pg. 61, 62 (Elem. Phil. I de Corpore).

[2]) „ I 430 v. „

[3]) Cf. b. v. G. Heymans, Schets eener kritische geschiedenis van het causaliteitsbegrip in de nieuwere wijsbegeerte 1890, pg. 302, 311; W. Wundt Logik² I. pg. 573.

[4]) Cf. L. Nelson, die kritische Methode und das Verhältnis der Psychologie zur Philosophie (in Abhandlungen der Fries'schen Schule, neue Folge I) pg. 58: „...Die notwendigen Wahrheiten der Meta-

Met Bacon zet het engelsch empirisme, verzekerd van z'n succes, overmoedig breed z'n zaken op. Reeds in z'n tweeden grooten vertegenwoordiger zien we het bankroet naderen. Nog houdt Hobbes vol: alle kennis uit ervaring, en tracht hij haar te zuiveren van alle vreemde elementen. Maar reeds bij hem komt aan den dag, dat wat overblijft na aftrek van hetgeen de empirist voor fictie houdt, den naam van wetenschap niet verdient. 't Is aan de transacties van Locke te danken, dat de dreigende katastrophe nog 'n tijdlang werd verschoven.

Het bankroet van het empirisme.

JOHN LOCKE († 1704) staat, evenals z'n voorgangers, wantrouwend tegenover onze kennis. Hij is zich bewust hoe vaak het bij de menschen voorkomt „to have very good and approved words in their mouths and writings, with very uncertain, little, or no signification" [1]). Eveneens, dat „vague and insignificant forms of speech, and abuse of language, have so long passed for mysteries of science" [2]). Daarom legt hij er zich op toe „to deliver himself from those fallacies which we are apt to put upon ourselves, by taking words for things" [3]).

LOCKE.

Wat hem mishaagt in de wetenschap zijner dagen.

---

physik lassen sich nicht auf Sinnesanschauung gründen, so lehrt mit Recht der Rationalismus. Aber, lehrt ebenso richtig der Empirismus, aus der Reflexion können sie unmöglich entspringen; denn diese ist für sich leer und ohne Gehalt und kann nur aus *gegebenen* Wahrheiten Konsequenzen ableiten oder beweisen, gemäss den analytischen Regeln der Logik".

[1]) An Essay concerning Human Understanding, Book III Ch. V § 16 (editie Fraser 1894, Vol. I pg. 55).

[2]) Ess. c. H. U. Epistle to the Reader (I 14).

[3]) „ II XIII 18 (I 228).

Z'n doel. Hij stelt zich evenwel z'n taak niet van meet af aan zóó voor, dat hij slechts de fouten van ons kenvermogen heeft te corrigeeren, om het zuiver de werkelijkheid te laten weerspiegelen. Hij beschouwt den geest niet a priori als 'n instrument om het wezen der dingen, dat onafhankelijk van ons bestaat, te leeren kennen. Hij tracht niet dadelijk 'n schifting te maken tusschen het wezenlijke in onze kennis en het onwezenlijke. Terwijl Bacon en Hobbes hoofdzakelijk slechts zoeken naar de juiste methode om tot ware kennis te komen, stelt Locke, althans in den eersten aanloop, met volle beslistheid het kenvermogen zelf tot object van z'n onderzoek. Hij kan daarom de vader van het kriticisme genoemd worden [1]). Aan het einde van 'n discussie met eenige vrienden, waarbij ze naar alle zijden vastgeloopen waren, bracht Locke de vraag in het midden of het niet wenschelijk zou zijn eerst „to examine our abilities, and see what objects our understandings were or were not fitted to deal with" [2]). Dat is de aanleiding geworden tot het schrijven van z'n hoofdwerk, de beroemde „Essay concerning Human Understanding" (1690). Het doel, dat hij met het opstellen van dit boek op het oog had, omschrijft hij aldus: „to inquire into the original, certainty, and extent of *human knowledge*, together with the grounds and degrees of *belief*, *opinion* and *assent*" [3]). Gemakkelijk is die taak niet. 't Gaat ermee als met het

---

[1]) Cf. b.v. E. Fechtner, John Locke, ein Bild aus den geistigen Kämpfen Englands im 17 Jahrhundert 1898, pg. 155.

[2]) Ess. c. H. U. Prolegomena (I XVI).

[3]) „ Introd. 2 (I 26).

oog, dat „whilst it makes us see and perceive all other things, takes no notice of itself; and it requires art and pains to set it at a distance and make it its own object" [1]). Maar 't is noodig, dat ze verricht wordt. Als we weten hoever ons kenvermogen reikt, „to what things it is in any degree proportionate", dan zal eindelijk de „busy mind be more cautious in meddling with things exceeding its comprehension" [2]). We zullen dan „confine our thoughts within the contemplation of those things that are within the reach of our understandings, and launch not into that abyss of darkness, where we have not eyes to see, nor faculties to perceive anything" [3]), i. é. w. we zullen niet verder trachten te grazen dan ons tuiertouw lang is, „stop at the utmost extent of our tether" [4]).

Grenzen onzer kennis.

Om de grenzen van onze kennis te bepalen stelt Locke 'n onderzoek in naar haren oorsprong. „Whatsoever is the object of the understanding when a man thinks" [5]), noemt hij „idea" en vraagt nu allereerst „how he comes by them" [6]), „whence it has all the materials of reason and knowledge" [7]). Het is hem hierbij begonnen om te kennen „the originals from whence all our ideas take their

Daartoe onderzoek naar den oorsprong ervan.

---

[1]) Ess. c. H. U. Introd. 1 (I 25).
[2]) „ „ 4 (I 28).
[3]) „ IV III 22 (II 212).
[4]) „ Introd. 4 (I 28).
[5]) „ „ 8 (I 32).
[6]) „ II I 1 (I 121).
[7]) „ II I 2 (I 122).

beginnings" [1]) en te geven, „a true history of the first beginnings of human knowledge" [2]).

Zuiver psychologisch onderzoek.

Alle ontologische en physiologische bespiegelingen wenscht Locke daarbij verre te houden. Hij wil in dit opzicht principieel breken met de methode van Hobbes zoowel als van Descartes. „I shall not at present meddle with the physical consideration of the mind; or trouble myself wherein its essence consists; or by what motions of our spirits or alterations of our bodies we come to have any sensation by our organs, or any ideas in our understandings; and whether those ideas do in their formation, any or all of them, depend on matter or not" [3]). Het ontstaan van „ideas in the mind" acht hij evenmin verklaarbaar op het materialistisch standpunt van Hobbes als op het dualistisch van Descartes: „.... communication of motion by impulse .... is as obscure and inconceivable as how our minds move or stop our bodies by thought. .... Constant experience makes us sensible of both of these, though our narrow understandings can comprehend neither. For, when the mind would look beyond those original ideas we have from sensation or reflexion, and penetrate into their causes, and manner of production, we find still it discovers nothing but its own shortsightedness" [4]).

Methode van introspectie.

Locke's uitgesproken bedoeling is dus z'n onderzoekingen zuiver psychologisch te houden. Stillingfleet

[1]) Ess. c. H. U. II I 4 (I 124).
[2]) „ II XI 15 (I 211).
[3]) „ Introd. 2 (I 26).
[4]) „ II XXIII 28 v. (I 414); cf. pg. 53 v.v., 61.

spreekt dan ook in z'n polemiek met Locke van diens „new way of knowing by means of ideas". Ten einde de beoogde genetisch-psychologische geschiedenis van het bewustzijn te geven wil hij eenvoudig „look into his own breast and see how it wrought" [1]). Geen logische analyse alzoo, maar enkel introspectie, de „historical, plain method" [2]), waarbij men slechts passief waarneemt, wat er in het bewustzijn voorvalt. Waar hij zich op beroepen wil is niets anders dan „men's own unprejudiced experience and observation" [3]). Deductie is onvruchtbaar [4]). Ervaring en waarneming, dat is het eenige, waarmee hij bij z'n onderzoek te rade wil gaan.

Ervaring en waarneming.

Het eerste nu wat ervaring en waarneming hem leeren is, dat de menschelijke geest niet geboren wordt met 'n voorraad voorstellingen of begrippen. Het geheele eerste boek van de „Essay" is gewijd aan de bestrijding van de „opinion established amongst some men, that there are in the understanding certain innate principles; some primary notions, κοιναὶ ἔννοιαι, characters, as it were stamped upon the mind of man; which the soul receives in its very first being, and brings into the world with it" [5]). Hij gaat, evenals Descartes, dien hij bestrijdt, uit van de veronderstelling, dat „the soul whilst it thinks and perceives .... must necessarily be *conscious* of its own perceptions" [6]).

Locke's bestrijding van de leer der aangeboren begrippen.

---

[1]) Second letter to Bishop of Worcester.
[2]) Ess. c. H. U. Introd. 2 (I 27).
[3]) „ I III 26 (I 118), II XI 15 (I 211).
[4]) „ IV XII 1, 2, 3, (II 341 v.)
[5]) „ I I 1 (I 37)
[6]) „ II I 12, 11 (I 131, 130); I I 26 (I 60).

Hiermee maakt hij zich het betoog al heel gemakkelijk. De ervaring leert inderdaad, zooals Regius tegen Descartes had aangevoerd, en door dezen grifweg toegegeven was, dat kinderen, onontwikkelden, wilden, juist van die waarheden, die men gewoonlijk bij uitstek voor de aangeborene aanziet, zich allerminst bewust zijn. Maar het geldt hier in den grond niet de kwestie of zuigelingen 'n meer of minder rijken inventaris van voorstellingen en begrippen mee ter wereld brengen — wat ten slotte niemand gelooft. Het geldt evenmin de vraag of de mensch in het leven treedt met de vatbaarheid om ze te krijgen — wat eigenlijk door niemand wordt betwijfeld. Hierover loopt het: is de menschelijke geest aangelegd op 'n *bepaalden* inhoud? De groote vraag, die bij alle discussie over aangeboren begrippen op den bodem ligt, is of het kennend subject aandeel heeft in het tot stand komen van kennis. Uit Locke's eerste boek blijkt zooveel zonneklaar, dat, zal onze kennis door ons kenvermogen bepaald worden, het niet anders kan geschieden dan onbewust [1]). Of dit laatste al dan niet het geval is, blijft na Locke's bespreking van de leer der aangeboren begrippen onbeslist.

Bronnen onzer kennis: „sensation" en „reflexion".

In elk geval, hij wil er niet van weten. „The mind" vergelijkt hij met 'n „empty cabinet", „waxed tablet", „sheet of blank paper". Ervaring leert hem, dat de eenige weg, „whereby the understanding comes to be furnished with ideas" [2]) is „experience. In that all our knowledge

---

[1]) Cf. E. von Hartmann, Geschichte der Metaphysik 1899, I pg. 502.

[2]) Ess. c. H. U. Introd. 3 (I 28).

is founded; and from that it ultimately derives itself" [1]). Op twee manieren ontvangt de geest z'n inhoud, de ervaring is tweeërlei: „external" en „internal". De eerste, ook in tijdsorde, is „sensation". Het is de „actual entrance of any idea into the understanding by the senses" [2]), en levert ons de „ideas of sensation". De tweede is „reflexion", ook wel genoemd „internal sense" [3]). „In time the mind comes to reflect on its own operations about the ideas got by sensation, and thereby stores itself with a new set of ideas, which I call ideas of reflexion" [4]). Het is niet altijd even duidelijk wat Locke onder „reflexion" verstaat. Soms (b.v. II I 19) zijn we verplicht erbij te denken aan zoo iets als zelfbewustzijn. Natuurlijk zou dan het onderscheid tusschen „ideas of sensation" en „ideas of reflexion" moeten vervallen. „Reflexion" in dien zin is de bron zoowel van de kennis der „ideas" zelve, als van die der „operations of the mind about them". De duidelijk uitgesproken bedoeling is hier evenwel „reflexion" als inwendige parallel van „external sense". „These two are the fountains of knowledge, from whence all the ideas we have, or can naturally have, do spring" [5]). „We have nothing in our minds which did not come in one of these two ways" [6])

---

[1]) Ess. c. H. U. II I 2 (I 122).

[2]) „ II XIX 1 (I 298). Van andere definities op andere plaatsen en de kwesties, die daarmee samenhangen, kan hier afgezien worden.

[3]) Ess. c. H. U. II I 4 (I 123); II XI 17 (I 211).

[4]) „ II I 24 (I 141).

[5]) „ II I 2 (I 122).

[6]) „ II I 5 (I 125).

of op beide wegen tegelijk [1]). „These alone are the windows by which light is let into the dark room" [2]).

„Simple ideas".

De „materials of knowledge", die ons langs deze twee wegen toekomen, zijn „simple ideas". Ze vormen de, niet verder te definieeren [3]), relatielooze elementen onzer kennis [4]), „actually coming into our minds" [5]) door „external sensation" of door „internal sensation", of door beide. De eerste zijn te onderscheiden in twee soorten: die door één zintuig tot ons komen, zooals kleur-, geluid-, reuk-, smaak-, tastgewaarwordingen (soliditeit neemt bij Locke 'n bizondere plaats in deze rij in), en die door meer zintuigen tot ons komen, zooals ruimte, uitgebreidheid, vorm, getal, bewegingstoestand. De tweede, de „ideas" door „internal sensation" geleverd, zijn „Perception or Thinking, and Volition or Willing" [6]). En de derde, zoowel door „internal" als „external sensation" geleverde „ideas", zijn die van lust en onlust, existentie en eenheid, kracht en successie [7]). Ze zijn alle volstrekt individueel. Zelfs „those words and ideas which in their signification are general, are all of them particular in their existence" [8]). Ze verschijnen „in our understandings passing in train, one

---

[1]) Ess. c. H. U. II VII 1 (I 160).
[2]) „ II XI 17 (I 212).
[3]) „ III IV 4 (II 32); III IV 11 (II 37); II IV 6 (I 157).
[4]) „ II XXII 9 (I 385).
[5]) „ IV II 14 (II 186).
[6]) „ II VI (I 159).
[7]) „ II VII 1, 7, 8, 9 (I 160 v. v.).
[8]) „ III III 11 (II 21); IV XVII 8 (II 404).

going and another coming, without intermission" [1]), „each perishing the moment it begins" [2]). Geheel zonder ons toedoen komen ze ons toe „whether we will or not" [3]). We kunnen ze afwijzen noch wijzigen [4]): „the mind can have no more, nor other than that what are suggested to it" [5]). „The simple ideas we receive from sensation and reflexion are the boundaries of our thoughts; beyond which the mind, whatever efforts it would make, is not able to advance one jot" [6]). Het is ons evenmin mogelijk „to invent or frame one new simple idea in the mind" als „to destroy those that are there" [7]). Zoodat „the understanding in respect of its simple ideas is merely passive" [8]).

Ten opzichte van deze de geest zuiver passief en receptief.

De 2e bron laat evenwel eenige ruimte voor activiteit van den geest. Om „ideas of reflexion" te verkrijgen is het noodig, dat men „turns his thoughts that way [to the operations of the mind] and considers them attentively" [9]). Zelfs bij „sensation" kan dat niet geheel gemist worden. Deze blijft uit, „that which uses to produce the idea, though conveyed in by the usual organ, not being taken notice of in the understanding" [10]). Evenmin denkt Locke

Sporen van activiteit,

---

[1]) Ess. c. H. U. II VII 9 (I 164); II XIV 6 (I 241).
[2]) „ II XXVII 3 (I 441).
[3]) „ II I 25 (I 142).
[4]) „ II I 25 (I 143).
[5]) „ II XII 2 (I 214).
[6]) „ II XXIII 29 (I 415).
[7]) „ II II 2 (I 145).
[8]) „ II I 25 (I 142); II XII 1 (I 213); II XXII 2 (I 381).
[9]) „ II I 7 (I 126).
[10]) „ II IX 4 (I 184).

zich den geest zuiver passief als hij spreekt van „ideas that are suggested to the understanding" in onderscheiding van die welke „are furnished" [1]). Maar hij glijdt daar ongemerkt overheen. Slechts terloops wordt de aandacht erop gevestigd. Hoofdzaak is voor hem de bloot receptief in den geest opgenomen inhoud der ervaring. Dat ontvangen zelf neemt in z'n gedachtenwereld slechts 'n zeer secundaire plaats in. De activiteit van den geest treedt op den achtergrond voor de passiviteit. De tweede bron voor onze kennis, die er, tegenover „sensation" gesteld, nog het meest aan herinnert, de „reflexion", wordt dan ook door denkers in de lijn van Locke, door Berkeley en Hume („Sensualismus des inneren Sinnes" [2])) in Engeland, door Condillac („Sensualismus des äüsseren Sinnes" [2])) in Frankrijk, al spoedig losgelaten.

worden op den achtergrond geschoven.

Dat naar voren brengen van het passieve en receptieve doet zich zelfs gelden bij de behandeling van „its own operations.... proceeding from powers intrinsical and proper to itself" [3]), die de geest door reflexie leert kennen. Door introspectieve waarneming van z'n eigen functies ontvangt de geest wel 'n bijdrage tot z'n inhoud. Maar daartoe blijft z'n productiviteit ook beperkt. Aan het tot stand komen van het overige van dien inhoud blijken bij nader onderzoek die functies niet het minste aandeel te hebben. Wat

---

[1]) Ess. c. H. U. II II 2 (I 145); II VII 7 (I 163); II XVI 1 (I 270)

[2]) W. Windelband, die Geschichte der neueren Philosophie in ihrem Zusammenhange mit der allgemeinen Cultur und den besonderen Wissenschaften 1878, Dl. I pg. 303 v.

[3]) Ess. c. H. U. II I 24 (I 141).

de geest met z'n functies vermag is enkel „to repeat, compare, and unite" [1]) de gegeven elementen, die absoluut onafhankelijk van hem ontstaan zijn. Het gaat ermee als met 'n zetter voor z'n letterkast. Hij kan z'n letters samenvoegen tot allerlei combinaties, maar de letters zelf zijn hem kant en klaar gegeven. De geest kan „variously repeat and compound his ideas, and so make new complex ideas" [2]) (door Locke weer onderverdeeld in „modes, substances, relations" [3])), meer niet.

De geest, bij alle activiteit, beslist improductief.

„Complex ideas"

Maar dan moeten ook „all our complex ideas ultimately resolvable" zijn „into simple ideas, of which they are compounded and originally made up" [4]). Zelfs „the most abstruse ideas, how remote soever they may seem from sense, or from any operations of our own minds" [5]). Locke tart eenieder aan te wijzen, „one complex idea not made out of those simple ones" [6]). In het tweede boek van z'n „Essay" [7]) tracht hij de proef op de som te leveren en den oorsprong aan te wijzen van ruimte, tijd, getal, oneindigheid, kracht, substantie, relatie, causaliteit, moraliteit, identiteit.

herleidbaar tot „simple ideas".

Om het belang ervan voor de behandeling van Hume geef ik hier als voorbeeld Locke's beschouwingen over kracht en causaliteit. „The mind", zoo vangt het hoofd-

B.v. „Of power" en „Of cause and effect".

---

[1]) Ess. c. H. U. II II 2 (I 145).
[2]) „ II XVIII 6 (I 296).
[3]) „ II XII 3 (I 215).
[4]) „ II XXII 9 (I 385).
[5]) „ II XII 8 (I 217).
[6]) „ II VII 10 (I 164).
[7]) „ II XII—XXVIII.

stuk „Of power" aan, „being every day informed, by the senses, of the alteration of those simple ideas it observes in things without; and taking notice how one comes to an end, and ceases to be, and another begins to exist which was not before; reflecting also on what passes within itself, and observing a constant change of its ideas, sometimes by the impression of outward objects on the senses, and sometimes by the determination of its own choice; and concluding from what it has so constantly observed to have been, that the like changes will for the future be made in the same things, by like agents, and by the like ways, — considers in one thing the possibility of having any of its simple ideas changed, and in another the possibility of making that change; and so comes by that idea which we call *power*. Thus we say, Fire has a power to melt gold (active power)....; and gold has a power to be melted (passive power)" [1]). Even gemakkelijk meent hij den oorsprong van de nauwverwante „idea of cause and effect" te kunnen opsporen: „In the notice that our senses take of the constant vicissitude of things, we cannot but observe that several particular, both qualities and substances, begin to exist; and that they receive this their existence from the due application and operation of some other thing. From this observation we get our ideas of cause and effect. That which produces any simple or complex idea we denote by the general name, cause, and that which is produced, effect. Thus, finding that in that substance which we call wax, fluidity, which is a simple

[1]) Ess. c. H. U. II XXI 1 (I 308 v.).

idea that was not in it before, is constantly produced by the application of a certain degree of heat we call the simple idea of heat, in relation to fluidity in wax, the cause of it, and fluidity the effect". [1]). In z'n hoofdstuk „Of power" verklaart hij verder nog, dat we in de buitenwereld wel overdracht van beweging waarnemen, maar „the idea of the *beginning* of motion we have only from reflection on what passes in ourselves; where we find by experience, that, barely by willing it, barely by a thought of the mind, we can move the parts of our bodies, which were before at rest" [2]). Deze opvattingen worden later, bij Berkeley en Hume, nader besproken. Nu alleen dit: op grond van deze en dergelijke uitspraken heeft men gemeend Locke te mogen indeelen bij de voorstanders van 'n anthropomorphistische causaliteitstheorie. Dat is begrijpelijk. De kiem ervan is bij hem aanwezig. Toch is het onjuist. Vooreerst acht hij het zooeven opgemerkte over het onderscheid tusschen uit- en inwendige waarneming zelf van heel weinig belang. Meent iemand beide geheel op één lijn te moeten stellen, 't is hem ook goed [3]). Ja 't is nu en dan [4]) alsof er ook ten aanzien van causaliteit en kracht iets doorbreekt van het inzicht, dat hem, zooals we later zien zullen, in het substantiebegrip 'n probleem heeft doen ontdekken. Voorts strookt die opvatting niet met Locke's overtuiging aangaande de onverklaarbaarheid

---

[1]) Ess. c. H. U. II XXVI 1 (I 433 v.).
[2]) „ II XXI 4 (I 313).
[3]) „ II XXI 4 (I 313).
[4]) „ II XXI 20 (I 323 v.).

„as how our minds move or stop our bodies by thought" [1]). Doch dat alles nog daargelaten, wie beweert, dat „*whatever change* [2]) is observed, the mind must collect a power somewhere able to make that change, as well as a possibility in the thing itself to receive it" [3]), kan niet gecenseerd worden de „idea of power" af te leiden uitsluitend van inwendige waarneming. Wat Locke in deze leert komt eenvoudig hierop neer: hij neemt naïevelijk aan, dat de „idea of power" ons geleverd wordt zoowel door uit- als door inwendige ervaring, met dit onderscheid, dat de eerste ons 'n duistere, de laatste 'n heldere „idea" daarvan geeft.

Locke's algemeen procédé daarvoor. Z'n dogmatisme.

De verklaring van het ontstaan der andere „ideas" valt hem niet moeilijker. Als het vaststaat, dat er geen andere gegevens zijn dan „feelings", gewaarwordingen, „simple ideas", nu, dan is ten opzichte van al wat in den geest wordt aangetroffen de vraag: vanwaar? al aanstonds vereenvoudigd tot de vraag: uit welke „feeling"? Vraagt iemand Locke om nadere inlichtingen, z'n bescheid is: „I send him to his senses to inform him" [4]). Hij redeneert eenvoudig zóó: 't is eruit voortgekomen — dus moet erin gezeten hebben, hij beschrijft de ééne „fact of het consciousness" na de andere en houdt z'n taak daarmee voor afgewerkt [5]).

---

[1]) Cf. pg. 36, 53 v.v. [2]) Ik cursiveer.

[3]) Ess. c. H. U. II XXI 4 (I 311).

[4]) „ II IV 6 (I 156).

[5]) Cf. A. Riehl, der philosophische Kriticismus und seine Bedeutung für die positive Wissenschaft 1876, I pg. 61: „Locke hat die Naturgeschichte der menschlichen Begriffe geschrieben, Kant ihre Naturlehre gegeben; die Wissenschaft Locke's ist mehr beschreibend, jene Kant's durchwegs erklärend".

Had hij zich consequent gehouden aan wat voor hem de gegeven inhoud van den geest is, hij zou voor tal van voorstellingen en begrippen geen gegevens gevonden en zich genoopt gezien hebben ze voor ijdele ficties te verklaren. Op die wijze zou hij het empirisme 'n stap verder gebracht hebben en op de plaats gekomen zijn, waar we Hume later vinden. Hij zou daar te eerder toe gekomen zijn indien hij het ontleedmes met meer doortastendheid gehanteerd had, en niet had aangezien voor niet verder te analyseeren enkelvoudig gegeven, wat reeds bij Berkeley noch enkelvoudig, noch gegeven bleek te zijn (de „ideas" b.v. die uit meer dan één zintuig voortkomen). Locke's introspectie is trouwens 'n zeer ongeschikt instrument voor het doel, dat hij zich voorstelde [1]). Ze doet ons de voorstellingen en begrippen zien kant en klaar, maar geeft niet het minste licht omtrent het proces, waarlangs ze ontstaan zijn [2]). Immers „de mensch moet", zooals Spruijt het scherp en geestig zegt, „nu eenmaal zekeren leeftijd hebben, voordat hij kan „ „look in his own understanding" ". Als hij zoover is, vindt hij zijn „ „understanding" " reeds ruim voorzien van massa's „ „ideas" ", die op zekere manier tijdens zijn zuigelings- en kinderleeftijd ontstaan zijn. De wijze, waarop zij ontstaan zijn, zou alleen waargenomen kunnen worden door een zuigeling, die als philosoof geboren werd, en wat deze tot dusver nog nooit waargenomen zuigeling zou waarnemen,

Z'n inconsequent, bemiddelend standpunt.

---

[1]) Interessante opmerkingen hierover zijn te vinden b.v. bij E. Schrader, Elemente der Psychologie des Urteils, I Analyse des Urteils.

[2]) A. Riehl, a. w. I pg. 37.

zou niet de wording zijn van *menschelijke* denkbeelden, maar de wording der denkbeelden van een geheel andere zoölogische species" [1]). Locke's empiristisch dogma maakte hem blind voor den eenigen weg ter oplossing van de kwesties, die hij meer doet vermoeden dan dat hij ze zuiver stelt. Hij gaat uit van de veronderstelling, *dat* alles wat ter verklaring der gegeven verschijnselen van het denken noodig is in de ervaring, „internal" of „external sense", gevonden moet worden. Hij had ook, na nauwkeurig onderzoek van die verschijnselen, kunnen beginnen met te vragen *wat* ter verklaring ervan noodig is en *of* voorts alle bestanddeelen ervoor in de ervaring gevonden kunnen worden [2]). In dat geval zou hij gezien hebben, dat hij niet uit kan komen zonder aan te nemen, dat hetgeen in de gewaarwording gegeven is 'n onbewuste psychische verwerking ondergaat. Hij zou aan de activiteit, productiviteit, spontaneïteit van den geest 'n veel grootere rol hebben moeten toekennen dan z'n beginselen gedoogen en ware daardoor over het empirisme heen in de richting van Kant gekomen.

---

[1]) C. B. Spruijt, Geschiedenis der wijsbegeerte 1905, pg. 426.

[2]) Cf. b. v. L. Nelson a. w. pg. 5 „.... wir weisen nur ad hominem dem Empiriker aus seinem Schlagworte der Erfahrung synthetische Urteile a priori als Bedingungen ihrer Möglichkeit — dem Ethiker aus seinem Schlagworte der Sittlichkeit den Glauben an die Freiheit des Willens gleichfalls als Bedingung ihrer Möglichkeit auf. Wir beweisen dadurch nichts, sondern wir suchen umgekehrt die logischen Gründe zu gegebenen Folgen". Hij stelt daarmee de „kritische Methode" van Kant tegenover de „progressiv-mathematische" van z'n duitsche en de „inductiv-psychologische" van z'n engelsche voorgangers (pg. 11).

Nu vertegenwoordigt hij de phase, waarin het empirisme 'n oogenblik aarzelt en z'n paradoxale consequenties met de „common sense" tracht te verzoenen door aan z'n beginselen ontrouw te worden. **Tegenstrijdigheden in z'n systeem.**

Volgens die beginselen immers zijn, gelijk ons bleek, de gegeven elementen de „simple individual ideas" als „present momentary feelings", „actual present sensations". Deze „are first received and distinguished" [1]), daarmee „begins our knowledge" [2]). Ergens rekenschap gevend waarom hij de „faculties of the mind" behandeld heeft vóór de „complex ideas", zegt Locke, dat hij het deed „because several of these faculties being exercised at first principally about simple ideas, we might, by following nature in its ordinary method, trace and discover them, in their rise, progress, and gradual improvements" [3]). De enkelvoudige, relatielooze, niet verder te reduceeren „idea" is in de empiristische wordingsgeschiedenis van het bewustzijn het gegeven uitgangspunt. Die wordingsgeschiedenis zelve draagt het karakter eener toenemende compliceering van het „simple particular". **Het uitgangspunt onzer kennis – het enkelvoudige.**

Vlak daartegen in nu loopt door de „Essay" 'n gedachtenlijn, die ons de „complex ideas" vertoont niet als „superinduced", maar „got from" het gegevene [4]). Locke spreekt van „ideas in reference to things from whence **Het uitgangspunt onzer kennis – het samengestelde.**

---

[1]) Ess. c. H. U. IV VII 9 (II 274).

[2]) „ IV VII 11 (II 285).

[3]) „ II XI 14 (I 210).

[4]) „ II IV 1 (I 152); cf. T. H. Green in z'n „General Introduction" op Hume's Treatise (pg. 90), waaraan ik ook verder veel te danken heb.

they are taken" [1]). Hij noemt „ideas" op, „which are constantly joined to all others" [2]). Door het laatste wordt het ontvangen van „ideas" „in their simplicity" geheél buitengesloten. Vooral Locke's abstractietheorie strijdt met z'n empiristische leer over het ontstaan van „complex ideas": „abstraction, whereby ideas are taken from particular beings" [3]). Het „particular", dat *hier* aan het begin staat, is ongemerkt heel wat anders geworden dan het relatielooze, ondefinieerbare individu, „the simple feeling", dat, „perishing the moment it begins", als in 'n kinematograaf onzen geest voorbijschiet. De „simple ideas" worden hier voorgesteld als van meet af aan representanten van hoedanigheden in dingen, die tot elkander in zekere betrekkingen staan. Het eerste feit in het bewustzijn is in deze lijn van Locke's gedachten niet 'n „simple feeling", maar het allesbehalve enkelvoudige bewustzijn, dat ik heb 'n „idea", „which I did not make for myself", 'n „impression" van iets anders dan ik ben, 't welk zich daardoor aan mij kond doet. Dat er dingen onafhankelijk van ons bestaan, staat voor hem naïevelijk vast. In boek II VIII 11—13 wordt zelfs, in strijd met z'n in den aanvang duidelijk uitgesproken voornemen [4]), heel gewoon inwerking van die dingen op ons op atomistische manier verondersteld. Het gegevene is hier dus niet zooals Locke zegt 'n „feeling", maar zooals hij niet zegt, doch ter hand-

---

[1]) Ess. c. H. U. II XXX 1 (I 497); II XIII 1 (I 218); IV IV 12 (II 237).

[2]) Ess. c. H. U. II XIII 26 (I 235); II VII 7 (I 163); II XVI 7 (I 270).

[3]) „ II XI 9 (I 207); II XXVIII 18 (I 483).

[4]) Cf. pg. 36.

having van wat hij zegt stilzwijgend aanneemt 'n „felt thing" [1]). De „idea of substance" b.v. leidt hij zonder blikken of blozen af uit de combinatie van „ideas", die „*are found in exterior things* or by reflection on its own operations" [2]). Zoo ziet hij zich telkens gedwongen de „ideas", die eerst in 'n later ontwikkelingsstadium heeten te ontstaan, tersluiks in 'n vroeger in te leggen om ze er dan later uit te kunnen halen. Maar dan is het uitgangspunt hier ook niet het enkelvoudige, doch gelijk bij Leibniz, Locke's antipode, het samengestelde, en draagt de wordingsgeschiedenis van het menschelijk bewustzijn niet het karakter van 'n synthetische compliceering maar van 'n voortgaande analyseerende abstractie van het gegevene.

Objectieve geldigheid onzer kennis.

Met deze beschouwingen zijn we reeds ongemerkt van de psychologische beschrijving en verklaring afgestapt en overgegaan tot de behandeling der vraag naar de objectieve geldigheid van hetgeen door middel van introspectie in den geest wordt aangetroffen. De oorzaak daarvan ligt bij Locke zelf, die het opsporen der psychologische genesis door introspectie en de kennistheoretische waardeering aan de hand van logische analyse niet altijd behoorlijk uit elkaar heeft gehouden. Het was dan trouwens ook van den beginne af z'n bedoeling door het onderzoek naar den oorsprong onzer kennis haren aard en hare grenzen te bepalen [3]).

---

[1]) Hier zitten dus Locke's „superinductions of the mind" reeds in het gegevene.

[2]) Ess. c. H. U. II XXII 1 (I 390). Ik cursiveer.

[3]) Voor de onderstelling van Fox Bourne (the life of J. Locke 2 dln 1876, II pg. 100 v.v.), dat de hoofdinhoud van het tweede en vierde

Alleen „simple ideas" komen daarvoor in aanmerking.

Zooals te verwachten was, kunnen volgens Locke voor objectieve geldigheid geen andere dan „simple ideas" in aanmerking komen. Dat zijn indrukken, die geheel buiten ons toedoen op den geest gemaakt worden, „and the power to produce any idea in our mind, I call quality of the subject wherein that power is" [1]). De waarde onzer voorstellingen wordt hier dus afhankelijk gesteld van hun betrekking tot iets, dat onafhankelijk van ons bestaat [2]). Maar tusschen deze „qualities" erkent hij, zooals Descartes en reeds Democritus deden, 'n ingrijpend verschil.

„Ideas of primary qualities".

Daar zijn er „such as are utterly inseparable from the body, in what state soever it be" [3]). Ze blijven constant, ook bij gewijzigde dispositie van den waarnemer [4]). Er is gelijksoortigheid en dus begrijpelijk verband tusschen de onderstelde oorzaak en het onderstelde gevolg, de „idea in the mind" en de „quality in the body": „a circle or square are the same, whether in idea or existence, in the mind or in the manna" [5]). Deze „qualities" (uitgebreidheid, getal, vorm, bewegingstoestand, soliditeit) noemt hij „primary qualities" [6]). Uit het daaromtrent opgemerkte besluit hij, „that the ideas of primary qualities of bodies

---

boek met de inleiding de oorspronkelijke kern van de „Essay" vormen, is zeer veel te zeggen.

[1]) Ess. c. H. U. II VIII 8 (I 169).

[2]) Cf. W. Freitag, die Substanzenlehre Lockes 1899, (in de Abhandl. van Erdmann X) pg. 8.

[3]) Ess. c. H. U. II VIII 9 (I 169).

[4]) „ II VIII 21 (I 177).

[5]) „ II VIII 18 (I 175).

[6]) „ II VIII 9 (I 169).

are resemblances of them, and their patterns do really exist in the bodies themselves" [1]), „whether we perceive them or not" [2]).

„Ideas of secondary qualities".

Daartegenover zijn er andere „qualities", die wijzigingen ondergaan met elke modificatie van onze zintuigen: „the same water, at the same time, may produce the idea of cold by one hand and of heat by the other", wat onmogelijk zou zijn „if those ideas were really in it" [3]). Daar komt bij, dat „there is no conceivable connexion between any impulse of any sort of body (de eenige manier, waarop ze op ons inwerken [4])) and any perception of a colour or smell which we find in our minds . . . , these mechanical affections of bodies having no affinity at all with those ideas they produce in us" [5]). Uit een en ander concludeert Locke, dat deze „qualities", die hij „secondary qualities" noemt, „are nothing in the objects themselves but powers to produce various sensations in us" [6]), en dat „the ideas produced in us by these secondary qualities have no resemblance of them at all" [7]), evenmin als „the idea of pain" eenige gelijkenis heeft met „the notion of a piece of steel dividing our flesh" [8]). Maar dan moet het aandeel van den geest bij het tot standkomen van de

---

[1]) Ess. c. H. U. II VIII 15 (I 173).
[2]) „ II VIII 23 (I 178).
[3]) „ II VIII 21 (I 177).
[4]) „ II VIII 12, 13 (I 172).
[5]) „ IV III 28 (II 220); cf. pg. 55, 61.
[6]) „ II VIII 10 (I 170).
[7]) „ II VIII 15 (I 173).
[8]) „ II VIII 13 (I 173).

ervaring toch grooter zijn dan Locke wil doen voorkomen, daar de „secondary qualities" waarlijk geen gering deel van de ervaring uitmaken. Hij kent verder nog 'n derde soort van qualiteiten, „powers" genaamd (b. v. het vermogen van de zon om was te doen smelten), die we hier voor ons doel wel kunnen verwaarloozen.

Verhouding dezer beide soorten tot elkander.

Toch zouden we ons vergissen als we meenden, dat Locke ten opzichte van de „secondary qualities" subjectivistisch of zuiver idealistisch dacht. Vooreerst staat het voor hem vast, dat ook de „ideas of secondary qualities are produced in us by exterior causes affecting our senses" [1]). Voorts is hij ervan verzekerd, dat dezelfde „exterior causes" altijd dezelfde „ideas" in denzelfden en in alle daarmee homogene geesten teweegbrengen [2]). De laatste zijn dus „constant effects" [3]) van de eerste. Die „exterior causes" ziet hij in de „primary qualities of their insensible parts" (nl. of the objects) [4]): „pound an almond, and the clear white colour will be altered into a dirty one, and the sweet taste into an oily one. What real alteration can the beating of the pestle make in any body, but an alteration of the texture of it?" [5]). „Had we senses acute enough to discern the minute particles of bodies, and the real constitution on which their sensible qualities depend, I doubt not but they would produce quite different

---

[1]) Ess. c. H. U. IV XI 4 (II 328).
[2]) „ II XXXII 14 (I 519).
[3]) „ II XXX 2 (I 498).
[4]) „ II VIII 10 (I 170).
[5]) „ II VIII 20 (I 176).

ideas in us: and that which is now the yellow colour of gold, would then disappear, and instead of it we should see an admirable texture of parts, of a certain size and figure" [1]). „The dissolving of silver in aqua fortis, and gold in aqua regia, and not vice versa, would be then perhaps no more difficult to know than it is to a smith to understand why the turning of one key will open a lock, and not the turning of another" [2]). Deze „real constitution of the minute parts" te leeren kennen gaat evenwel boven ons vermogen. Soms echter is hij van oordeel dat we, al lag dit binnen ons vermogen, toch nog niet in staat zouden zijn „to discover any necessary connexion between them and the secondary qualities" [3]), zoodat „we can attribute their connexion to nothing else but the arbitrary determination of that All-wise Agent who has made them to be and to operate as they do, in a way wholly above our weak understandings to conceive" [4]). Hij is dan ook van dit hypothetisch atomisme niet altijd evenzeer verzekerd en geeft 'n enkele maal toe, dat de „secondary qualities" ook wel kunnen afhangen van „something yet more remote from our comprehension" [5]). Hoe dezelfde „primaire quali-

---

[1]) Ess. c. H. U. II XXIII 11 (I 401).

[2]) „ IV III 25 (II 217).

[3]) „ IV III 14 (II 202); cf. pg. 53, 61. Het was dus niet bepaald 'n ontdekking wat E. du Bois-Reymond in z'n gerucht-makende rede „Ueber die Grenzen des Naturerkennens" daaromtrent in het midden bracht.

[4]) Ess. c. H. U. IV III 28 (II 221).

[5]) „ IV III 11 (II 200).

teiten" nu eens 'n getrouwe afbeelding van zichzelf in ons kunnen teweegbrengen en dan weer iets geheel andersoortigs, verzuimt hij in elk geval duidelijk te maken.

Allebei „real" en „true".

We vinden in deze beschouwingen 'n wijziging en nadere uitwerking van Hobbes' leer omtrent de „qualitates sensibiles". Locke legt er eenerzijds den nadruk op, dat herleiding tot en afleiding van hun oorzaken volstrekt buiten ons bereik ligt. Anderzijds, dat de „ideas of secondary qualities", al zijn ze niet „images or representations of what does exist" [1]), zooals die der „primary", toch evengoed als deze „real" zijn en „adequate", „because, being nothing but the effects of certain powers in things, fitted and ordained by God to produce such sensations in us, they cannot but be correspondent and adequate to those powers: and we are sure they agree to the reality of things" [2]). Primaire en secundaire qualiteiten zijn afhankelijk van, en vertegenwoordigen, hetzij als „exact resemblances", hetzij als „constant effects" [3]), 'n objectieve werkelijkheid, waartoe ook onze zintuigen met hun eigenaardige gesteldheid kunnen gerekend worden [4]). En dat is alles wat noodig is „to make them real, and not fictions at pleasure" [5]). Dit loopt ongeveer parallel met de vraag omtrent de waarheid of onwaarheid van onze „ideas", daar er van de vraag „true or false" alleen sprake kan zijn „whenever the mind

---

[1]) Ess. c. H. U. II XXX 2 (I 498); cf. pg. 26 v.v.
[2]) „ II XXXI 2 (I 502); II XXXII 14 (I 519).
[3]) „ II XXX 2 (I 498).
[4]) Cf. W. Windelband, Präludien 1884, pg. 133.
[5]) Ess. c. H. U. II XXX 2 (I 498).

refers any of its ideas to anything extraneous to them" [1]).

Als „real, adequate and true", doordat ze gegeven zijn, staan de „simple ideas" tegenover de „complex ideas", die „all are made" [2]) en dus „workmanship of the mind". 'n Goed deel van deze laatste maakt er evenwel volstrekt geen aanspraak op „copies of things really existing" te zijn: „all our complex ideas, except those of substances, being archetypes of the mind's own making, not intended to be the copies of anything, nor referred to the existence of anything, as to their originals, cannot want any conformity necessary to real knowledge" [3]). **Van de „complex ideas"- „modes and relations" „real".**

De eenig overblijvende soort van „ideas", waarbij de realiteitskwestie zich kan voordoen, is dus die „of substances". Aan deze wijdt Locke zoo herhaaldelijk en in het bizonder de aandacht, dat Riehl hem met volle recht „den Kritiker des Substanzbegriffes" kan noemen [4]). **„Substance".**

Het begrip substantie baart Locke groote moeilijkheid. Feitelijk kan hij het noch uit „sensation", noch uit „reflexion" afleiden, zoodat hij zelf moet erkennen, dat „a man has no idea of substance in general, nor knows what substance is in itself" [5]). Toch schijnen we zulk 'n „idea" niet te kunnen missen: „we cannot conceive how those several simple ideas of sensible qualities should subsist alone, nor one in another" [6]) „without something **„General idea of substance".**

---

[1]) Ess. c. H. U. II XXXII 4 (I 515).
[2]) „ II XII 1 (I 213).
[3]) „ IV IV 5 (II 230).
[4]) A. Riehl. a. w., pg. 51.
[5]) Ess. c. H. U. II XXXI 13 (I 512).
[6]) „ II XXIII 4 (I 395).

to support them, sine re substante" [1]). En daarom „we suppose some substratum wherein they do subsist, and from which they do result, which therefore we call substance" [2]). Al weten we niet wat „substance" is, we weten toch eenigszins „what it does" [3]).

„Particular substances": „material" en „spiritual".

Locke haast zich om van die „obscure and relative idea of substance in general" af te stappen en over te gaan tot de behandeling van de „ideas of particular sorts of substances". We verkrijgen die „by collecting such combinations of simple ideas as are, by experience and observation of men's senses, taken notice of to exist together; and are therefore supposed to flow from the particular internal constitution, or unknown essence of that substance" [4]). „Besides the complex ideas we have of material sensible substances, of which I have last spoken, — by the simple ideas we have taken from those operations of our minds, which we experiment daily in ourselves, as thinking, understanding, willing, knowing, and power of beginning motion, etc., coexisting in some substance, we are able to frame the complex idea of an immaterial spirit" [5]).

Komt Locke's bemiddelend, halfslachtig standpunt ook

---

[1]) Ess. c. H. U. II XXIII 2 (I 392). Hoe men bij deze opvatting de gegeven „ideas" als „simple" en alle „relaties" als „superinductions" kan beschouwen, blijft raadselachtig. Hier ontstaat 'n gaping tusschen de wereld, zooals wij ze ons voorstellen, en voorstellen moeten, en wat wij voor de objectieve werkelijkheid houden moeten.

[2]) Ess. c. H. U. II XXIII 1 (I 390).

[3]) „ II XIII 19 (I 230).

[4]) „ II XXIII 3 (I 392).

[5]) „ II XXIII 15 (I 406).

hierin aan den dag, dat hij niet eenvoudig, zooals door den onderbouw van z'n stelsel geeischt wordt, het bestaan van substantie ontkent en de „idea" ervan niet beschouwt b.v. als resultaat van associatie, dat slechts subjectieve geldigheid heeft — zooveel gevoelt hij toch van den eisch zijner beginselen, dat hij het door hem aangenomen substraat van de stoffelijke en geestelijke [1]) verschijnselen geheel onbekend laat blijven.

„Nominal essence."

De door „sensation" of „reflexion" ontvangen afzonderlijke „simple ideas", „that have been observed or supposed to exist constantly together", worden door den geest verzameld tot de „complex ideas of substances" [2]). We hebben eenige „sensible qualities", b.v. gele kleur, smeedbaarheid, oplosbaarheid in aqua regia enz., steeds met elkander zien optreden. We zonderen deze af van de andere, die daarmee gepaard gingen, en vatten ze samen tot 'n „abstract complex idea", waaraan we den naam geven van goud. Elke groep van „sensible qualities", waarin deze gevonden worden, wordt gerekend de „essence" van goud te bezitten en met denzelfden naam betiteld: „the abstract idea, for which the name stands, and the essence of the species, is one and the same" [3]). Haar karakter van „workmanship of the mind" verraadt ze door haar veranderlijkheid. Het getal der waar te nemen qualiteiten, die alle als classificatiebasis dienst kunnen doen, is altijd zoo groot, dat het haast niet anders kan of we

---

[1]) Ess. c. H. U. IV III 6 (II 191 v.v.).
[2]) „ II XXXI 6 (I 507).
[3]) „ III III 12 (II 23).

hebben „different ideas of the same substance, and therefore make the signification of its common name very various and uncertain" [1]). De „essence", die zulk 'n „complex idea of substance" ons doet kennen, is niets anders dan de connotatie van 'n soortnaam en wordt daarom door Locke ook „nominal essence" genoemd. Wat essentieel en niet essentieel is, valt alleen te bepalen in verband met zulk 'n naam [2]). Afgezien daarvan, „particular things will be found to have all their qualities equally essential".

„Real essence" onbekend.

Dit is de eenige wijze, waarop het woord „essence" 'n inhoud kan krijgen. Want „the real constitution of anything, which is the foundation of all those properties that are combined in, and are constantly found to coexist with the nominal essence", „on which these qualities and their union depend" [3]), is niet binnen het bereik van onze kennis te krijgen. Deze „real essence" stelt Locke zich niet voor als 'n aristotelische forma substantialis [4]). In de werkelijkheid gaat het één gedurig in het andere over [5]). Er zijn geen „certain precise essences or forms of things, whereby all the individuals existing are by nature distinguished into species" [6]): „der ächt englische, zuerst logisch metaphysische, dann naturwissenschaftliche Darwinismus!" zegt Pfleiderer naar aanleiding hiervan [7]). Locke denkt zich

---

[1]) Ess. c. H. U. III IX 13 (II 113).
[2]) „ III VI 4 (II 60).
[3]) „ III VI 6 (II 61).
[4]) „ III VI 10 (II 65).
[5]) „ III III 19 (II 30).
[6]) „ III VI 14 (II 69).
[7]) E. Pfleiderer. a. w. pg. 51.

de „real essence", de „internal constitution", waarvan „these qualities and their union depend", gelijk reeds werd aangestipt, als bepaalde „minute particles" met bepaalde primaire qualiteiten, „a texture of parts, of a certain size and figure" [1]). En deze te kennen gaat, zoo bleek ons, boven ons vermogen, terwijl, al kenden we ze, het oorzakelijk verband met de secundaire qualiteiten ons toch zou ontgaan [2]). We blijven er altijd even vreemd tegenover staan als 'n boer tegenover het inwendig mechanisme van de Straatsburger klok [3]). Onze „complex ideas cannot be the real essence of any substance; for then the properties we discover in that body would depend on that complex idea, and be deducible from it, and their necessary connexion with it be known; as all properties of a triangle depend on, and, as far as they are discoverable, are deducible from the complex idea of three lines including a space" [4]). Vandaar dat „our complex ideas of substance are all false, when looked upon as the representations of the unknown essences of things" [5]). „To make our names stand for ideas we have not, or (which is all one) essences that we know not", zou alzoo inderdaad zijn „to make our words the signs of nothing" [6]).

„Nominal essence" — „false".

Deze beschouwingen zijn van verreikende gevolgen voor onze kennis der natuur. Evenmin als we kunnen

„Sensitive knowledge",

---

[1]) Ess. c. H. U. II XXIII 11 (I 401).
[2]) Cf. pg. 54 v.
[3]) Ess. c. H. U. III VI 9 (II 64).
[4]) „ II XXXI 6 (I 507).
[5]) „ II XXXII 18 (I 522).
[6]) „ III X 21 (II 140).

betwijfelen. dat „when our senses do actually convey into our understandings any idea... there doth something *at that time* really exist without us, which doth affect our senses, and by them give notice of itself to our apprehensive faculties, and actually produce that idea which we then perceive", even zeker is het, dat „such *collections* of simple ideas as we have observed by our senses to be united together, do really exist together". Maar die kennis gaat niet verder dan „the present testimony of our senses" [1]). Nemen we wederom Locke's geliefkoosd voorbeeld: de ervaring leert ons dat 'n bepaalde kleur, soortelijk gewicht, oplosbaarheid enz. met elkaar gepaard gaan. Dit is de eenige manier, waarop we de „coexistence of qualities" kunnen leeren kennen [2]). Deze „experimental knowledge" is als „present momentary sensation" zeker, maar ze reikt niet verder dan „that bare instance" [3]), omdat ons geen enkele reden bekend is waarom de „sensible qualities", die we in één geval bij ervaring hebben zien samen gaan, dat ook zouden moeten doen in andere, waarvan we geen ervaring hebben. 't Is niet waarschijnlijk, maar volgens Locke toch best mogelijk, dat we morgen vinden 'n voorwerp b. v. met alle eigenschappen van goud, maar b. v. niet smeedbaar.

geeft „real and instructive propositions",

Het natuurkundig experiment verrijkt dus wel onze kennis. Locke kwalificeert de „propositions", waartoe het

---

[1]) Ess. c. H. U. IV XI 9 (II 333 v.)
[2]) „ IV XII 9 (II 348).
[3]) „ IV VI 7 (II 256).

aanleiding geeft, als „real and instructive" [1]). 't Is het soort, dat Kant later zal noemen „synthetische oordeelen a posteriori". Maar deze sensitieve kennis geeft slechts ten opzichte van bizondere gevallen objectieve zekerheid. Onze sensitieve kennis „goes not beyond particulars" [2]). Wordt ze algemeen gemaakt, dan kan ze hoogstens 'n meerderen of minderen graad van waarschijnlijkheid bezitten. We komen daarmee dus niet verder dan tot gissingen, die slechts den naam van „Opinion" verdienen, zonder die zekerheid te bereiken, „which is requisite to knowledge" [3]). Geen wonder, dat Locke bij dit alles wel eens begint te vermoeden, „that *natural philosophy is not capable of being made a science*" [4]). 't Is in elk geval 'n nog meer volstrekte ontkenning van de bereikbaarheid van het ideaal der natuurwetenschap, waar niet alleen Descartes maar ook Bacon naar streefden, dan we reeds bij Hobbes vonden, wanneer hij tot het besluit komt, dat het is „lost labour to seek after a *perfect science* of natural bodies" [5]).

doch alleen ten opzichte van „particulars".

Geen natuurwetenschap.

We kunnen wel ontwijfelbare oordeelen van algemeene geldigheid vormen, maar „universal propositions of whose

Oordeelen van algemeene geldigheid en innerlijke noodzakelijkheid „verbal and trifling".

---

[1]) Ess. c. H. U. IV V 6 (II 247).

[2]) „ IV VI 16 (II 266).

[3]) „ IV VI 13 (II 263). Cf. b. v. Kant, Metaphysische Anfangsgründe der Naturwissenschaft, IV (ac. ed.) pg. 468: „Eigentliche Wissenschaft kann nur diejenige genannt werden, deren Gewissheit apodiktisch ist; Erkenntniss, die bloss empirische Gewissheit enthalten kann, ist ein uneigentlich so genanntes Wissen".

[4]) Ess. c. H. U. IV XII 10 (II 350).

[5]) „ IV III 29 (II 223).

truth or falsehood we can have certain knowledge concern not existence" [1]), en doen niets anders dan ontvouwen wat in de door abstractie verkregen algemeene „ideas" vervat was. Het oordeel „all gold is malleable" is 'n „universal proposition", „if malleableness be a part of the complex idea the word gold stands for. But then here is nothing affirmed of gold, but that that sound stands for an idea in which malleableness is contained" [2]). Alleen het „particular" geeft „real instructive propositions". De minste graad van abstractie, b.v. van de „circumstances of time and place" [3]), maakt 'n „idea" tot 'n abstracte, en elk oordeel daaromtrent slechts geldend van de „nominal essence". Strikt genomen moest Locke dit op *al* onze oordeelen toepassen. Ik kan natuurlijk wel 'n „present momentary sensation" hebben, die, als zoodanig, niet kan gezegd worden 'n „proposition" te leveren, welke enkel op de „nominal essence" betrekking heeft. Maar er kan, als zoodanig, *heelemaal* niets van gezegd worden. Ze wordt doorleefd, niet gekend. Zoodra ik er iets van zeg is ze haar „actualiteit" kwijt en geldt het gezegde slechts de representatieve „idea in the mind". Bedoel ik het objectief, dan betreft het 'n object, dat zich niet denken laat zonder substantie, volgens Locke absoluut onbekend. Daar ik, alweer volgens Locke [4]), niet laten kan de „sensible qualities" te objectiveeren tot „qualities of a substance", kunnen al onze

Eigenlijk al onze oordeelen „verbal and trifling".

---

[1]) Ess. c. H. U. IV IX 1 (II 303).
[2]) „ IV VI 9 (II 257); cf. Hobbes op pg. 31 v.v.
[3]) „ III III 6 (II 16v).
[4]) Cf. pg. 57.

oordeelen niets anders gelden dan „nominal essence". Zelfs de „ideas", waarin we kennis ontvangen van onze eigene zielstoestanden, en waarvan Locke geen oogenblik twijfelt of ze geven 'n juist beeld van de toestanden, waarin we werkelijk verkeeren — kunnen niets anders zijn dan „verbal and trifling". Het bij uitsluiting reëele wordt, zoodra ik er iets van zeg, onreëel. Objectief geldige ervaring wordt zoodoende 'n onmogelijkheid. Locke's tegenstelling, bij de empiristen traditioneel, tusschen het onafhankelijk van den geest gegevene als het reëele, en „workmanship of the mind" — loopt uit op 'n realiteit, die onkenbaar is, en 'n kennis zonder reëele, objectieve geldigheid. 't Is duidelijk, dat we met de eenig mogelijke onbetwijfelbare oordeelen van algemeene geldigheid niet veel wijzer worden, dat ze „bring no increase to our knowledge" [1]). We herhalen daarin alleen maar gedeeltelijk wat we reeds uitmaakten bij het opstellen van de definitie b.v. van goud: nl. dat tot den inhoud van dien soortnaam zal behooren smeedbaarheid b.v. Dit alles herinnert ons levendig aan Hobbes' oordeelen van algemeene geldigheid en innerlijke noodzakelijkheid uitsluitend ten opzichte van het door den geest zelf gemaakte Locke stelt deze „propositions" met den naam van „verbal and trifling" tegenover de „real and instructive" genoemde. Kant zal ze later betitelen met den naam van analytische oordeelen [2]).

„General certainty" is dus „never to be found but

Intuïtieve en demonstratieve kennis,

[1]) Ess. c. H. U. IV VIII 1 (II 292).

[2]) Cf. b.v. Kant, Prolegomena zu einer jeden künftigen Metaphysik, die als Wissenschaft wird auftreten können, IV (ac. ed.) 270.

geldt nu eens enkel „ideas".

in our ideas" [1]). De proposities, die haar bezitten, zijn gegrond op de „habitudes and relations" van deze [2]), en geven uitdrukking aan hun „agreement or disagreement, and their dependence on one another" [3]). Deze worden door den geest waargenomen „at the first sight of the ideas together, by bare intuition; without the intervention of any other idea"... „it is on this intuition that depends all the certainty and evidence of all our knowledge" [4]). De demonstratieve kennis is tot intuïtie terug te leiden. Ze is het waarnemen van „agreement or disagreement by the intervention of other ideas" [5]). „In every step reason makes in demonstrative knowledge, there is an intuitive knowledge of that agreement or disagreement it seeks with the next intermediate idea which it uses as a proof", zoodat „every step in reasoning that produces knowledge, has intuitive certainty" [6]). Alle kennis, waarvan we op die wijze, hetzij door directe intuïtie, hetzij door demonstratie d. i. indirecte intuïtie, „general certainty" verkrijgen, wordt getroffen door het hierboven gevelde vonnis, dat ze „concerns not existence" [7]).

dan weer „existence".

Het doet daarom vreemd aan in 'n hoofdstuk van de „Essay", getiteld „Of our threefold knowledge of existence", naast sensitieve ook genoemd te vinden intuï-

[1]) Ess. c. H. U. IV VI 16 (II 266).
[2]) „ IV XII 7 (II 346).
[3]) „ IV XI 13 (II 339); IV I 2 (II 167).
[4]) „ IV II 1 (II 177).
[5]) „ IV II 2 (II 178).
[6]) „ IV II 7 (II 181).
[7]) „ IV IX 1 (II 303).

tieve en demonstratieve „knowledge of existence" [1]). Wat er van de eerste, die het bestaan van „other things" leert kennen, in Locke's gedachtenstelsel terecht komt, hebben we reeds gezien. De intuïtieve kennis betreft het bestaan van „self": „as for our own existence, we perceive it so plainly and so certainly, that it neither needs nor is capable of any proof. For nothing can be more evident to us than our own existence. I think, I reason, I feel pleasure and pain: can any of these be more evident to me than my own existence? If I doubt of all other things, that very doubt makes me perceive my own existence, and will not suffer me to doubt of that. For if I know I feel pain, it is evident I have as certain perception of my own existence, as of the existence of the pain I feel: or if I know I doubt, I have as certain perception of the existence of the doubting, as of that thought which I call doubt. Experience then convinces us, that we have an intuitive knowledge of our own existence, and an internal infallible perception that we are. In every act of sensation, reasoning, or thinking, we are conscious to ourselves of our own being; and, in this matter, come not short of the highest degree of certainty" [2]). Dat hij alzoo in cartesiaanschen trant plaats laat voor „intuitive knowledge of our own existence", die noch in „sensation", noch in „reflexion" gegeven is, maar waarvan hij gevoelt, dat het toch niet aangaat ze te elimineeren, is weer

„Intuitive knowledge of self."

[1]) Ess. c. H. U. IV IX 2 (II 304).

[2]) „ IV IX 3 (II 304 v.); II I 1 (I 121). Deze „intuitive knowledge" is niet hetzelfde en grootendeels onvereenigbaar met wat (cf. pg. 58) gezegd werd over „spiritual substance".

„Demonstrative knowledge of God". Voor beide in de „Essay" geen plaats.

één van de bewijzen voor wat gezegd werd van Locke's transigeeren ten opzichte van de consequenties der empiristische beginselen. Hetzelfde geldt in nog sterker mate van de demonstratieve kennis van Gods bestaan. Niemand zou na de lectuur van de eerste twee boeken der „Essay" hebben kunnen droomen, dat hij in het vierde Locke bezig zou zien met het leveren van 'n bewijs voor het bestaan van God, naar zijn oordeel zoo evident als „mathematical certainty" [1]), en dat nog wel terwijl hij aan de kennis met betrekking tot de verschijnselen en wetten der natuur, gevormd aan de hand der ervaring, slechts meer of minder waarschijnlijkheid toekent. Van het bepalen der grenzen onzer kennis door het onderzoek naar z'n oorsprong is alzoo maar weinig gekomen.

„Real essence" — toch kenbaar.

Ook de besproken [2]) tegenstelling tusschen 'n onkenbare „real essence" en onze „complex ideas", die ons geen „realities" maar slechts „nominal essences" doen kennen, wordt niet volgehouden. Hoe zou het ook mogelijk zijn, waar we immers reeds vernomen hebben [3]), dat niet alleen de „ideas of primary qualities of bodies are resemblances of them, and their patterns do really exist in the bodies themselves whether we perceive them or not", maar ook zelfs de andere, de secundaire qualiteiten, als „constant effects" van de „powers", die ze voortbrengen, ons iets doen kennen van wat „really exists in things". Geheel in overeenstemming hiermee is het wanneer Locke

---

[1]) Ess. c. H. U. IV X 1 (II 306).

[2]) Cf. pg. 59 v.v.

[3]) Cf. pg. 56.

zegt, dat „the complex ideas of substances are ectypes, copies", evengoed als de „simple ideas" [1]). Het samentreffen van verschillende qualiteiten wordt hier meer dan 'n coincidentie van „particular feelings", nl. 'n „coexistence" van qualiteiten. De „powers" kunnen evenwel ontelbaar veel „effects" teweegbrengen, die wij niet hebben waargenomen: „this body, called gold, has infinite other properties not contained in that complex idea" [2]). Vandaar dat de „complex ideas of substances" niet „adequate" zijn, d. w. z. slechts „a partial or incomplete representation" geven van „those archetypes to which they are referred" [3]) en niet bereiken „that perfection we intend" [4]). Ze zijn „real" maar „no further than as they are such combinations of simple ideas as are really united, and coexist in things without us" [5]). Hier staan dus „real" en „nominal essence" tot elkaar als adequate en niet adequate, als compleete en incompleete kennis van het objectief bestaande, en niet als onkenbare achtergrond en gekende verschijning van de dingen.

„Nominal essence" — gedeeltelijk „real".

Voor zoover onze „complex ideas of substances" „real" zijn, kunnen ze ook niet willekeurig gevormd wezen. Daardoor onderscheiden ze zich van andere „complex ideas". „Though these nominal essences of substances are made by the mind, they are not yet made so arbitrarily as

In zoover ook niet willekeurig.

---

[1]) Ess. c. H. U. II XXXI 13 (I 512).
[2]) „ II XXXI 10 (I 510).
[3]) „ II XXXI 1 (I 502).
[4]) „ II XXXI 3 (I 504).
[5]) „ II XXX 5 (I 500).

those of mixed modes" [1]). Bij het vormen van de laatste is „the standard — of his own making", „here he has a standard made by nature" [2]). „Else men's language will be like that of Babel" [3]). „In our ideas of substances we have not the liberty, as in mixed modes, to frame what combinations we think fit, to be the characteristical notes to rank and denominate things by. In these we must follow Nature, suit our complex ideas to real existences, and regulate the signification of their names by the things themselves, if we will have our names to be signs of them, and stand for them" [4]). Nadrukkelijk verklaart hij, in tegenstelling met andere uitlatingen, niet te willen loochenen, dat „Nature, in the constant production of particular beings, makes them not always new and various, but very much alike and of kin one to another" [5]). En nu mag het waar zijn, dat „the essences of the species, distinguished by different names, are, as has been proved, of man's making, and seldom adequate to the internal nature of the things they are taken from" [6]) — ze kunnen het toch steeds meer worden. We zijn niet alwetend, maar toch ook niet onwetend. De „nominal essence" dekt de „real essence" niet. Maar de laatste is toch door de eerste te benaderen. Doch daartoe is het niet voldoende zich tevreden te stellen „with some few obvious and outward

Approximatieve kennis van „real essence".

---

[1]) Ess. c. H. U. III VI 28 (II 78).
[2]) „ III VI 46 (II 93).
[3]) „ III VI 28 (II 79).
[4]) „ III IX 11 (II 111).
[5]) „ III VI 37 (II 87); III III 13 (II 23).
[6]) „ „

appearances of things". „It requires much time, pains, and skill, strict inquiry, and long examination to find out what, and how many, those simple ideas are, which are constantly and inseparably united in nature, and are always to be found together in the same object" [1]).

Ten opzichte van „substances" toch ook „general certain propositions".

Is Locke in ander verband van gedachten tot de conclusie gekomen, dat „universal propositions of whose truth or falsehood we can have certain knowledge concern not existence" — in dit gedachtenverband past 'n uitlating als deze: „the certainty of universal propositions is very narrow" [2]). Ze moge erg eng zijn, er *is* plaats gemaakt voor wat toch eigenlijk Locke's ideaal van kennis is: „propositions of general certainty", die niet enkel „verbal and trifling" zijn, maar „real and instructive" [3]). Aan het fatale dilemma, waartoe hij, de gedachtenlijn volgende, dat het gegevene en daarom reëele de „present momentary sensation" is, komen moest: „general propositions about substances, if they are certain are but trifling; and if they are instructive, are uncertain" — aan dat fatale dilemma is hij ontkomen, hij kan zeggen „are *for the most part* trifling" [4]). Maar het gaat ten koste van z'n empiristisch beginsel, doordat hij datgene, wat volgens dit beginsel „superinduction of the mind" is, aan den aanvang van het ontstaan onzer kennis plaatst, en spreekt

---

[1]) Ess. c. H. U. III VI 30 (II 80).

[2]) „ IV VI 13 (II 264); IV III 14 (II 203); IV III 16 (II 206); IV III 25 (II 217); IV IV 12 (II 236); IV VII 5 (II 272).

[3]) Cf. b.v. Kant, Prolegomena, IV (ac. ed.) 270, en Kritik der reinen Vernunft [2], III (ac. ed.) 33 v.v.

[4]) Ess. c. H. U. IV VIII 9 (II 299). Ik cursiveer.

van „simple ideas", „conveyed in by the senses", als „found in exterior things".

En sommige nog wel geheel onafhankelijk van de ervaring ontstaan.

Het wonderlijkst is het den lezer van de „Essay" te moede, als hij verneemt van „propositions of general certainty", die „real" zijn en „instructive", en bovendien geheel onafhankelijk van de ervaring ontstaan, ja juist *tengevolge* van hun „bare ideality" „real and instructive" [1]), nl. die, waarin onze mathematische en moreele kennis vervat is [2]). We hebben hier volgens Locke te doen met zelfgemaakte begrippen, zelf „archetypes" en dus „adequate and complete ideas", zoodat we daaruit met ontwijfelbare zekerheid al hun eigenschappen kunnen afleiden: „in that complex idea of three sides and three angles .... is contained all that is or can be essential to it" [3]). Hier dekken „real" en „nominal essence" elkaar geheel [4]). Maar

Mathematische en moreele kennis,

bezit „general certainty".

---

[1]) Ess. c. H. U. IV IV 6 (II 231).

[2]) Locke acht dus niet meer, zooals Hobbes, de toepassing der mathematische methode van de geometrisch-mechanische natuurwetenschap op *elk* ander gebied het na te streven ideaal, hoewel hij, met Descartes (Regula II Slot, ed. Blaev X 5: „Jam vero ex his omnibus est concludendum, non quidem solas Arithmeticam et Geometriam esse addiscendas, sed tantummodo rectum veritatis iter quaerentes circa nullum objectum debere occupari, de quo non possint habere certitudinem Arithmeticis et Geometricis demonstrationibus aequalem"), alleen deze methode den naam van wetenschappelijk waard vindt. Door echter naast de mathesis, zooals ook Hobbes deed, de ethiek op gelijke lijn te plaatsen, bewijst hij nog niet in te zien, dat de eigenaardige methode der mathesis afhangt van het eigenaardig object dier wetenschap, en daarom voor geen andere soorten van objecten toepasselijk kan zijn.

[3]) Ess. c. H. U. II XXXI 3 (I 504).

[4]) „ III IV 2 (II 32).

om dezelfde reden, waarom onze „mathematical and moral knowledge" „general certainty" bezit, kan ze ook alleen betrekking hebben op „ideas in the mind", volgens den regel: oordeelen van algemeene geldigheid moeten óf a priori analytisch, zooals wij zouden zeggen, en daarmee wel „certain" doch „trifling" zijn, óf a posteriori synthetisch en daarmee wel „instructive" doch „uncertain". Dat wordt ook wel door Locke toegegeven: „all the discourses of mathematicians" en moralisten „concern not existence" [1]). Op die wijze zouden de mathesis en de moraal zuiver analytische wetenschappen van nomineele definities worden, meer niet. En daar wil Locke wederom niet aan. Hij ziet b.v. in onze mathematische oordeelen „propositions which affirm something of another, which is a necessary consequence of its precise complex idea, but not contained in it" [2]). Ze zijn dus wel degelijk „instructive", daar ze niet de in Locke's schatting vrij waardelooze syllogistische kennis leveren, maar eene, „which is not contained in the complex idea". Hoe is dat mogelijk bij Locke's beschouwing van den menschelijken geest, die wel het gegevene kan „combine, compare etc.", maar overigens volstrekt improductief is?

Moest „trifling" zijn,

doch is „instructive".

Bovendien wordt aan deze „propositions", onafhankelijk van alle ervaring gemaakt, 'n objectieve geldigheid toegekend, die zelfs de met de meeste trouw aan de hand der ervaring gevormde niet bezitten. Heb ik waargenomen, dat met 'n bepaalde groep hoedanigheden gewoonlijk

Ook „real", objectief geldig.

---

[1]) Ess. c. H. U. IV IV 8 (II 233).

[2]) „ IV VIII 8 (II 298).

„malleableness" gepaard gaat, en geef ik aan het oordeel: goud is smeedbaar, objectieve beteekenis, dan wordt het eo ipso 'n „trifling proposition". Volgens de andere beschouwing is er in ieder geval 'n lange en zorgvuldige ervaring noodig om deugdelijke abstractie en daarmee zekerheid van objectieve geldigheid te verkrijgen. Daarentegen, van het oordeel: de drie hoeken van 'n driehoek zijn gelijk aan twee rechte, kan ik ook vóór alle ervaring zeggen, dat het objectieve geldigheid heeft voor alle driehoeken, waar ze ook „really exist" [1]). Het is zelfs „for the knowing the properties of a triangle" niet noodig „that a triangle should exist in any matter" [2]). Dat klinkt haast gelijkluidend met de woorden van Descartes [3]), die zegt, dat zulke stellingen onveranderlijk vast staan en waar blijven, „etsi fortasse talis figura nullibi gentium extra cogitationem meam existat, nec unquam exstiterit".

Onverklaarbaar.

Vanwaar het verschil tusschen deze oordeelen en eenerzijds die ten opzichte van substanties, waaraan op z'n hoogst partieel objectieve geldigheid toekomt, anderzijds die ten opzichte van fictieve begrippen b. v. centaur, waaraan in 't geheel geen objectieve geldigheid toegeschreven kan worden? Hoe, in het systeem van Locke, de volstrekte zekerheid dier objectieve geldigheid van mathematische en moreele oordeelen te verklaren? Vanzelf komt ons hier de vraag voor den geest, die later door

---

[1]) Ess. c. H. U. IV IV 6 (II 231).

[2]) „ IV VI 11 (II 260).

[3]) Meditationes de prima philosophia, meditatio V, in den aanvang (ed. Blaev I pg. 31).

Kant zal worden gesteld: „hoe zijn synthetische oordeelen a priori mogelijk", hoe te verklaren, dat oordeelen geldig zijn voor de ervaring, terwijl ze toch niet aan de ervaring ontleend zijn? [1])

De geheele „Essay" 'n onhoudbaar compromis tusschen tegenstrijdige beginselen.

We zijn bij onze uiteenzetting van Locke's denkbeelden reeds herhaaldelijk op tegenstrijdigheden gestuit. In deze laatste zijn ze alle saamgevat: hier gaapt de scheur, die door het heele boek gaat. Ze is het gevolg van het opnemen van rationalistische elementen in 'n empiristisch systeem, om dit met de eischen van het gezond verstand zoo goed en zoo kwaad als het gaat in overeenstemming te brengen. Begrijpelijk is het, dat 'n geschiedschrijver zegt: „man wird die Paradoxie wagen dürfen, dass Locke nicht nur ein cartesianisch gefärbter Baconianer sondern beinahe ein von Baco beeinflusster Cartesianer heissen könnte" [2]). Norman Smith vindt hem zelfs „on the whole more rationalist than empiric" [3]).

Locke's beteekenis.

Na dit alles zal men, althans wat het hoofdwerk, de „Essay" betreft, slechts onder voorbehoud kunnen meegaan met Windelband als hij spreekt van de „ruhige Klarheit" en „analytische Sicherheit", waarmee het Locke gelukt is „die grossen Probleme des philosophischen Denkens auf verhältnissmässig einfache und durchsichtige Formeln zu bringen" [4]). Maar nog minder heeft hij het

---

[1]) Cf. b.v. Kant, t. a. p.

[2]) R. Falckenberg, Geschichte der neueren Philosophie 1892, pg. 141.

[3]) N. Smith, Studies in the Cartesian Philosophy 1902, pg. 181.

[4]) W. Windelband, die Geschichte der neueren Philosophie, I pg. 239.

tegenovergestelde oordeel van von Hartmann verdiend, die hem met 'n zekere minachting karakterizeert als „popular philosophischer Dilettant.... ohne Schärfe in der Abgrenzung der Begriffssphären, ohne Konsequenz in der Innehaltung seiner Einteilungen und in der Durchführung seiner Gedankengänge, und ohne spekulativen Tiefsinn" [1]). Tot dit alles ontbreekt, gelijk we zagen, niet de aanleiding. Toch wil het mij toeschijnen, dat zulk 'n oordeel geen gelukkig staal levert van den „Tiefsinn" van von Hartmann. Ik geloof, dat we Locke historisch juister waardeeren als we hem noemen 'n eerlijk worstelaar met onvoldragen, nog niet gedifferentieerde problemen, wiens arbeid veel heeft bijgedragen tot beter en helderder inzicht in die problemen. Dat maakt het losprepareeren der draden van het ingewikkelde gedachtencomplex, dat „Essay conc. H. U." heet, zoo moeilijk, maar tevens zoo aantrekkelijk in 'n tijd, waarin verwarring dreigt te ontstaan tengevolge van de vergevorderde vertaktheid en uiterste geraffineerdheid derzelfde problemen, die we hier in hun eerste ontwikkeling gadeslaan.

In elk geval: Locke heeft het woord voor zijn tijd gesproken. Z'n boek heeft geweldig veel succes gehad, en de invloed, die ervan uitgegaan is, kan alleen vergeleken worden met dien van Aristoteles op de middeleeuwen of van Kant op de philosophie van de 19de eeuw [2]). Allerlei stroomingen van de 18de eeuw, de eeuw der Aufklärung, nemen in hem haar uitgangspunt. Het zijn vooral de empi-

[1]) E. von Hartmann, Geschichte der Metaphysik 1899, I pg. 498.
[2]) Cf. E. Fechtner, Locke, pg. 192 v.

ristische elementen, die het hem gelukt is in 'n vorm te gieten, die insloeg en zelfs nu nog de adequate uitdrukking is van wat velen denken.

De tegenstrijdige elementen van z'n systeem gaan uiteen.

Het systeem, als geheel, bevatte evenwel te veel tegenstrijdige elementen om niet spoedig in den historischen voortgang der gedachtenontwikkeling ontbonden te worden. Geen enkel systeem is volstrekt zuiver rationalistisch of empiristisch [1]). Deze namen, gelijk de meeste, waarmee stelsels gekarakterizeerd worden, duiden uitersten aan van denkrichtingen, die men in de geschiedenis nooit volledig gerealiseerd vindt. Maar de neiging erheen jaagt de verschillende elementen toch telkens uit elkaar. Descartes zoekt Bacon te verdrijven of Bacon Descartes.

Leibniz.

Het eerste gebeurt bij Leibniz. Ofschoon zelf niet geheel ontkomen aan den invloed van het empirisme, tracht hij Locke's systeem van rationalistisch standpunt uit te corrigeeren, het antwoord op de vraag naar den oorsprong onzer kennis in overeenstemming te brengen met het eigenaardig karakter, door Locke zelf daaraan gegeven.

BERKELEY. Doel en methode.

Het tweede doet GEORGE BERKELEY († 1753). Hij neemt de vraag naar den oorsprong onzer kennis opnieuw van empiristisch standpunt in behandeling en vraagt in hoever Locke daaraan getrouw geweest is. Had deze het nog noodig gevonden 'n geheel hoofdstuk van z'n hoofdwerk te wijden aan de bestrijding van de leer der aangeboren begrippen, Berkeley beschouwt deze kwestie als in beginsel afgehandeld. Het staat voor hem vast: al

[1]) Cf. b.v. R. Flint, Agnosticism 1903, pg. 72 v. en 200.

onze kennis uit de ervaring. Deze alleen levert de „ideas", waaruit ze bestaat: „It is evident to any one who takes a survey of the objects of human knowledge, that they are either ideas actually imprinted on the senses; or else such as are perceived by attending to the passions and operations of the mind; or lastly, ideas formed by the help of memory and imagination — either compounding, dividing, or barely representing those originally perceived in the aforesaid ways. By sight I have the ideas of light and colours, with their several degrees and variations. By touch I perceive hard and soft, heat and cold, motion and resistance; and of all these more and less either as to quantity or degree. Smelling furnishes me with odours; the palate with tastes; and hearing conveys sounds to the mind in all their variety of tone and composition" [1]). 't Is alleen maar de vraag, wat in de ervaring gegeven is en wat niet. Op klassieke wijze verbetert en completeert hij wat Locke op dit gebied geleverd heeft. Met bewonderenswaardig scherpe analyse weet hij, in empiristischen trant, hetgeen in de waarneming gegeven is los te pellen uit het geheel van onzen geestesinhoud en de verschillende bestanddeelen van het gegevene van elkaar te isoleeren.

„Theory of Vision". Doel.

Berkeley zet de rij zijner geschriften in met z'n magistrale „Essay towards a new Theory of Vision" (1709)' later (1733) gehandhaafd in de kortere verhandeling „The Theory of Vision or visual language shewing the immediate presence and providence of a Deity vindicated and explained". Evenmin als Locke is het hem begonnen om

[1]) Pr. of H. Kn. 1 (I 257).

physische of physiologische, in 't algemeen: ontologische bespiegelingen. Dat ligt buiten z'n bestek. „As to the outward Cause of these ideas, whether it be one and the same, or various and manifold, whether it be thinking or unthinking, spirit or body, or whatever else we conceive or determine about it, the visible appearances do not alter their nature: our ideas are still the same" [1]). De physische en physiologische voorwaarden voor de gezichtswaarneming „may indeed concern a treatise on some other science" [2]), maar in 'n leer der gezichtswaarnemingen hebben we alleen te doen met wat werkelijk tot onzen bewustzijns-inhoud behoort wanneer we door het gezichtsvermogen waarnemen, de „proper and immediate objects of vision" [3]). Om deze te leeren kennen heeft men slechts „to reflect on what passes in (his) own mind" [4]). Berkeley beroept zich om den lezer te overtuigen op „any man's experience" [5]) en ieder, die „will look narrowly into his own thoughts" [6]), zal het met hem eens moeten zijn.

Methode.

Locke had geleerd, dat we „ideas" bezitten „get by more than one sense .... we can receive and convey into our minds the ideas of the extension, figure, motion,

Isoleering van de „ideas of sight and touch".

---

[1]) G. Berkeley, Theory of Vision vindicated Par. 20 (In A. C. Fraser's vierdeelige uitgaaf van Berkeley's werken 1891, Deel II pg. 389).

[2]) Th. of V. vindicated 19 (II 389).

[3]) Th. of V. 82 (I 169).

[4]) „ 56 (I 153).

[5]) „ 43 (I 147).

[6]) „ 45 (I 148); cf. ook G. Berkeley's A Treatise concerning the Principles of Human Knowledge Par. 22 (I 269).

and rest of bodies, both by seeing and feeling" [1]). Vandaar dat hij den gezichtszin, zooals Berkeley [2]) herinnert, kon noemen „the most comprehensive of all our senses, conveying to our minds the ideas of light and colours, which are peculiar only to that sense; and also the far different ideas of space, figure, and motion" [3]). 'n Goed deel van de „Theory of Vision" is gewijd aan de weerlegging van deze opvatting [4]).

Afstand.

Dat men „afstand" niet „of itself and immediately" door den gezichtszin kan waarnemen, wordt, zoo meent Berkeley, door ieder toegestemd. Zichtbare afstand is de zichtbare ruimte tusschen twee punten, en kan alleen gezien worden wanneer beide punten zichtbaar zijn. Dit is hier onmogelijk, omdat één van de punten in het oog ligt [5]). 'n Blindgeborene, wien het gezicht, b.v. door 'n operatie, gegeven werd, zou dus in 't eerst, zonder nadere ervaring, „have no idea of distance by sight: the sun and stars, the remotest objects as well as the nearer, would all seem to be in his eye, or rather in his mind" [6]).

Grootte, situatie, figuur.

Evenmin als de afstand, waarop 'n voorwerp zich van het oog bevindt, is de afstand tusschen de deelen van éénzelfde object, d. i. z'n ware grootte werkelijk zichtbaar [7]). Hetzelfde geldt van de „visible figure" d. i. „the

---

[1]) Locke, Ess. c. H. U. II V. (I 158): cf. pg. 40.
[2]) Th. of V. 130 (I 191).
[3]) Locke, Ess. c. H. U. II IX 9 (I 188).
[4]) Th. of V. 121 (I 186).
[5]) „ 2 (I 127).
[6]) „ 41 (I 146).
[7]) „ 55, 60, 61 (I 153, 155, 156).

termination of magnitude" [1]) en van de situatie, d. i. den afstand tusschen de lichamen onderling. Deze alle veranderen naar gelang de waarnemer zich naderbij of verderaf bevindt, naar rechts of naar links zich beweegt, en het één kan evenmin als het ander gelden als de ware grootte, figuur of situatie: „whenever we speak of the magnitude of any thing .... we must mean the tangible magnitude" [2]). Bij zoodanige verandering van plaats nemen we, goed beschouwd, zelfs geen verandering van eenzelfde gezichtsbeeld, maar eenvoudig 'n ander gezichtsbeeld waar. „Suppose, for example, that looking at the moon I should say it were fifty or sixty semidiameters of the earth distant from me. Let us see what moon this is spoken of. It is plain it cannot be the visible moon, or anything like the visible moon, or that which I see — which is only a round luminous plain, of about thirty visible points in diameter. For, in case I am carried from the place where I stand directly towards the moon, it is manifest the object varies still as I go on; and, by the time that I am advanced fifty or sixty semidiameters of the earth, I shall be so far from being near a small, round, luminous flat that I shall perceive nothing like it — this object having long since disappeared, and, if I would recover it, it must be by going back to the earth from whence I set out" [3]). Elders herinnert Berkeley aan de roeispaan, die we in het water gebroken zien, en den toren, waarvan we

[1]) Th. of V 105 (I 178).
[2]) „ 55 (I 153); 61 (I 156).
[3]) „ 44 (I 147); cf. pg. 119.

op 'n afstand 'n rond, naderbij gekomen, 'n vierkant beeld zien [1]). Wat we eigenlijk zien is de ligging en de grootte van het gezichtsbeeld in het gezichtsveld, dat steeds 'n gelijk aantal „minima visibilia" bevat, hetzij m'n blik beperkt is door de muren van m'n studeerkamer, hetzij hij zwerft over velden en bergen, zeeën en luchten [2]) Ook het zien door 'n microscoop verandert daar niets aan [3]). Onder bepaalde omstandigheden zien we 'n toren even groot als 'n man [4]). En de blindgeborene, ziende geworden, gelooft dat z'n duim, waarachter hij 'n toren verbergen kan, inderdaad grooter is dan deze [5]). Met begrijpelijke instemming citeert Berkeley [6]) 'n plaats uit de „Essay" van Locke [7]), waarin deze laatste mededeeling doet van het volgende gedeelte uit 'n brief van Molyneux: „Suppose a man born blind, and now adult, and taught by his touch to distinguish between a cube and a sphere of the same metal, and nighly of the same bigness, so as to tell, when he felt one and the other, which is the cube, and which the sphere. Suppose then the cube and sphere placed on a table, and the blind man be made to see: quære, whether

---

[1]) G. Berkeley, Dialogues between Hylas and Philonous 1713, 3d dial. (I 454 v.).

[2]) Th. of V. 82 (I 169); cf. pg. 109.

[3]) „ 85 (I 170).

[4]) „ 57 (I 154).

[5]) „ 79 (I 167). Nog gedurende Berkeley's leven door de operatie van Chesselden bevestigd. Cf. Th. of V. vindicated 71 (II 410). Herhaaldelijk ook na dien tijd. Cf. b. v. O. Liebmann, zur Analysis der Wirklichkeit 3e Aufl. 1900, pg. 82 v.; cf. ook Riehl, Krit., II pg. 138.

[6]) Th. of V. 132 (I 193); cf. ook 135 (I 194).

[7]) Locke Ess. c. H. U. II IX 8 (I 186).

by his sight, before he touched them, he could now distinguish and tell which is the globe, which the cube?" Waarop „the acute and judicious proposer [of the problem: Molyneux] answers: Not. For, though he has obtained the experience of how a globe, how a cube affects his touch, yet he has not yet obtained the experience, that what affects his touch so or so, must affect his sight so or so; or that a protuberant angle in the cube, that pressed his hand unequally, shall appear to his eye as it does in the cube." Uit dit alles volgt klaarblijkelijk „that the ideas of space, outness, and things placed at a distance are not, strictly speaking, the object of sight; they are not otherwise perceived by the eye than by the ear" [1]). Dat wil, zooals we straks zien zullen, zeggen, dat we ze slechts waarnemen *door middel van* wat het eigenlijk object der zintuigelijke gezichtswaarneming is.

Getal.

Ook wanneer we spreken van „eenheid" of „getal" van voorwerpen, bedoelen we niet die van geziene voorwerpen, maar van getaste voorwerpen. „Eenheid" en „getal" zijn beide „entirely the creature of the mind .... According as the mind variously combines its ideas, the unit varies; and as the unit, so the number, which is only a collection of units, doth also vary. We call a window one, a chimney one; and yet a house, in which there are many windows and many chimneys, has an equal right to be called one; and many houses go to the making one city" [2]).

---

[1]) Th. of V. 46 (I 149).

[2]) „ 109 (I 180); cf. ook Princ. of H. Kn. 12—13 (I 264 v.) en 119 (I 324 v.).

Met den gezichtszin nu groepeeren we heel anders dan met den tastzin: „a picture painted with great variety of colours affects the touch in one uniform manner [1]). „Hence it follows that a man born blind, and afterwards, when grown up, made to see, would not, in the first act of vision, parcel out the ideas of sight into the same distinct collections that others do who have experienced which do regularly coexist and are proper to be bundled up together under one name" [2]). We groepeeren de kleuren naar de groepeeringen, die we door den tastzin gemaakt hebben.

„Motion."

Dat, ten slotte, „visible motion is not of the same sort with tangible motion is an evident corollary from what we have shewn concerning the difference there is betwixt visible and tangible extension" [3]). We hebben immers gezien hoe verschillend de waarnemingen door den gezichtszin en door den tastzin zijn ten opzichte van de bepalingen rechts of links, voor of achter, onder of boven, waarop de waarneming van beweging berust [4]).

Het eigenlijk voorwerp van den gezichtszin —

Het geheele voorafgaande onderzoek bevestigt alzoo de waarheid der stelling, dat: „colours are the proper and immediate object of sight" [5]). Of, gelijk het elders heet: „that which I see is only variety of light and colours" [6]).

„only in the mind."

Deze zijn, het is „at this time agreed on all hands",

---

[1]) Th. of V. 108 (I 179).
[2]) „ 110 (I 181).
[3]) „ 137 (I 195).
[4]) „ 137 (I 195).
[5]) „ 43 (I 146).
[6]) „ 103 (I 178); 129 (I 191); 156 (I 204).

„not without the mind" [1]), zoodat hij kan verklaren: „*all* visible objects are only in the mind" [2]).

Gezichtsindrukken en tastindrukken — totaal heterogeen.

Hiermee hangt onmiddellijk samen, dat, gelijk eveneens is „allowed by all", „light and colours constitute a sort or species entirely different from the ideas of touch" [3]). „The extension, figures, and motions perceived by sight are specifically distinct [elders [4]): „of a nature entirely different and heterogeneous"] from the ideas of touch, called by the same names; nor is there any such thing as one idea, or kind of idea, common to both senses" [5]). „It is a mistake to think the same thing affects both sight and touch" [6]). „We never see and feel the same object" [7]). Dat daarmee de „mighty difficulty", die gelegen is in het feit, dat „the objects are painted in an inverted order on the bottom of the eye" komt te vervallen, verzuimt hij niet [8]) nadrukkelijk in het licht te stellen.

Gezichtsindrukken — teekens van tastindrukken.

Wel kunnen de gezichtsindrukken teekens zijn van tastindrukken. Tot verren afstand besluiten we b.v. op grond van de kleinheid van het gezichtsbeeld, de „great number of intermediate objects", de onduidelijkheid [9]). Korte afstanden bepalen we door de „sensation", die

---

[1]) Th. of V. 43 (I 146).
[2]) „ 77 (I 166).
[3]) „ 129 (I 191); 111 (I 181).
[4]) „ 137 (I 195).
[5]) „ 127 (I 190).
[6]) „ 136 (I 194).
[7]) „ 49 (I 150).
[8]) „ 88 v.v. (I 171 v.v.).
[9]) „ 3 (I 128).

gepaard gaat met „the lessening or widening the interval between the pupils" [1]). Zeer korte afstanden door de groote mate van „confusion" in het gezichtsbeeld [2]). Wat iemand in al deze gevallen bedoelt „by saying he sees this or that thing at a distance", is niets anders dan „that what he sees only suggests to his understanding that, after having passed a certain distance, to be measured by the motion of his body, which is perceivable by touch, he shall come to perceive such and such tangible ideas, which have been usually connected with such and such visible ideas" [3]). Op dezelfde wijze weet Berkeley zonder moeite te verklaren het z.g. zien van grootte, situatie, figuur, getal, beweging [4]). Zoodat na al het voorafgaande zonder gevaar voor misverstand kan gezegd worden, dat er in zekeren zin zijn „two sorts of objects apprehended by sight, each whereof has its distinct magnitude, or extension — the one, properly tangible, i. e. to be perceived and measured by touch, and not immediately falling under the sense of seeing; the other, properly and immediately visible, by mediation of which the former is brought in view" [5]). Het eerste zien is dus eigenlijk, op grond van door den gezichtszin waargenomen kleuren en kleurschakeeringen, voorspellen wat we onder bepaalde omstandigheden door 'n ander zintuig zullen waarnemen.

---

[1]) Th. of V. 16 (I 131).

[2]) „ 21 (I 133).

[3]) „ 45 (I 148 v.).

[4]) „ 56 v.v. (I 153 v.v.); 105 (I 178); 107 v. (I 179 v.); 137 (I 195).

[5]) Th. of V. 54 (I 152); 11 (I 130).

„Let us suppose a nation of men blind from their infancy, among whom a stranger arrives, the only man who can see in all the country". Veronderstel, dat hij met één der inboorlingen 'n wandeling maakt en voorspelt, dat ze, rechtuit loopende, binnen 'n half uur 'n kasteel zullen aantreffen. Zou die voorspelling hem niet toeschijnen „as unaccountable and incredible as Prophecy to a minute philosopher?" [1])

Geen noodzakelijk verband tusschen beide.

Op welke wijze zijn nu de eigenlijke gezichtsindrukken, kleuren en hun variaties, verbonden met de tastindrukken, die ze vertegenwoordigen? Men heeft gemeend, dat er tusschen deze beide 'n noodzakelijk verband bestond. Onze afstandsbepaling zou dan met noodzakelijkheid, „ut ex geometria quadam omnibus innata" [2]), volgen uit de grootte van den hoek, gevormd door de elkaar in het fixeerpunt ontmoetende gezichtslijnen [3]). Berkeley behoeft slechts z'n ervaring te raadplegen om overtuigd te worden van de onjuistheid dier opvatting [4]). „Those lines and angles — are themselves not at all perceived; nor are they in truth ever thought of by those unskilful in optics" [5]). En het is toch duidelijk „that no idea which is not itself perceived can be to me the means of perceiving any other

---

[1]) G. Berkeley, Alciphron 1732, 4th dialogue (II 176); cf. ook Th. of V. 148 (I 200).

[2]) R. Descartes, Dioptrices VI 13, VI 11; cf. Berkeley's Appendix to the Th. of V. (I 207 v. v.)

[3]) Th. of V. 4 v. (I 128 v.), 19 (I 132).

[4]) „ 19 (I 132).

[5]) „ 12 (I 130).

idea" [1]). Evenmin is er noodzakelijk verband tusschen „the sensation we perceive by the turn of the eyes and greater or lesser distance" [2]). En het is even klaarblijkelijk „that confusion or faintness have no more a necessary connexion with little or great magnitude than they have with little or great distance". [3]). Er is geen enkele reden aan te geven, waarom niet even goed het omgekeerde het geval zou kunnen zijn. Dit blijkt trouwens reeds uit de eenvoudige mogelijkheid van gezichtsbedrog b.v. bij straalbreking. Wat wij „immediately, and at present" waarnemen, is inderdaad 'n gebroken roeispaan en het zou „a manifest contradiction" zijn „to suppose we should err in respect of that". De vergissing ligt in de valsche conclusie, die we op grond van het gezichtsbeeld maken ten opzichte van de tastindrukken, die ze representeeren [4]). We nemen dus afstand, grootte enz. niet alleen niet „immediately" met den gezichtszin waar, „we do not even perceive them by the mediation of anything which has a necessary connexion with them" [5]). „There is, in fact, no more likeness to exhibit, or necessity to infer, things tangible from the modifications of light, than there is in language to collect the meaning from the sound" [6]), „those ideas being in their own nature equally fitted to bring into our minds

---

[1]) Th. of V. 10 (I 130).

[2]) „ 17 (I 132).

[3]) „ 58 (I 154).

[4]) Dialogues between Hylas and Philonous 3d dial. (I 456); cf. b.v. ook E. Mach, die Analyse der Empfindungen 1903, pg. 8.

[5]) Th. of V. 64 (I 157), Appendix (I 208).

[6]) „ vindicated 40 (II 398), Th. of V. 144 (I 198).

the idea of small or great, or no size at all, of outward objects, just as the words of any language are in their own nature indifferent to signify this or that thing, or nothing at all" [1]). Wel moet echter erkend worden, dat, als eenmaal vastgesteld is: gezichtsindrukken zullen als teeken tastindrukken vertegenwoordigen, 'n bepaald teeken dikwijls meer geschiktheid bezit om het één dan om het ander aan te duiden: „it must be acknowledged the visible square is fitter than the visible circle to represent the tangible square, but then it is not because it is liker, or more of a species with it; but, because the visible square contains in it several distinct parts, whereby to mark the several distinct corresponding parts of a tangible square, whereas the visible circle doth not" [2]), zooals dat trouwens ook met de woordteekens het geval is [3]).

Alleen „habitual connexion".

Maar nu is de groote vraag: hoe het dan „comes to pass that we apprehend by the ideas of sight certain other ideas, which neither resemble them, nor cause them, nor are caused by them, nor have any necessary connexion with them?" [4]) Ziehier Berkeley's antwoord: „having a long time experienced certain ideas perceivable by touch .... to have been connected with certain ideas of sight, I do, upon perceiving these ideas of sight, forthwith conclude what tangible ideas are, by the wonted ordinary course of nature, like to follow" [5]). Bij voorbeeld:

---

[1]) Th. of V. 64 (I 157).
[2]) „ 142 (I 197).
[3]) „ 143 (I 198).
[4]) „ vindicated 42 (II 399).
[5]) „ 45 (I 148).

„because the mind has, by constant experience, found the different sensations corresponding to the different dispositions of the eyes to be attended each with a different degree of distance in the object — there has grown an habitual or customary connexion between these two sorts of ideas: so that the mind no sooner perceives the sensation arising from the different turn it gives the eyes, in order to bring the pupils nearer or farther asunder, but it withal perceives the different idea of distance which was wont to be connected with that sensation" [1]).

Deze slechts door ervaring te kennen.

Wijl er tusschen de gezichtsindrukken en de tastindrukken geen ander verband bestaat dan de genoemde „habitual or customary connexion", zijn we voor de kennis van dat verband geheel op de ervaring aangewezen: „if it were not for experience, we should no more judge a faint or confused appearance to be connected with great or little magnitude than we should that it was connected with great or little distance" [2]). Vandaar dat de blinde, zooals ons bleek [3]), plotseling ziende geworden, zonder voorafgaande ervaring volstrekt onbekwaam is om de gezichtsteekens behoorlijk te interpreteeren: „such a one would never think of men, trees, or any other objects that he had been accustomed to perceive by touch, upon having his mind filled with new sensations of light and colours, whose various combinations he doth not yet understand, or know the meaning of; no more than a

---

[1]) Th. of V. 17 (I 132).
[2]) „ 58 (I 154).
[3]) Cf. pg. 80 en 82.

Chinese, upon first hearing the words man and tree would think of the things signified by them" [1]). Zonder ervaring zou de één enkel kleuren, de ander enkel klanken waarnemen. De waarde van die gezichtsteekens moet precies als die der woorden van 'n taal door associatie met datgene, waarvan ze het teeken zijn, aangeleerd worden: „they signify them for no other reason than barely because they have been observed to accompany them" [2]).

„Visual language".

Die associatie is reeds in het geval van onze moedertaal zoo vast, dat „it is extreme difficult, if not impossible, to put himself exactly in the posture of a foreigner that never learnt the language, so as to be affected barely with the sounds themselves, and not perceive the signification annexed to them" [3]). „In the very same instant the sound and the meaning enter the understanding" [4]). Is het eenmaal zoover, dan verwijlt de aandacht in verreweg de meeste gevallen uitsluitend bij het aangeduide object, als zijnde voor ons van meer belang dan het teeken. Ten slotte wordt er tusschen het één en het ander practisch geen onderscheid meer gemaakt: „we even act in all respects as if we heard the very thoughts themselves" [5]). Dit alles nu is nog in veel sterker mate het geval met de associatie tusschen de gezichtsindrukken en de daardoor aangeduide tastindrukken. De gewone mensche-

---

[1]) Alciphron 4th dialogue (II 169).

[2]) Th. of V. 65 (I 157); cf. G. Heymans, Gesetze und Elemente des wissenschaftlichen Denkens[2], pg. 198, 200; cf. evenwel pg. 114 nt[1].

[3]) Th. of V. 159 (I 205).

[4]) „ 51 (I 151).

[5]) „ 51 (I 151).

lijke spreektaal wisselt „in different ages or nations" [1]) en „when we observe that signs are variable, and of human institution; when we remember there was a time they were not connected in our minds with those things they now so readily suggest, but that their signification was learned by the slow steps of experience: this preserves us from confounding them" [2]). Het valt ons niet moeilijk het gehoorde woord te onderscheiden van de gedachte, die het uitdrukt, en we zullen nimmer het klankteeken zoodanig met het daardoor aangeduide object vereenzelvigen, dat we zeggen: „ik hoor 'n boek", omdat de klank „boek" de voorstelling van 'n boek bij ons opwekt. Daarentegen zeggen we wel: „ik zie 'n boek", hoewel we het feitelijk evenmin zien als hooren. Dat komt doordat in de „visual language" de teekens onveranderlijk dezelfde zijn in alle tijden en op alle plaatsen [3]): „constant and universal; their connexion with tangible ideas has been learnt at our first entrance into the world; and ever since, almost every moment of our lives, it has been occurring to our thoughts, and fastening and striking deeper on our minds" [4]). Daardoor is de overgang „from visible to tangible ideas so swift, and sudden, and unperceived that we can scarce forbear thinking them equally the immediate object of vision" [5]), en we aan beide (b. v. aan „visible" en „tangible

---

[1]) Th. of V. 140 (I 197).
[2]) „ 144 (I 198).
[3]) „ 152 (I 202).
[4]) „ 144 (I 198).
[5]) „ 145 (I 199).

extension" en „figure") denzelfden naam geven. Nog meer dan bij de spreektaal treden hier de teekens op den achtergrond. Almede omdat ze in het leven van veel minder belang zijn dan het beteekende [1]): „the secondary objects, or those which are only suggested by sight, do often more strongly affect us, and are more regarded, than the proper objects of that sense; along with which they enter into the mind, and with which they have a far more strict connexion than ideas have with words" [2]). Geen wonder, dat het Berkeley niet dan met groote moeite gelukt is „cleverly to separate and disentangle in our thoughts the proper objects of sight from those of touch which are connected with them" en waarvan ze de teekens zijn. Maar het is, door „obstinate striving and labour of the mind" [3]), toch mogelijk los te geraken van het vooroordeel als zouden we de tastbare voorwerpen kunnen zien, en te begrijpen, dat „the proper objects of Vision constitute the Universal Language of Nature" [4]), „whereby the Governing Spirit on whom we depend informs us what tangible ideas he is about to imprint upon us, in case we excite this or that motion in our own bodies" [5]). Die taal kunnen we leeren verstaan, omdat hij in zijne „Goodness and Wisdom" de kleurteekens met de toto genere daarvan verschillende tastbare voorwerpen op van ons

---

[1]) Th. of V. 59 (I 154 v.).
[2]) „ 51 (I 151).
[3]) „ 146 (I 199).
[4]) „ 147 (I 200).
[5]) Princ. of H. Kn. 44 (I 281).

standpunt gezien willekeurige, maar constante wijze heeft verbonden [1]).

Misverstand ten opzichte van de strekking der „Theory of Vision".

Aan het einde van de „Theory of Vision" gekomen, krijgt men heel licht den indruk als zou Berkeley leeren, dat we door den gezichtszin niets anders waarnemen dan symbolen „in the mind", dat daarentegen de objecten van den tastzin, die erdoor aangeduid worden, 'n werkelijkheid bezitten buiten ons en geheel onafhankelijk van ons. Het is Berkeley zelf niet ontgaan, dat er aanleiding bestond tot deze misvatting van z'n bedoeling: „that the proper objects of sight neither exist without the mind, nor are the images of external things, was shewn even in that treatise [Th. of V.]. Though throughout the same the contrary was supposed true of tangible objects" [2]). Maar hij verklaart nadrukkelijk, dat hij zich slechts uit methodisch oogpunt in de „Th. of V." beperkt heeft tot wat door J. F. Ferrier heel teekenend is genoemd: „idealism of the eye and of the eye alone" [3]). „Not", zoo vervolgt Berkeley de zooeven geciteerde bespreking van de strekking der „Th. of V.", „that to suppose that vulgar error was necessary for establishing the notion therein laid down, but because it was beside my purpose to examine and refute it, in a discourse concerning Vision". Hij brengt daarmee den regel in praktijk, dien hij in z'n „Common-

---

[1]) Princ. of H. Kn. 32 (I 274); cf. ook Alciphron 4th. dialogue (II 174 v.).

[2]) Th. of V. 44 (I 280).

[3]) J. F. Ferrier, Berkeley and Idealism, aangehaald in de keurige studie over „Het Idealisme van Berkeley" van D. F. Malan (1905) pg. 31.

place Book" heeft aangegeven: „he that would bring another over to his opinion, must seem to harmonize with him at first, and humour him in his own way of talking" [1]). „Visual signs or symbolism" is slechts de inleiding tot „a universal natural symbolism" [2]), zooals dat in z'n „A Treatise concerning the Principles of Human Knowledge" (1710) uiteengezet wordt. Den overgang van het één tot het ander baant hij zich door z'n abstractieleer, waarmee het laatstgenoemde werk aanvangt.

'n Inleiding tot de „Treatise concerning the Principles of Human Knowledge".

Reeds in de „Theory of Vision" vinden we 'n bestrijding van het bestaan van „abstract ideas", in den vorm van 'n polemiek tegen Locke [3]). Deze had gezegd, dat de „general idea of a triangle (which is yet none of the most abstract, comprehensive, and difficult).... must be neither oblique nor rectangle, neither equilateral, equicrural, nor scalenon; but all and none of these at all" [4]). Hij vond wel „that it requires some pains and skill to form that idea", maar achtte het niet alleen mogelijk, doch zelfs, zooals Berkeley opmerkt, „needful for the enlargement of knowledge, which is the subject of mathematical demonstration, and without which we could never come to know any general proposition concerning triangles" [5]). Het valt Berkeley, met deze formuleering voor zich, niet moeilijk aan te toonen, dat zulk 'n „idea" „is

Abstractieleer.

Locke's conceptualisme -

door Berkeley bestreden.

---

[1]) Commonplace Book (I 92).

[2]) A. C. Fraser, Berkeley (Blackwood's Philosophical Classics edited by W. Knight, 1901) pg. 49.

[3]) Th. of V. 122–125 (I 187–189); 130 (I 191 v.).

[4]) Locke, Ess. c. H. U. IV VII 9 (II 274).

[5]) Th. of V. 125 (I 188).

made up of manifest staring contradictions" en dat het derhalve totaal onmogelijk is ze te voltrekken, volgens het trouwens door Locke zelf opgesteld beginsel: „that ideas of mixed modes wherein any inconsistent ideas are put together, cannot so much as exist in the mind, i. e. be conceived" [1]). Dit thema nu wordt breed uitgewerkt in de „Introduction" van de „Treatise concerning the Principles of Human Knowledge". Hij geeft toe, dat we kunnen abstraheeren in dien zin, dat we kunnen „imagine the trunk of a human body without the limbs, or conceive the smell of a rose without thinking on the rose itself", i. é. w. „conceive separately such objects as it is possible may really exist or be actually perceived asunder" [2]). Maar, zoo gaat hij verder, „I deny that I can abstract from one another, or conceive separately, those qualities which it is impossible should exist so separated; or that I can frame a general notion, by abstracting from particulars in the manner aforesaid" [3]). Om dat aan te toonen laat hij allerlei abstracties de revue passeeren. „We are told, that the mind can frame to itself by abstraction the idea of colour exclusive of extension, and of motion exclusive of both colour and extension" [4]). Verder kan de geest. zegt men, zich vormen, „a most abstract idea of extension, which is neither line, surface, nor solid, nor has any figure or magnitude"; „an idea of colour in abstract, which is neither red, nor white, nor blue, nor

---

[1]) Locke, Ess. c. H. U. III X 33 (II 146).

[2]) Pr. of H. Kn. 5 (I 260).

[3]) „ Introd. 10 (I 242).

[4]) „ „ 7 (I 240).

any other determinate colour"; „the abstract idea of motion, which equally corresponds to all particular motions" [1]). Desgelijks de „abstract idea of man, wherein it is true there is included colour, because there is no man but has some colour, but it can be neither white, nor black, nor any particular colour, because there is no one particular colour wherein all men partake. So likewise there is included stature, but then it is neither tall stature, nor low stature, nor yet middle stature, but something abstracted from all these" [2]), enz. enz.

niet op grond van 'n misverstand.

Fraser wordt niet moede te doen opmerken, dat Berkeley Locke's leer der „abstract ideas" misverstaat: „Locke does not say, as Berkeley seems to suppose, that in forming „ „abstract ideas" " we are forming abstract mental images, pictures in the mind, that are not individual pictures" [3]). En elders: „Berkeley discharges the meaning which Locke intended by the term, and then demolishes his own figment" [4]). Zoodat, volgens Fraser, deze geheele polemiek er eene is „of verbal confusion" [5]). En zonder eenigen twijfel ligt de bron der verwarring in de „Vieldeutigkeit" van Locke's „idea" [6]). Het is niet tegen te spreken, dat dit woord bij Locke menigmaal 'n veel ruimer

---

[1]) Pr. of H. Kn. Introd. 8 (I 240 v.).

[2]) „ 9 (I 241 v.).

[3]) Berkeley Works I 245 nt 1.

[4]) „ I 188 nt 5.

[5]) „ I 219.

[6]) Edm. Husserl, Logische Untersuchungen 1901, II pg. 127 geeft niet minder dan zes belangrijke verwarringen aan, waartoe ze aanleiding kan geven.

beteekenis heeft dan er hier door Berkeley aan gehecht wordt. Toch (ik huiver het te zeggen tegen den grooten kenner en uitgever van Locke en Berkeley, maar ik kan het niet anders inzien) is dit niet enkel 'n kwestie van terminologie en de heele polemiek meer dan 'n misverstand. Juist dat zwevende van z'n begrip „idea" en de duidelijk uitgesproken eisch, dat de „general idea of a triangle" alle specifieke differenties missen en ze toch alle in zich vereenigen zal, bewijzen, dat Locke inderdaad omvang en inhoud van het begrip verwart [1]), of misschien nog juister: „dem Inhalt des Dreieckbegriffs den Umfang der ihn eintheilenden Arten unterschiebt" [2]). Hij gaat blijkbaar uit van de veronderstelling, dat het bewustzijn zich direct met niets anders kan bezighouden, dan met de inhouden, die feitelijk daarin aanwezig zijn [3]). Het onderscheid tusschen „intentionalen Vorstellungsbegriff", ook wel „Gegenstand" genoemd [4]), en psychischen inhoud ontgaat hem. De metaphysische hypostaseering van het algemeene, die haar klassieke uitdrukking heeft gevonden in het platonisch realisme [5]), is natuurlijk van meet af aan bij hem uitgesloten. Om nu niet te moeten besluiten, dat wij, van het algemeene sprekende, eigenlijk van niets

---

[1]) Al. Meinong, Hume—Studien, in de Sitzungsber. der Wiener Acad. enz. 1877 (ook afzonderlijk uitgegeven, doch uitverkocht) pg. 187.

[2]) Edm. Husserl, Log. Unt., II 132 v.

[3]) „ „ II 164 v. en passim.

[4]) Cf. ook Th. Lipps, Bewusstsein und Gegenstände, cap. II das Denken und die Gegenstände en cap. III Inhalt und Gegenstand (in Th. Lipps, Psychologische Untersuchungen 1905, I 1).

[5]) Cf. E. Zeller, die Phil. der Griechen [4], II 1 pg. 658 v. v.

spreken [1]), moest hij wel komen tot de psychologische hypostaseering van het algemeene, in de geschiedenis van het denken bekend als conceptualisme, — al is het vierkant in strijd met wat hij overeenkomstig z'n empiristisch beginsel herhaaldelijk verklaart, nl. dat zelfs „those words and ideas which in their significance are general, are all of them particular in their existence" [2]).

Berkeley's nominalisme.

Het is tegen de absurditeiten van dit conceptualisme, dat Berkeley en op zijn voetspoor alle moderne nominalisten zich verzetten, in tegenstelling met de oudere nominalisten, die, in verbond met de conceptualisten, het realisme bestreden. Wundt ziet daarin 'n groote verdienste van Berkeley [3]), en Windelband is van oordeel, dat daarin „seine Originalität und der eigentliche Grundzug seiner Lehre" gelegen is [4]). Meinong daarentegen beschouwt Berkeley zelf nog als 'n halven conceptualist [5]), omdat hij wel, tegen Locke, het bestaan van „abstract general ideas" loochent, maar, met Locke [6]), het bestaan van „general ideas" erkent: „an idea, which considered in itself is particular, becomes general, by being made to represent or stand for all other particular ideas of the same sort" [7]), zoodat „universality" mogelijk is, al bestaat

Ontkend, wegens z'n geloof aan het bestaan van „general ideas".

---

[1]) Cf. Berkeley, Pr. of H. Kn. Introd. 19 (I 251).

[2]) Cf. pg. 40.

[3]) W. Wundt, Logik[3], 1 pg. 46.

[4]) W. Windelband, Gesch. der neueren Phil., I pg. 304.

[5]) Al. Meinong, Hume-St., I pg. 217.

[6]) Locke, Ess. c. H. U. III III II (II 21).

[7]) Pr. of H. Kn. Introd. 12 (I 245); cf. ook Berkeley's Defence of freethinking in mathematics 45 v. v. (III 91 v. v.)

ze niet „in the absolute, positive nature or conception of anything, but in the relation it bears to the particulars signified or represented by it" [1]). Die mogelijkheid berust op het feit, dat 'n mensch „may *consider* a figure merely as triangular, without attending to the particular qualities of the angles, or relations of the sides. *So far we may abstract.* But this will never prove that he can frame an abstract, general, inconsistent *idea* of a triangle. In like manner we may consider Peter so far forth as man, or so far forth as animal, without framing the forementioned abstract idea, either of man or of animal; inasmuch as all that is perceived is not considered" [2]). Vraagt iemand hoe we b. v. weten kunnen „any proposition to be true of all particular triangles, except we have first seen it demonstrated of the abstract idea of a triangle which equally agrees to all", daar we toch, „having demonstrated that the three angles of an isosceles rectangular triangle are equal to two right ones", daaruit niet mogen besluiten dat „this affection agrees to all other triangles which have neither a right angle nor two equal sides", — dan kan hij, na het voorafgaande, ten antwoord geven: „though the idea I have in view whilst I make the demonstration be, for instance, that of an isosceles rectangular triangle whose sides are of a determinate length, I may nevertheless be certain it extends to

---

[1]) Pr. of H. Kn. Introd. 15 (I 247).

[2]) „ „ 16 (I 249). Dit is 'n belangrijk toevoegsel in de 2e ed. van de „Principles". Over de latere wijziging in Berkeley's denkbeelden wordt in het vervolg gehandeld. Cf. pg. 147 v.v.

all other rectilinear triangles, of what sort or bigness soever. And that because neither the right angle, nor the equality, nor determinate length of the sides are at all concerned in the demonstration" [1]).

Gehandhaafd.

Hoe voorzichtig we desalniettemin moeten zijn met het trekken van conclusies hieruit ten gunste van conceptualisme bij Berkeley, kan het best blijken, wanneer we bedenken, dat, volgens hem, hetzelfde ook buiten het terrein der geometrie geldt, met dit onderscheid, dat de teekens daar niet zijn figuren maar woorden: „a word becomes general by being made the sign, not of an abstract general idea, but of several particular ideas, any one of which it indifferently suggests to the mind" [2]). Geheel onjuist is het, volgens Berkeley (contra Locke), te meenen, dat „there are certain abstract determinate ideas that constitute the true and only immediate signification of each general name; and that it is by mediation of these abstract ideas that a general name comes to signify any particular thing" [3]). Precies zooals 'n bepaalde lijn of 'n bepaalde driehoek „becomes general by being made a sign, so the name line, which taken absolutely is particular, by being a sign, is made general" [4]). In de meetkunde kunnen ze zelfs door elkaar gebruikt worden: „it is therefore plain, that visible figures are of the same use in geometry that words are. And the one

---

[1]) Pr. of H. Kn. Introd. 16 (I 248).
[2]) „ „ 11 (I 244).
[3]) „ „ 18 (I 250).
[4]) „ „ 12 (I 245).

may as well be accounted the object of that science as the other" [1]). Berkeley ziet blijkbaar aan den eenen kant over het hoofd, dat de associatieve band van 'n woord met de verschillende „particular ideas", die het representeert, 'n geheel andere is dan die van 'n geometrische figuur met de door haar gerepresenteerde figuren, nl. in het laatste geval 'n associatie door gelijkenis, in het andere niet. En aan den anderen kant verwart hij de geometrische figuur met de „general idea". Doordat hij alzoo het verschil tusschen „general word" en geometrische figuur, daarna dat tusschen geometrische figuur en „general idea" verwaarloost, komen natuurlijk „general word" en „general idea" samen te vloeien [2]), en gaat het geheele abstractievermogen op in representatie en gemeenschappelijke benaming van „particular ideas".

wijl de algemeenheid, waarvoor hij plaats laat, neerkomt op niets anders dan gemeenschappelijke benaming.

Er bestaat dus, zelfs met het oog op de geometrische figuren, geen reden [3]) om, met Meinong, Berkeley (en onder de nieuweren b.v. J. St. Mill en W. Hamilton [4])) tot de conceptualisten te rekenen, omdat hij de abstractie

---

[1]) Th. of V. 152 (I 202).

[2]) Cf. A. Schopenhauer, die Welt als Wille und Vorstellung (ed. Grisebach), II pg. 73: „dennoch ist der Begriff sowohl von dem Worte, an welches er geknüpft ist, als auch von den Anschauungen, aus denen er entstanden, völlig verschieden."

[3]) Cf. E. Meyer, Hume's und Berkeley's Philosophie der Mathematik (in Abhandlungen zur Phil. und ihrer Geschichte herausgegeben von Benno Erdmann III), pg. 31; ook Edm. Husserl, Log. Unt., II pg. 143–145.

[4]) J. St. Mill, An Examination of Sir W. Hamiltons philosophy[3] pg. 364–397.

herleid heeft tot de verschijnselen van opmerkzaamheid en associatie [1]). Wel geeft hij kostbare wenken omtrent het psychologisch verloop van het abstractieproces. Wel zijn er verscheidene aanduidingen, die den weg wijzen naar 'n vruchtbaarder opvatting van het wezen der abstracte begrippen als 'n bizonder soort van relatiebegrippen [2]). Wel liggen er in zulk 'n abstractieleer, als hij geeft, elementen, die kunnen voeren tot het inzicht in de constitutieve beteekenis van intelligibele relaties voor de

---

[1]) Tegenover deze en dergelijke pogingen om het denken te herleiden tot 'n mechanica van voorstellingen, wel het verst doorgevoerd in Herbart's „Psychologie als Wissenschaft", staat de leer van Hegel, die het mechanisch verloop der voorstellingen beschouwt als 'n bizonder geval van het logisch denken: „auch die Association der Vorstellungen ist daher als Subsumtion der einzelnen unter eine allgemeine zu fassen" (Hegel, Encyclopädie der philos. Wissenschaften III, die Phil. des Geistes Par. 456, Werke VII 1, pg. 333); cf. O. Liebmann, die Association der Vorstellungen (in Analysis der Wirklichkeit[3] pg. 466 v.).

[2]) Cf. b.v. W. Wundt, Logik[2], 1 pg. 114: „bei den abstracten Begriffen bilden die Beziehungen selbst, die zwischen verschiedenen Denkinhalten stattfinden, den Inhalt des Begriffs". In abstracte begrippen „haben sich Beziehungen zwischen mannigfaltigen Denkinhalten verdichtet, die nicht mehr in irgend einer sinnlichen Einzelvorstellung, die unter den Begriff fällt, sondern nur noch in einem als blosses Symbol gebrauchten Wort ihre angemessene Verkörperung finden können. Diese im einzelnen niemals zu durchlaufenden, wohl aber vermittelst des stellvertretenden Wortes in ihrem Gesammtresultat festgehaltenen Beziehungen bilden hier den Inhalt des Begriffs, hinter dem die Gegenstände und Eigenschaften, auf die der Begriff angewandt werden kann, ihrerseits als wechselende Nebenbestimmungen zurücktreten". Cf. ook O. Liebmann, Ueber die Existenz abstracter Begriffe (in An. der W. pg. 486 v.v.).

ervaring zelve [1]) en die dan ook, tot volle ontwikkeling gekomen, z'n heele systeem uit z'n voegen zouden lichten. Maar Berkeley werkt deze dingen niet verder uit. Z'n relatieleer is weinig ontwikkeld. Zooveel evenwel is duidelijk, dat bij hem evenmin als bij Locke de relaties gegeven en dus werkelijk kunnen zijn, daar het gegevene, de „ideas", alle enkelvoudig, relatieloos, concreet zijn: „fleeting, perishable passions" [2]). Maar hij maakt meer ernst met deze opvatting en laat zich verder met de vraag ('n vraag waarmee Locke zich zoo gekweld heeft) hoe we aan „general ideas" komen als alle „ideas" individueel zijn, gelijk ons bleek, niet in. Hij doet alsof „das Erkennen im Vorstellen aufginge" [3]), of, zooals Husserl zegt, alsof „das Anschauen — verstanden im gewöhnlichen Sinne von Acten der aüsseren oder inneren Sinnlichkeit — die eigentliche intellectuelle Function wäre" [4]). Hij verzuimt (b.v. bij z'n redeneering over de geometrische bewijzen aangaande de eigenschappen van den driehoek) duidelijk te onderscheiden tusschen het ons toevallig voor den geest staande individueele object, dat den grondslag levert voor de abstractie [5]), en het abstractum zelf, dat bij het begripsmatige denken het object is van de denkintentie. Hij ver-

Hij doet hierbij alsof „voorstellen" de eenige functie van ons kenvermogen was.

---

[1]) In den loop der jaren zijn Berkeley's oogen steeds meer voor die beteekenis open gegaan, cf. Siris 253 (III 244); 264 (III 249).

[2]) Pr. of H. Kn. 89 (I 307).

[3]) H. Rickert, der Gegenstand der Erkenntnis, Einführung in die Transzendentalphilosophie, pg. 163.

[4]) Ed. Husserl, Log. Unt., II pg. 167.

[5]) Cf. A. Schopenhauer, die Welt als W. und V., II pg. 72 „wir schauen eines und denken an ein Anderes".

waarloost den „erkenntnistheoretisch fundamentalen Unterschied zwischen den symbolisch-leeren Bedeutungen und den intuitiv erfüllten" [1]). Wanneer we de beteekenis van 'n woord verstaan, dan is dat toch heel iets anders dan het hooren van den klank van 'n woord, „oder das Erleben irgendeines gleichzeitigen Phantasma's [2]). Reageerende tegen de dwaasheden van Locke's conceptualisme, miskent hij, daar hij over den aard van ons kenvermogen denkt als deze, het waar karakter van de abstractie in tegengestelde richting evenzeer als hij. De taak van het representatieve denken, waarvoor hij plaats laat, is geen andere dan ons te beperkt voorstellingsvermogen wat te hulp te komen. Afgezien van het feit, dat de individueele voorstelling haar vertegenwoordigend karakter alleen kan

---

[1]) E. Husserl, a. w. II, pg. 181.

[2]) „ ; A. Schopenhauer a. w., I pg. 77 „welch ein Tumult wäre dann in unserm Kopfe, während des Anhörens einer Rede, oder des Lesens eines Buches!" Cf. b.v. ook E. v. Aster, Untersuchungen über den logischen Gehalt des Causalgesetzes (Ps. Unt. van Lipps I 2, pg. 208 v.v.), en Th. Lipps, Bewusstsein und Gegenstände (Ps. Unt. I 1, pg. 33); O. Liebmann, Ueber die Existenz abstr. Begr. (in An. der W., pg. 494): „das begriffliche Denken besitzt eine vom intuitiven Vorstellen unabhängige psychische Realität"; cf. verder nog Dr. J. A. der Mouw's scherpzinnige bestrijding van Prof. Heymans' bewering in den eersten druk van z'n „Gesetze und Elemente des wissenschaftlichen Denkens" pg. 474, dat begrippen niets anders zijn dan voorstellingen met scherp bepaalden inhoud, zoodat in de voorstellingen de begrippen, als 'n species ervan, reeds zouden vervat zijn (Dr. J. A. der Mouw, Kritische Studies over psychisch Monisme en Nieuw-Hegelianisme pg. 11 v.v.)

verkrijgen juist door het reeds te voren gevormde begrip [1]), dat ze overbodig heet te maken [2]), — is de algemeenheid, die ermee bereikt wordt, niets meer dan 'n associatieve functie van de teekens (hetzij dan woorden, of „figures", of „ideas", cf. pg. 101 v.). En daarmee is Berkeley even ver verwijderd van conceptualisme als van 'n logische of kritische abstractieleer. Hij is nominalist, en dat wel in 'n mate als niemand voor of na hem, in zoover als hij soms kennis mogelijk acht door middel van woorden, waaraan in 't geheel geen „idea" beantwoordt [3]).

Primaire en secundaire qualiteiten.

„Visible extension" — „in the mind".

Uit Berkeley's abstractieleer volgt nu natuurlijk (zooals ook reeds in de „Theory of Vision" was opgemerkt), dat het onmogelijk is „to frame in the mind a distinct abstract idea of visible extension, or figure, exclusive of all colour; and, on the other hand, to conceive colour, without visible extension" [4]). Waar het één is, daar is ook het ander: „where the other sensible qualities are, there must these be also" [5]). Het gaat niet aan te ver-

---

[1]) „Allein dies Gelten von mehreren Dingen ist keine wesentliche, sondern nur accidentale Eigenschaft des Begriffs" A. Schopenhauer a. w., I pg. 80.

[2]) Ed. Husserl, a. w., II pg. 177; cf. b.v. ook W. Wundt, Logik², I pg. 47.

[3]) Pr. of H. Kn. 19 (I 251). Dat Berkeley in later jaren schuchterder is geworden en b.v. in de 3e ed. van z'n Alciphron de par. 5, 6, 7 van de 7th dialogue, waarin 'n scherpe bestrijding van de „abstract ideas" stond, heeft weggelaten (II 323), doet hier niets ter zake. Beneden worden de verdere consequenties van B's nominalisme blootgelegd. Cf. pg. 127 v.

[4]) Th. of V. 130 (I 192); 121 (I 187).

[5]) „ 43 (I 147); Pr. of H. Kn. 10 (I 263).

klaren, dat b.v. uitgebreidheid „does exist without the mind, in unthinking substances", en tegelijkertijd, „that colours' sounds, heat, cold, and suchlike secondary qualities, do not; which they tell us are sensations, existing in the mind alone, that depend on and are occasioned by the different size, texture, and motion of the minute particles of matter" [1]). Beide zijn gelijkelijk „in the mind and nowhere else". Wat van „extension" geldt, is ook van toepassing op de andere, door Locke „primaire" genoemde, qualiteiten: „where the extension is, there surely is the figure, and there the motion too" [2]), ook „solidity" en „number" [3]): „in denying extension, you have denied them all to have any real existence" [4]). Dit alles geldt natuurlijk, strikt genomen, nog alleen van „visible extension": „I speak of those which are perceived by sight" [5]). Toch krijgt Locke's leer van de objectiviteit der geometrisch-mechanische qualiteiten, voor zoover ze steunde op waarneming derzelve door twee zintuigen, er 'n nieuwen stoot mee. Gesteld dat alle andere bezwaren, in de „Th. of V." tegen „common sensibles of sight and touch" ingebracht, niet golden, en toegegeven, dat de tastzin ons 'n werkelijkheid buiten den geest leert kennen, dan zou het toch reeds alleen hierom niet mogelijk zijn, dat we ook met den gezichtszin die werkelijkheid waarnemen, omdat het 'n onuitvoerbare abstractie zou insluiten.

Ook „figure", „motion", „solidity", „number".

---

[1]) Pr. of H. Kn. 10 (I 263).

[2]) Th. of V. 43 (I 147).

[3]) Pr. of H. Kn. 9 (I 262).

[4]) Dialogues between Hylas and Philonous 1st dial. (I 401).

[5]) Th. of V. 43 (I 147).

„Tangible extension" — eveneens „in the mind".

Maar met de objecten van den tastzin is het echter inderdaad niet anders gesteld dan met die van den gezichtszin. „In strict truth the ideas of sight, when we apprehend by them distance, and things placed at a distance, do not suggest or mark out to us things actually existing at a distance, but only admonish us what ideas of touch will be imprinted in our minds at such and such distances of time and in consequence of such and such actions" [1]). „Tangible extension" wordt beschouwd als 'n veelheid van opeenvolgende belemmeringen van het bewegingsgevoel [2]).

Bij z'n bestrijding van Locke's opvatting als zouden de „ideas of primary qualities" copieën zijn van iets objectief bestaands, in tegenstelling met die der „secondary qualities", neemt Berkeley ook de andere argumenten onder handen, die, behalve de waarneembaarheid door twee zintuigen, ten gunste daarvan waren aangevoerd. Er was gewezen op het gepaard gaan met lust- en onlustgevoel, en de veranderlijkheid der „secondary qualities" in tegenstelling met de „primary". Berkeley beijvert zich aan te toonen, dat „all those arguments which are thought manifestly to prove that colours and tastes exist only in the mind, may with equal force be brought to prove the same thing of extension, figure, and motion" [3]).

---

[1]) Pr. of H. Kn. 44 (I 280).

[2]) Cf. pg. 111 v.

[3]) Pr. of H. Kn. 14 v. (I 265); Dial. betw. H. and Phil. 1st dial. (I 397 v.). Dezelfde argumenten werden in de oudheid door Theophrastus gebezigd tegen Democritus' onderscheiding van prim. en sec. qualiteiten, cf. E. Zeller, die Phil. der Griechen[5] I 2, pg. 864 v.

Bestaan volgens Locke de primaire qualiteiten precies zooals we ze waarnemen in 'n van onze waarneming onafhankelijke werkelijkheid en vormen ze als zoodanig 'n tegenstelling met de secundaire, die slechts daardoor teweeggebrachte verschijnselen zijn „in the mind", — Berkeley komt tot de conclusie, dat de primaire qualiteiten evenmin 'n objectief bestaan hebben als de secundaire: „the wall is as truly white as it is extended, and in the same sense", alle qualiteiten gelijkelijk „in the mind" — dat is het resultaat van z'n behandeling dezer materie.

Alle qualiteiten gelijkelijk „in the mind".

Het ligt voor de hand, dat hij gelijk heeft, als hij verder de aandacht erop vestigt, dat „extension", in de beteekenis, die hij daaraan hecht, niet tot in het oneindige deelbaar is [1]). Er komt 'n oogenblik, dat 'n feeling niet zwakker meer kan worden zonder geheel op te houden. Dat geldt zoowel voor den gezichtszin als voor den tastzin. „There is a minimum tangible, and a minimum visible beyond which sense cannot perceive" [2]).

„Extension" in Berkeley's zin — niet oneindig deelbaar.

'n Tweede gevolg van die opvatting is, dat „we cannot even frame an idea of pure Space exclusive of all body — as being a most abstract idea" [3]). Velen zagen in deze ruimte de bestaansvoorwaarde van alles, zoodat alles wat bestaat uitgebreidheid moest bezitten en aan onuitgebreide, geestelijke wezens geen bestaan toegekend kon worden. Men begrijpt hoeveel er Berkeley, die bovenal het mechanisch materialisme wilde bekampen, aan gelegen

Geen vacuum.

---

[1]) Pr. of H. Kn. 123 v.v. (I 327 v.v.).

[2]) Th. of V. 54 (I 153).

[3]) Pr. of H. Kn. 116 (I 322 v.v.).

was de onhoudbaarheid van dit ruimtebegrip aan te toonen. Newton [1]) had gesproken van 'n „spatium absolutum", die „natura sua absque relatione ad externum quodvis semper manet similare et immobile". Berkeley tracht aan te toonen, dat deze absolute ruimte blijkbaar niets dan negatieve eigenschappen bezit [2]), „videtur igitur esse merum nihil" [3]). En inderdaad, indien men „space" vereenzelvigt met „sensible extension" en deze samengesteld acht uit „minima sensibilia", dan komt men stellig gemakkelijk van de ledige ruimte af als zijnde dan 'n „sensible extension", die *niet* „sensible" is.

Eigenlijk ook geen „extension" noch „body" hoegenaamd.

't Is evenwel de vraag of dan niet „extension" en „body" überhaupt onmogelijk gemaakt worden. Feitelijk houdt Berkeley niets anders over dan 'n successie van „feelings", „fleeting, perishable passions". Het is niet duidelijk hoe uitsluitend uit die elementen ooit „extension" of „body" kan ontstaan. Hoe men de zaak ook keeren of draaien moge, daartoe zijn onmisbaar relaties tusschen coëxisteerende deelen. En deze relaties kunnen niet gevoeld, maar moeten gedacht worden. In 'n enkele feeling kunnen ze natuurlijk niet gevoeld worden. Relatie veronderstelt minstens 'n tweeheid. Maar ook niet in 'n reeks van „feelings", waarvan, zooals Locke zeide, „no two parts

---

[1]) Is. Newton, Philosophiae naturalis principia mathemathica, Londini 1687, Scholium op Definitio VIII pg. 5. „Spatium relativum", zoo gaat Newton verder, „est spatii hujus mensura seu dimensio quaelibet mobilis, quae a sensibus nostris per situm suum ad corpora definitur, et a vulgo pro spatio immobili usurpatur".

[2]) Pr. of H. Kn. 111 (I 319); Siris 270 (III 253).

[3]) G. Berkeley, de Motu 53 (I 520).

exist together", zoodat de ééne opgehouden heeft te bestaan als de andere begint [1]).

Berkeley brengt het ontstaan van „space" en „body" ergens uitdrukkelijk in verband met het bewegingsgevoel. Als ik geen lichaam had „then there could be no motion, and consequently no Space"; „when I excite a motion in some part of my body, if it be free or without resistance, I say there is Space", (er kan *hier* dus in *zoover* sprake zijn van ledige ruimte, als er onder verstaan wordt 'n „sensuous idea of unresisted motion" [2])), „but if I find a resistance, then I say there is Body" [3]). Dit belemmerd of niet belemmerd bewegingsgevoel nu kan voor Berkeley ook niets anders zijn dan wederom 'n „fleeting, perishable passion": „motion being only an

„Motion"

---

[1]) A. Riehl, Krit., I pg. 37 „nicht blos die weitere Ausbildung, schon die erste Gestaltung der Raumwahrnehmung beruht auf einem formalen, synthetischen Grunde". Ook Wundt ziet geen kans om uit te komen zonder wat hij noemt „schöpferische Synthesen" of „Resultanten", cf. Wundt, Physiologische Psychologie[5], Bd. III pg. 778 v.v. en passim in II en III.

[2]) Pr. of H. Kn. 116 v. (I 323) Fraser in nt.

[3]) „ „ ; cf. G. Heymans, Einführung in die Metaphysik auf Grundlage der Erfahrung 1905, pg. 167 „Unser räumliches Wissen beruht in letzter Instanz auf nichts anderem, als auf der im wachen Leben niemals fehlenden Erfahrung der willkürlich in verschiedenen Qualitäten zu erzeugenden Bewegungsempfindungen; der Erkenntnis des „ „leeren Raumes"" liegt die Erfahrung von der ungehemmten, der Erkenntnis von „ „Dingen in Raume"" die Erfahrung von der gehemmten Erzeugung von Bewegungsempfindungen zu Grunde". Berkeley doet ons telkens denken aan de ruimte-theorie van Riehl-Heymans.

idea, it follows, that if it be not perceived it exists not" [1]). Dat, wie het bestaan van ruimte buiten ons ontkent, ook geen beweging buiten ons kan aannemen, zooals pg. 84 betoogd werd, is klaar. Maar het blijft onbegrijpelijk hoe beweging denkbaar is als louter „idea", of „succession of ideas". Beweging veronderstelt 'n aan zichzelf gelijkblijvend iets, dat achtereenvolgens verschillende plaatsen van de ruimte of momenten van den tijd inneemt, derhalve weer relaties, die, we zagen het, geen „idea" kunnen zijn, en niet gevoeld kunnen, maar gedacht moeten worden. Zelfs om eenvoudig 'n „succession of feelings" te kunnen waarnemen moet er *méér* zijn dan 'n „succession of feelings".

en tijd evenmin.

Evenals „extension" en „motion" is „time" volgens Berkeley „nothing, abstracted from the succession of ideas in our mind" [2]), waaruit hij dan verder concludeert, dat „the soul always thinks". Maar ook ten opzichte van den tijd moet hij veronderstellen, wat hij ontkent, nl. dat er iets is hetwelk met al deze „feelings" gelijkelijk in relatie staat en dus zelf niet één van deze kan zijn, dat dus ook tijd alleen kan gekend worden in betrekking tot iets, dat buiten den tijd staat [3]).

Het is alleen door de meergenoemde veelzinnigheid

---

[1]) Pr. of H. Kn. 58 (I 289).

[2]) Pr. of H. Kn. 98 (I 312). Het is dus niet geheel juist wanneer Kant, Prolegomena, IV (ac. ed.) pg. 375, zegt, dat Berkeley zich niet ingelaten heeft met de tijd-kwestie.

[3]) Cf. A. Riehl, Kriticismus II 1, pg. 117 „die Aufeinanderfolge der Vorstellungen" is niet „gleichbedeutend mit der Vorstellung der Aufeinanderfolge"; cf. b.v. ook Kant, Kritik der reinen Vernunft[1], IV (ac. ed.) pg. 75, 191 v.

van het woord „idea", dat deze tegenstrijdigheden latent kunnen blijven. Onder „extension (visible en tangible)" verstaat hij nu eens 'n „felt thing", dan weer 'n „feeling". Fraser zegt ergens: „a plurality of coexistent minima of coloured points constitutes Berkeley's visible extension; while a plurality of successively experienced minima of resistant points constitutes his tactual extension" [1]). Daar zal wel niets tegen in te brengen zijn, maar evenmin valt het, dunkt mij, tegen te spreken, dat Berkeley hiermee, op 'n in het geheel van z'n gedachten ongeoorloofde wijze, 'n „plurality of coexistent minima of coloured points" (= ideas) substitueert voor 'n successie van „feelings of colour" (= ideas) en „a plurality of successively experienced minima of resistant points" (= ideas) voor 'n successie van „feelings of resistance" (= ideas).

Onopgemerkt door verwarring van „feeling" en „felt thing", beide door het woord „idea" aangeduid.

Zoo blijkt dan Berkeley op den door hem ingeslagen weg in 't geheel geen rekenschap te kunnen geven van het bestaan der „ideas of primary qualities", zonder aan z'n beginselen ontrouw te worden. De beschouwing van de primaire qualiteiten als de vormen, de apriorische voorwaarden van alle objectiviteit [2]), in plaats van als iets onafhankelijk bestaands, dat in onzen geest gecopieerd wordt, de eenige beschouwing, waardoor hij z'n juist inzicht in de fout van Locke vruchtbaar had kunnen

[1]) Fraser, Berkeley's Works I, pg. 191 nt. 3.

[2]) Cf. A. Riehl, Kriticismus I 1, pg. 32 „Sie sind die Elemente des Objectiven in unserer sinnlichen Erkenntniss und bestimmen mithin den Begriff des empirischen Objectes überhaupt". Cf. b.v. ook Kant a.w. pg. 29—46.

maken [1]), — ze ligt blijkbaar nog ver buiten z'n bereik, al schijnt ze voor wie na Kant leeft, vlak bij de hand te liggen.

„Substance". Twee begrippen ervan bij Locke.

Zooals men zich herinnert, vonden we bij Locke eigenlijk twee substantiebegrippen: de substantie, waaraan de primaire eigenschappen juist zóó zijn als we ze waarnemen, en de substantie als absoluut ongekend en onkenbaar substraat, als het ding zooals het onafhankelijk van onze waarneming buiten ons bestaat, in tegenstelling met het ding zooals het zich aan ons voordoet [2]).

Het eerste overbodig.

Wanneer de primaire qualiteiten verschijnselen zijn „in the mind", precies zooals de secundaire, dan spreekt het vanzelf, dat 'n „substance" als drager daarvan overbodig is en dit heele begrip moet komen te vervallen. „It is worth while to reflect a little on the motives which induced men to suppose the existence of material substance; that so having observed the gradual ceasing and expiration of those motives or reasons, we may proportionably withdraw the assent that was grounded on them. First, therefore, it was thought that colour, figure, motion, and the rest of the sensible qualities or accidents, did really

---

[1]) Dan zou ook het bezwaar komen te vervallen, dat nu b.v. door E. Mach (die Analyse der Empfindungen pg. 112 nt.) wordt aangevoerd tegen Berkeley's leer van de uitsluitend empirische associatie der tastindrukken met de gezichtsindrukken, en dat gelegen is in het feit dat 'n wel niet blindgeboren, maar toch in z'n eerste levensjaar totaal blind geworden man als Nicolaus Saunderson geometrie kan leeren. N. Saunderson werd in 1711 professor in de mathesis in Cambridge en gaf o.a. college over de optica.

[2]) Cf. pg. 53, 57, 69.

exist without the mind; and for this reason it seemed needful to suppose some unthinking substratum or substance wherein they did exist, since they could not be conceived to exist by themselves. Afterwards, in process of time, men being convinced that colours, sounds, and the rest of the sensible, secondary qualities had no existence without the mind, they stripped this substratum or material substance of those qualities, leaving only the primary ones, figure, motion, and suchlike; which they still conceived to exist without the mind, and consequently to stand in need of a material support. But, it having been shewn that none even of these can possibly exist otherwise than in a Spirit or Mind which perceives them, it follows that we have no longer any reason" als drager daarvan te veronderstellen „the being of Matter" [1]).

en onbestaanbaar.

Dit substantiebegrip is niet alleen overbodig, maar ook onbestaanbaar. Als aangetoond is, dat primaire qualiteiten niet anders bestaan kunnen dan „in the mind", dan veronderstelt het begrip van 'n van den geest onafhankelijke, „unthinking substance", waarin de primaire qualiteiten zouden moeten inhereeren, 'n wederom volgens Berkeley's abstractieleer onmogelijke abstractie van de „entity of extension from its being perceived" [2]).

Maar is dan in elk geval toch niet het tweede substantiebegrip onmisbaar? Moeten we niet noodzakelijk achter de eigenschappen, die we waarnemen, 'n van den geest onafhankelijke, materieele, „unperceiving substance", die

---

[1]) Pr. of H. Kn. 73 (I 298).
[2]) „ 99 (I 312).

we niet waarnemen, noch ooit waarnemen kunnen, als oorzaak of voorwaarde van onze waarneming veronderstellen? Locke bevestigt [1]), Berkeley ontkent het.

Ook het tweede zonder reden van bestaan.

Hoe komt men er toch bij, zoo vraagt Berkeley, zulk 'n substantie aan te nemen? „You cannot give me any reason why you believe it exists" [2]), „for, what is there on our part, or what do we perceive, amongst all the ideas, sensations, notions which are imprinted on our minds, either by sense or reflexion, from whence may be inferred the existence of an inert, thoughtless, unperceived occasion" [3]) van onze waarnemingen? Gesteld al, dat ze er was, dan is het nog niet duidelijk hoe we dat ooit te weten zouden komen: „I do not see how the testimony of sense can be alleged as a proof for the existence of anything which is *not* perceived by sense" [4]). Nieuwe of gevoeliger zintuigen kunnen daar geen verandering in brengen: „they could only furnish us with new ideas or sensations" [5]). Ook door „Reason" kunnen we het bestaan dier substantie niet leeren kennen: „I do not see what reason can induce us to believe the existence of bodies without the mind, from what we perceive, since the very patrons of Matter themselves do not pretend there is any necessary connexion betwixt them and our ideas? I say it is granted on all hands (and what happens in dreams, frensies, and the like, puts it beyond dispute) that it is

---

[1]) Cf. pg. 57 v.
[2]) Pr. of H. Kn. 22 (I 269).
[3]) „ 74 (I 299).
[4]) „ 40 (I 278).
[5]) „ 78 (I 300).

possible we might be affected with all the ideas we have now, though no bodies existed without resembling them. Hence it is evident the supposition of external bodies is not necessary for the producing our ideas; since it is granted they are produced sometimes, and might possibly be produced always, in the same order we see them in at present, without their concurrence" [1]). Daar is dus in 't geheel geën reden, waarom we zulk 'n „substance" zouden moeten aannemen.

en volstrekt zonder beteekenis.

Nu toont Berkeley verder nog aan, dat die hypothese tot de oplossing van geen enkel probleem dienstig is: „you cannot assign any use to it, when it is supposed to exist" [2]). Misschien is iemand van oordeel, dat „there have been a great many things explained by matter and motion; take away these and you destroy the whole corpuscular philosophy, and undermine those mechanical principles which have been applied with so much success to account for the phenomena. In short, whatever advances have been made, either by ancient or modern philosophers, in the study of nature do all proceed on the supposition that corporeal substance or Matter doth really exist. — To this I answer that there is not any one phenomenon explained on that supposition which may not as well be explained without it, as might easily be made appear by an induction of particulars. To explain the phenomena, is all one as to shew why, upon such and such occasions, we are affected with such and such ideas. But how Matter

---

[1]) Pr. of H. Kn. 18 (I 267).
[2]) „ 22 (I 269).

should operate on a Spirit, or produce any idea in it, is what no philosopher will pretend to explain" [1]), „for, though we give the materialists their external bodies, they by their own confession are never the nearer knowing how our ideas are produced" [2]): „it is therefore evident there can be no use of Matter in natural philosophy" [1]). Hoe zou trouwens ook 'n onwaargenomen en onwaarneembaar ding anders dan absoluut onbelangrijk voor ons kunnen zijn? Het bestaan van zoo'n onwaarneembare substantie en haar niet bestaan zou voor ons precies hetzelfde beteekenen, beide zouden voor ons onmerkbaar zijn. „Is it not a sufficient evidence to me of the existence of this glove, that I see it, and feel it, and wear it? Or, if this will not do, how is it possible I should be assured of the reality of this thing, which I actually see in this place, by supposing that some unknown thing, which I never did or can see, exists after an unknown manner, in an unknown place, or in no place at all?" [3]). De veronderstelling van „a two-fold existence of sense — the one *intelligible* or in the mind, the other *real* and without the mind, whereby unthinking things are thought to have a natural subsistence of their own, distinct from being perceived by spirits" [4]) is dus niet alleen totaal ongegrond maar ook volkomen nutteloos.

Bij den niet-philosooph onbekend.

De niet-philosooph denkt er dan, volgens Berkeley, ook niet aan achter de waargenomen en, onder bepaalde omstan-

---

[1]) Pr. of H. Kn. 50 (I 285).

[2]) „ 19 (I 267).

[3]) Dial. betw. H. and Phil. 2d dial. (I 439); Pr. of H. Kn. 20 (I 268).

[4]) Pr. of H. Kn. 86 (I 305).

digheden, waarneembare qualiteiten 'n onwaargenomen en onder geen voorwaarde waarneembare substantie te veronderstellen, en die nog wel 'n werkelijkheid toe te kennen, waarbij vergeleken het geziene en getaste niet meer zou zijn dan schijn. Wat voor hem werkelijk bestaat, en alléén werkelijk bestaat, dat zijn de „things I see with my eyes and touch with my hands" [1]). En dat is heel wat anders dan het „ding" der philosophen [2]). Door de verschillende zintuigen worden den mensch numeriek en specifiek verschillende „ideas" toegevoerd: „sitting in my study I hear a coach drive along the street; I look through the casement and see it; I walk out and enter into it. Thus, common speech would incline one to think I heard, saw and touched the same thing, to wit, the coach. It is nevertheless certain the ideas intromitted by each sense are widely different, and distinct from each other; but, having been observed constantly to go together, they are spoken of as one and the same thing" [3]). Zelfs bij verschillende waarnemingen met éénzelfde zintuig nemen we evenmin „the same thing" waar, doch enkel numeriek verschillende „ideas" [4]). Welnu „as several of these (ideas) are observed to accompany each other, they come to be marked by one name, and so to be reputed as one

---

[1]) Pr. of H. Kn. 35 (I 276).

[2]) Cf. pg. 137 v.

[3]) Th. of V. 46 (I 149); cf. b.v. E. Mach, Prinzipien der Mechanik[5], pg. 523: „Nicht die Dinge (Körper), sondern Farben, Töne, Drucke, Räume, Zeiten (was wir gewöhnlich Empfindungen nennen) sind eigentliche Elemente der Welt."

[4]) Cf. pg. 81 v.

thing" [1]). Zoodat voor Berkeley b.v. „a die seems to be nothing distinct from those things which are termed its modes or accidents. And, to say a die is hard, extended, and square is not to attribute those qualities to a subject distinct from and supporting them, but only an explication of the meaning of the word die" [2]). 'n Ander voorbeeld: „I see this cherry, I feel it, I taste it: and I am sure *nothing* cannot be seen, or felt, or tasted: it is therefore *real.* Take away the sensations of softness, moisture, redness, tartness, and you take away the cherry, since it is not a being distinct from sensations. A cherry, I say, is nothing but a congeries of sensible impressions, or ideas perceived by various senses: which ideas are united into one thing (or have one name given them) by the mind, because they are observed to attend each other" [3]). Derhalve: „*substance* in the vulgar sense", volgens Berkeley de eenige gezonde zin, is niets anders dan „a *combination* of sensible qualities, such as extension, solidity, weight, and the like" [4]).

Door philosophen uitgedacht.

Hoe we dan toch aan dat ongelukkige substantiebegrip komen? Berkeley wijt het aan de averechtsche wijsheid van de philosophen. De niet-philosooph beschouwt de „ideas", die hem onafhankelijk van z'n wil opgedrongen worden, als de werkelijkheid; het waargenomene is voor hem, aldus Berkeley, het reëele. En daarin geeft hij hem

---

[1]) Pr. of H. Kn. 1 (I 258).

[2]) „ 49 (I 284)

[3]) Dial. betw. H. and Phil. 3[d] dial. (I 469).

[4]) Pr. of H. Kn. 37 (I 277); cf. onder de nieuweren b.v. E. Mach, An. der Empf., pg. 2 v.

groot gelijk. Maar dezelfde niet-philosooph schrijft aan „those ideas or objects of perception" ook „an existence independent of and without the mind" toe [1]). De philosophen hebben daartegen ingebracht, dat „the immediate objects of perception", datgene wat onmiddellijk door ons wordt waargenomen, niet kan bestaan „without the mind". Daarin hadden op hun beurt de philosophen gelijk. Maar toen ze, omdat de niet door ons teweeggebrachte „ideas" toch 'n oorzaak moeten hebben, ertoe kwamen te beweren, dat „there are certain objects really existing without the mind, or having a subsistence distinct from being perceived" [2]) — hebben ze daarmee 'n onderstelling uitgesproken, die niet alleen, zooals reeds bleek, ongegrond en nutteloos, maar ook, gelijk nu aangetoond zal worden, onmogelijk is. „My endeavours tend to unite, and place in a clearer light, that truth which was before shared between the vulgar and the philosophers: the former being of opinion, that those things they immediately perceive are the real things; and the latter, that the things immediately perceived are ideas, which exist only in the mind. Which two notions put together, do, in effect, constitute the substance of what I advance" [3]).

Onmogelijk „zijn" en „waargenomen — zijn" van elkaar te abstraheeren.

Het is wederom Berkeley's abstractieleer, die zich tegen de gewraakte voorstelling verzet. „Can there be a nicer strain of abstraction", zoo vraagt hij, generaliseerende wat op pg. 115 gezegd werd over de abstractie van de „entity of extension from its being perceived", „than to

[1]) Pr. of H. Kn. 56 (I 288).

[2]) „ „

[3]) Dial. betw. H. and Phil. 3d dial. (I 484).

distinguish the existence of sensible objects from their being perceived, so as to conceive them existing unperceived". Deze „general idea of Being" lijkt hem toe „the most abstract and incomprehensible" [1]), en dus ook totaal onvoltrekbaar. „As it is impossible for me to see or feel anything without an actual sensation of that thing, so is it impossible for me to conceive in my thoughts any sensible thing or object distinct from the sensation or perception of it" [2]). „The being of a sensible thing" kan niet „be abstracted from its being perceived" [3]). En toch, zal het mogelijk zijn „to conceive it possible the objects of your thought may exist without the mind...." dan zou het mogelijk moeten zijn, dat „you can conceive them existing unconceived or unthought of" [4]). Wat klaarblijkelijk absurd is, daar het neerkomt op het denken van iets zonder het te denken.

Dat geldt echter even klaarblijkelijk alleen in zoover als men met Berkeley het denken laat opgaan in voorstellen. 'n Voorstelling, ontdaan van alle immanente bestanddeelen, 'n voorstelling alzoo, waarin niets voorgesteld wordt, is inderdaad 'n absurditeit. Verstaat men echter onder denken ook oordeelen, dan wordt het begrip van 'n transscendent zijn gedacht in het negatieve oordeel: het transscendente is niet bewustzijnsinhoud [5]). In

---

[1]) Pr. of H. Kn. 17 (I 266).
[2]) „ 5 (I 260).
[3]) „ 6 (I 261).
[4]) „ 23 (I 270).
[5]) Cf. b.v. H. Rickert, Gegenst. der Erk., pg. 34, 154 v., en Kant a. w. IV (ac. ed.) pg. 166.

elk geval, voor Berkeley is 'n bestaan, dat niet concreet gerealiseerd is in 'n bepaalde „sensation" of „perception", d. i. in 'n „idea" absoluut ondenkbaar.

Onmogelijk „ideas" en „mind" van elkaar te abstraheeren. Geen „unthinking substratum".

Daar nu verder „the very being of a sensation or idea consists in its being perceived" [1]), en dus „for an idea to exist in an unperceiving thing is a manifest contradiction" (alweer 'n onmogelijke abstractie) — zoo is het onweersprekelijk, dat „to have an idea is all one as to perceive", dat „a sensation or idea cannot subsist without the minds which perceive them", dat „there can be no unthinking substance or substratum of these ideas" [2]).

De „ideas" kunnen geen transscendent zijn vertegenwoordigen.

De „ideas" kunnen, het ligt in de lijn van Berkeley's gedachten, ook in geen enkel opzicht deze ondenkbare en onbestaanbare materieele substantie beteekenen of vertegenwoordigen. Er is tusschen 'n „idea", waarvan de specifieke differentie is „its being perceived", en iets, waarvan het „unperceived" en dus geen „idea" zijn de specifieke differentie is, allerminst 'n relatie van gelijkenis mogelijk. „I ask whether those supposed originals, or external things, of which our ideas are the pictures or representations, be themselves perceivable or no? If they are, then *they* are ideas, and we have gained our point: but if you say they are not, I appeal to any one whether it be sense to assert a colour is like something which is invisible; hard or soft, like something which is intangible; and so of the rest" [3]). Wie spreekt van 'n onwaargenomen en onwaarneembare

---

[1]) Pr. of H. Kn. 90 (I 308).
[2]) „ 7 (I 261).
[3]) „ 8 (I 261).

werkelijkheid buiten 'n geest, waarvan de „ideas" in dien geest de vertegenwoordigers zouden zijn, weet niet wat hij zegt, gebruikt woorden, waarbij zich niets laat denken [1]). Uitgaande van de veronderstelling, dat gelijk alleen door gelijk gekend kan worden, was Hobbes tot de conclusie gekomen, dat de geest om de materieele wereld te kunnen kennen zelf van materieelen aard moet zijn [2]). Locke had den eigenlijken aard zoowel van de kennende als van de gekende substantie voor onbekend en onkenbaar verklaard en dus ruimte gelaten voor de mogelijkheid, dat beide immaterieel zouden zijn [3]). Dat is de conclusie, waar Berkeley hier toe komt: alleen wat geestelijk van aard is kan door den geest gekend worden, „an idea can be like nothing but an idea" [4]). „When we do our utmost to conceive the existence of external bodies, we are all the while only contemplating our own ideas" [5]). 'n Niet gepercipieerd zijn, 'n zijn, dat geen waargenomen object is van 'n waarnemend subject, kunnen we in geen enkelen zin middellijk of onmiddellijk kennen of ook maar denken.

---

[1]) Pr. of H. Kn. 16 (I 266); 24 (I 270); 54 (I 287); 79, 80 (I 301).

[2]) Cf. pg. 28.

[3]) Cf. b. v. Ess. conc. H. U. II XXVII 25 (I 465 v.). Elders (b. v. II XXIII 16, Vol. I pg. 407) spreekt hij met groote verzekerdheid van 'n „immaterial spirit". Hij komt daartoe, handelende over het zelfbewustzijn van 'n denkend wezen, in den trant van Descartes' „cogito ergo sum". Weer elders (b. v. IV III 6, Vol. II pg. 196) wordt het niet onwaarschijnlijk geacht, dat de ziel materieel is. Dit ligt in de lijn van de „tabula rasa" opvatting.

[4]) Pr. of H. Kn. 8 (I 261).

[5]) „ 23 (I 270).

Van 'n anderen kant uit was het rationalisme op hetzelfde punt gekomen. Daar was het probleem de unio corporis atque animae. Men ging er uit van het beginsel: gelijk kan alleen op gelijk inwerken, oorzaak en gevolg moeten iets gemeen hebben [1]), zooals de empiristen uitgingen van de grondstelling: gelijk kan alleen door gelijk gekend worden. Descartes had, niettegenstaande z'n dualistische metaphysica, in z'n anthropologie 'n, zij het ook beperkte, inwerking van de ziel op het lichaam erkend [2]). Geulincx maakte met het dualisme van Descartes meer ernst dan deze en sprak rondweg uit, dat inwerking van 'n uitgebreide op 'n denkende substantie of omgekeerd volstrekt ondenkbaar is. Hij nam z'n toevlucht tot wat gewoonlijk occasionalisme genoemd wordt en leerde, dat 'n stoffelijke of lichamelijke beweging slechts de aanleiding is (causa occasionalis), waarbij God (de eenige causa efficiens) 'n voorstelling in den geest teweegbrengt, en omgekeerd [3]). Malebranche trekt de conclusie, dat we dus

---

[1]) Spinoza drukt het straks aldus uit: „quae res nihil commune inter se habent, earum una alterius causa esse non potest" (Ethices I prop. III, ed. v. Vloten en Land I pg. 38).

[2]) Cf. Descartes, les Passions de l'Ame, I XXXI, XXXIV, XLI (ed. V. Cousin Vol. 4, pg. 63, 66, 71 v.).

[3]) Cf. A. Geulincx, Metaphysica Vera, Pars I, Octava Scientia (ed. Land II, pg. 153): „.... etiamsi enim corpora infinitis inter se gyris torqueri, infinitis modis sibi invicem occurrere, in se invicem illidi, ad se invicem reflecti possent, tamen in his omnibus nihil per se idoneum, ut in me suscitet vel hilum cogitationis"; Ethica, Tract. I, Cap. II, Sectio II 14 (ed. Land III, pg. 36): „.... ita ut ejusdem prorsus momenti sit, idem in re ipsa miraculum, ex imperio voluntatis meae linguam in ore meo tremere, cum terram dico, et ex

van substanties niets weten noch weten kunnen, dat ze aan het tot stand komen van onze kennis niet het geringste aandeel hebben [1]). Vanhier tot de ontkenning van hun bestaan is er nog maar 'n kleine schrede. Immers de vraag ligt voor de hand, waar het dan toe dienen zou hun bestaan aan te nemen. Deze vraag werd gesteld en die schrede werd gedaan reeds vóór Berkeley door z'n land- en tijdgenooten John Norris en Arthur Collier (Clavis universalis 1713), die van Malebranche (reeds vroeg door Levassor in 't engelsch vertaald) waren uitgegaan.

Esse = percipi.

We hebben in het voorafgaande gezien met welke argumenten Berkeley van empiristisch standpunt steun zoekt te bieden aan hetzelfde, volgens hem reeds intuïtief [2]) te verkrijgen inzicht, dat zijn zonder waargenomen te zijn zooveel is als zijn zonder te zijn, dus als niet zijn. De

---

eodem imperio terram ipsam tremere"; cf. Annotata ad Ethicam 48 (ed. Land III, pg. 220): „nimirum terra ipsa ejusque motus non habent minorem connexionem aut dependentiam ab imperio voluntatis meae, quam lingua corporis mei, ejusque motus; quod ergo lingua mea me volente moveatur, terra non item, ad me non pertinet, sed alio referendum est; ad eum nempe, qui utrumque illud horologium, et voluntatis meae et mundi confecit, qui proinde voluit, atque sic ordinavit et constituit, ut horologio voluntatis meae sonante, sonaret etiam horologium linguae meae, non vero etiam horologium terrae"; Metaphysica Vera, Pars I, Nona Scientia, (ed. Land II, pg. 154) „.... corpus meum est, occasione cujus variae illae perceptiones in me suboriuntur, quae a me non pendent". Bij al deze redeneeringen gaat hij uit van de grondstelling: „Quod nescis quomodo fiat, id non facis", Met. Vera, Quinta Scientia (ed. Land II, pg. 150).

[1]) Cf. b.v. Malebranche, de la Recherche de la Verité III II 2 (ed. J. Simon, pg. 282 v.v.).

[2]) Pr. of H. Kn. 23 (I 270).

„ideas" zijn de „real things" [1]). Wat „is perceived .... doth exist" [2]), zoolang als het is „perceived", en zoodra „it is not perceived it exists not" [3]). „The object and the sensation are the same thing" [4]). Realiteit en bewustzijnsinhoud vallen samen: „esse est percipi" [5]).

Louis Weber heeft 'n boek geschreven, getiteld „Vers le Positivisme absolu par l'Idéalisme". Men zou, wanneer men daarbij niet vergeet, dat men de woorden niet geheel in denzelfden zin gebruikt als hij [6]), het verloop, dat we hier volgden, kunnen karakterizeeren als: „vers l'idéalisme par le positivisme absolu". Het empirisme, dat zich absoluut beperken wilde tot het positief gegevene, blijkt niets dan louter „ideas" over te houden. Aan de ons verschijnende materieele wereld ligt geen reëel substraat hoegenaamd ten grondslag. Het empirisme mondt uit bij het idealisme, in den door al het voorafgaande bepaalden zin.

Ultra-nominalistisch atomisme.

We zijn hiermee gekomen aan de uiterste doordenking van het nominalisme [7]). Locke had het bestaan van algemeene dingen geloochend. Dat bestaan aannemen achtte hij 'n onredelijke verplaatsing van „the general and universal" in de „existence of things", die ons nooit anders gegeven zijn dan concreet en individueel. Volgens

---

[1]) Pr. of H. Kn. 90 (I 307).
[2]) „ 40 (I 278).
[3]) „ 58 (I 289).
[4]) „ 5 (I 260).
[5]) „ 3 (I 259).
[6]) L. Weber, Vers le Positivisme absolu par l'Idéalisme (Paris, Alcan 1903) pg. 165 v.
[7]) Cf. pg. 106.

hetzelfde beginsel ontkent Berkeley het bestaan van algemeene „ideas". Deze aan te nemen achtte hij 'n onredelijke verplaatsing van „the general and universal" in de „existence of perceptions", die ons eveneens niet anders gegeven zijn dan concreet en individueel. Ook zijn de concreete en individueele dingen ons, zelfs als voorstellingen, niet gegeven. 'n Concreet „huis" zou het algemeene zijn van m'n „huis" genoemde „perception", verkregen door den gezichtszin en die, verkregen door den tastzin; van die, verkregen nu, en die, verkregen op andere tijden. Dit als bestaande te denken, zou, om dezelfde redenen even dwaas zijn als de boven gesignaleerde dwaasheden. Positief gegeven en dus zeker gekend en alleen kenbaar zijn niets anders dan concreete percepties, individueele „ideas".

Berkeley — tegenvoeter van Spinoza.

Berkeley, die hiermee alzoo het laatste woord spreekt van het nominalisme, is in dit opzicht de tegenvoeter van Spinoza, in wien het middeleeuwsch realisme z'n uiterste consequentie bereikt [1]). De zintuigelijke ervaring, de voorstelling van de empirische veelheid der concreete, individueele bestaandheden is hem de laagste, minst adequate trap der kennis, eigenlijk niets meer dan „opinio", „imaginatio" [2]). De „ideae", die tot deze eerste soort van „cognitio" behooren, zijn „inadaequatae et confusae" [3]). Alleen de „notiones communes" (niet te verwarren met de z. g. soortbegrippen [4])) geven adequate kennis: „Illa,

[1]) Cf. Windelband, Gesch. der neueren Phil., I pg. 305.
[2]) Spinoza, Ethices II prop. XL Sch. II (ed. v. Vl. en L. I 104).
[3]) „ „ II „ XLI Demonstr. („ I 105).
[4]) „ „ II „ XL Sch. I („ I 103 v.).

quae omnibus communia, quaeque aeque in parte ac in toto sunt, non possunt concipi nisi adaequate" [1]), wat bij Berkeley juist integendeel met de individueele dingen het geval is. De „ideae", waarmee de tweede soort van kennis, „ratio" [2]), zich bezighoudt, dragen haar zekerheid in zichzelf: „sicut lux seipsam et tenebras manifestat, sic veritas norma sui et falsi est" [3]). We bezitten ze naarmate we de derde soort van kennis bezitten, de intuitieve kennis van „Deus sive substantia" [4]), het reine zijn, „quod in se est, et per se concipitur" [5]), en we tengevolge daarvan de dingen zien „non ut contingentes" [6]), maar „sub quadam aeternitatis specie" [7]), nl. als „sequentes aeterna necessitate naturae alicujus attributi" [8]) van dien God „praeter quem nulla datur neque concipi potest substantia" [9]), — zoodat „omnes ideae, quatenus ad Deum referuntur, verae sunt" [10]).

Dat het inzicht: esse = percipi, op het punt, waar Berkeley zich in den ontwikkelingsgang van het empirisme bevindt, van zeer groot belang is, zal, na al het gezegde,

Moeilijkheden uit den weg geruimd.

[1]) Spinoza, Ethices II Prop. XXXVIII (ed. v. Vl. en L. I 101).
[2]) „ „ II „ XL Sch. II („ I 104).
[3]) „ „ II „ XLIII Sch. („ I 106).
[4]) „ „ I „ XI (ed. v. Vl. en L. I 43).
[5]) „ „ I Def. III („ I 37).
[6]) „ „ II Prop. XLIV Cor. II Dem. (ed. v. Vl. en L. I 108).
[7]) „ „ II Prop. XLIV Cor. II Dem. (ed. v. Vl. en L. I 108).
[8]) „ „ I Prop. XXI Dem. (ed. v. Vl. en L. I 55).
[9]) „ „ I „ XV „ („ I 47).
[10]) „ „ II „ XXXII (I 99).

wel duidelijk zijn. Voor Locke's geest was het vreemde opgegaan, gelegen in het feit, dat we aan de eigenschappen, die we waarnemen, 'n substantie toevoegen, die we niet waarnemen. Hij is daardoor de ontdekker geworden van het substantieprobleem [1]). Maar van dat probleem heeft hij zich te gemakkelijk afgemaakt. Men zou ook kunnen zeggen, dat hij 't zich te moeilijk ermee gemaakt heeft. Naar zijn beginselen en volgens zijn methode had hij eenvoudig het bestaan der substantie kunnen en moeten loochenen, en het substantiebegrip voor 'n fictie behooren te verklaren [2]). Hij doet dat, zooals bleek, echter niet, en komt daardoor in tal van moeilijkheden en tegenstrijdigheden te vervallen, waarvan ik de voornaamste hier nog even wil releveeren. De substantie is onbekend en zelfs, per definitionem, onkenbaar. En toch is ze weer niet onbekend. Ze is immers, *ten eerste*, in zooverre bekend, als de „ideas of primary qualities" de „exact resemblances" zijn van wat precies zoo in de substantie bestaat [3]). Maar, *ten tweede*, ook de „ideas of secondary qualities", als „constant effects" van de substantie als „exterior cause", kunnen niet anders dan iets omtrent die „exterior cause" openbaren [4]). Het *eerste* doet de vraag rijzen hoe „ideas of primary qualities" de volmaakte copieën kunnen zijn van iets, waarvan het

---

[1]) Helder kan men dit aangetoond vinden in de „Schets eener kritische geschiedenis van het substantie-begrip in de nieuwere wijsbegeerte" door Dr. P. H. Ritter, 1906, pg. 191, 201.

[2]) Cf. pg. 58 v., 47.

[3]) Cf. pg. 53 v.

[4]) Cf. pg. 54.

kenmerkende juist daarin bestaat, dat het qualiteit van 'n „unthinking substance", dus geen „idea" is. Locke ziet zich genoodzaakt aan te nemen, dat er tusschen de „idea in the mind" en de „quality in the body" 'n zekere gelijksoortigheid bestaat [1]), en maakt daardoor noodzakelijk 'n materialistische identificeering van subject en object, zooals Hobbes die voltrekt, of 'n spiritualistische, zooals we ze bij Berkeley aantreffen. Het *tweede* heeft al de, zelfs volgens voorstanders, onoplosbare moeilijkheden in z'n nasleep, die samenhangen met de vraag „in what manner body can act upon spirit, or how it is possible it should imprint any idea in the mind" [2]). Te meer daar „body", het zal straks blijken, bij Berkeley het onbekende tegendeel is van het eenige, waarvan we weten, dat het activiteit bezit. In deze geheele opvatting van het reëel bestaan van „unthinking things, distinct from their being perceived", en het daarmee samenhangend waarheidsbegrip ziet Berkeley bovendien den wortel van alle skepticisme [3]). Het blijft daarbij immers altijd de vraag of onze „ideas" geheel of gedeeltelijk of in 't geheel geen juist beeld vertoonen van het werkelijk bestaande. En deze vraag is nooit te beantwoorden [4]), daar de moge-

---

[1]) Cf. pg. 52.

[2]) Pr. of H. Kn. 19 (I 267).

[3]) Cf. Dial. betw. H. and Phil. 3d dial. (I 465).

[4]) O. Liebmann, Idealismus und Realismus (in An. der Wirkl. pg. 35): „.... der directe, leider unzugängliche Weg bestünde in der Ausführung des übermenschlichen Experiments: hebe jedes Bewusstsein auf, zunächst jedes dir gleichartige Bewusstsein; — was bleibt dann übrig von der uns bekannten Welt? Alles? oder Etwas? oder

lijkheid om het origineel met de afbeelding te vergelijken uitgesloten is: „so long as men thought that real things subsisted without the mind, and that their knowledge was only so far forth *real* as it was *conformable to real things*, it follows they could not be certain that they had any real knowledge at all, for how can it be known that the things which are perceived are conformable to those which are not perceived....?" [1]) Berkeley zag heel goed in, dat hij, om al deze bezwaren met één slag uit den weg te ruimen, niets anders behoefde te doen dan de lijnen, door Locke aangegeven, door te trekken. Voer consequent de opvatting door, dat we over geen andere gegevens beschikken dan „simple ideas" en dat het derhalve slechts tengevolge van „superinduction of the mind" is, dat we spreken van „ideas of things" [2]); houd verder in gedachten, dat alleen het gegevene reëel is, en dat alle „superinductions of the mind" niets anders zijn dan ficties — en tegelijk met de „ideas of things" zijt ge verlost van alle kwesties, die samenhangen met de verhouding van „things" tot „ideas".

door Locke met zichzelf in overeenstemming te brengen.

Absolute of relatieve negativiteit?

Men heeft er over getwist [3]) of Berkeley gemeend heeft niet slechts het bewijs te hebben geleverd, dat we alleen *kennen* kunnen wat object is van 'n subject, maar ook, dat er niets anders *bestaan* kan dan wat object is voor 'n subject. Er is in z'n geschriften alle aanleiding

Nichts? — Der hierbei eintretende Defect würde eben das „„Ideale"" sein, der übrig bleibende Rest das „„Reale"".

[1]) Pr. of H. Kn. 86 (I 305).

[2]) Cf. pg. 50 v., 47.

[3]) Cf. D. F. Malan, a. w. pg. 117 v.v.

om het te bevestigen. Toch geloof ik, dat Berkeley, pertinent gesteld voor de vraag of hij aanvaardde de leer der absolute negativiteit van wat niet ligt binnen de grenzen van de correlatie subject—object, ontkennend zou hebben moeten antwoorden. Immers, indien ons denken zich niet bewegen kan buiten de correlatie subject—object, en hetgeen daarbuiten ligt de negatie is van alle zijn, *dat wij kennen*, dan kunnen we ook geen uitspraak hoegenaamd doen over hetgeen daarbuiten ligt, noch over z'n bestaan, noch over z'n niet bestaan, want tot zulk 'n uitspraak is noodig 'n denken, dat zich wèl buiten de correlatie subject—object kan bewegen: wie het bewijs geleverd heeft voor de relatieve negativiteit van wat geen object is voor 'n subject, heeft tevens het bewijs geleverd voor de onbewijsbaarheid van deszelfs absolute negativiteit. Is de eenige voor ons kenbare soort van „esse" = „percipi", dan kunnen we ook nooit beweren, dat *alle* „esse" bloot „percipi" is [1]). De conclusie van het eerste tot het laatste is 'n merkwaardige transpositie in het negatieve van het ontologisch argument, dat van het niet anders dan als bestaande gedacht kunnen worden (cujus essentia involvit existentiam) besluit tot het absoluut bestaan: „das ontologische Argument gleicht einem hallucinirenden Visionär, der, was er

[1]) Onwillekeurig denkt men hierbij aan wat Schopenhauer ergens zegt met het oog op het solipsisme, en dat, mutatis mutandis, ook hier toegepast zou kunnen worden: „so werden wir.... das.... skeptische Argument des theoretischen Egoismus ansehen als eine kleine Gränzfestung, die zwar auf immer unbezwinglich ist, deren Besatzung aber durchaus auch nie aus ihr herauskann" (A. Schopenhauer, die Welt als W. und V., ed. Grisebach, I pg. 157).

sieht, weil er es sieht, für absolut real hält; das immaterialistische Argument einem Kinde, das sich für unsichtbar hält, weil es die Augen zumacht" [1]).

Tertium datur tusschen afspiegelingstheorie en subjectief idealisme.

In z'n polemiek tegen de z.g. afspiegelingstheorie, door Locke en Descartes gelijkelijk gehuldigd, volgens welke aan de ééne zijde staat 'n van den geest onafhankelijke werkelijkheid, en aan de andere zijde 'n geest, die van deze werkelijkheid door middel van door haar via de zintuigen in hem gewekte „ideas" meer of minder compleete kennis ontvangt, staat Berkeley zeker zeer sterk [2]). Hij meende echter ten onrechte, dat we te kiezen hebben tusschen deze theorie en zijn subjectief idealisme [3]), en was

[1]) O. Liebmann, Idealismus und Realismus (in An. der W. pg. 27).

[2]) Dat zal het wel wezen, wat Holbach (Système de la nature, ed. van 1780, pg. 158) deed getuigen: „il a fallu que le plus extravagant des systèmes [nl. Berkeley's] fût le plus difficile à combattre"; cf., in later tijd, Helmholz: „ich sehe nicht, wie man ein System selbst des extremsten subjectiven Idealismus widerlegen könnte" (Vorträge und Reden II pg. 242). 't Is hetzelfde, wat men op voortreffelijke wijze uitgedrukt vindt b.v. door O. Liebmann, Gedanken und Thatsachen I, VII „.... wovon sollte denn auch wohl der Mensch sprechen, ausser von menschlichem Bewusstseinsinhalt? Enthält nicht schon der blosse Gedanke, ja der leere Wunsch, von etwas Anderem wissen und reden zu wollen, eine ganz greifbare contradictio in adjecto? Denn wie wir die Farben nur im Lichte sehen, so erkennen wir die Welt nur im eigenen Bewusstsein; und was bei Aufhebung jedes menschlichen Bewusstseins überhaupt als Rest zurückbleiben würde, ist für uns ein völlig unbekanntes, unfassbares Etwas oder Nichts, eine absolute Finsterniss, eine undurchdringliche mystische Nacht, bevölkert von den Phantasiegeschöpfen der subjectiven Einbildungskraft und von hypostasierten Gedankendingen der dogmatischen Metaphysik."

[3]) De theorieën van Avenarius, Mach, Ziehen, Ostwald, Verworn, zijn alle in meerdere of mindere mate verwant met Berkeley's

niet in staat in te zien, dat er 'n derde opvatting mogelijk is, de opvatting van Kant, die wel objectiviteit kent, maar ééne, waarvan de aanschouwingsvormen en kategorieën de apriorische voorwaarden, de constitutieve vormen zijn [1]).

Trouwens, zoo'n mogelijkheid zou hem totaal overbodig geleken hebben. Hij meende van zijn standpunt zegevierend alle bezwaren daartegen te kunnen weerleggen. Een van de voornaamste is te allen tijde geweest, „that by the foregoing principles all that is real and substantial

Berkeley meent alle bezwaren tegen z'n leer te kunnen weerleggen.

leer dat esse = percipi. Sommigen sluiten welbewust bij hem aan. 'n Proeve van systematiseering hunner gemeenschappelijke overtuigingen tracht H. Kleinpeter te geven in z'n „die Erkenntnistheorie der Naturforschung der Gegenwart" (1905). Cf. bepaald over Berkeley b.v. pg. 41 en 144 v. van dat geschrift. — Aan de argumenten, waarmee Berkeley Locke's substantie bestrijdt, wordt men telkens herinnerd bij het lezen van de polemiek van neo-Fichteanen, neo-Kantianen, neo-Kriticisten, tegen Kant's „Ding an sich". Men hoore b.v. Ch^{s}. Renouvier: „....tout représentatif, aussi bien que tout représenté, implique des relations. Si donc nous posons la chose en soi, la substance à part de toutes relations, la chose en soi, la substance n'ont rien de commun avec la représentation" (Premier Essai I, pg. 89, aangehaald bij G. Séailles, la philosophie de Charles Renouvier, introduction à l'étude du neo-criticisme) en weer elders (a. w. van Séailles pg. 87): „La substance, source de tant d'embarras pour les philosophes, nous apparaît ainsi comme une hypothèse superflue".

[1]) Hoe men ook moge denken over de verhouding van Kant tot Berkeley, en van de 2e uitgaaf van de „Kritik der reinen Vernunft" tot de 1e en tot de „Prolegomena", men zal in geen geval kunnen ontkennen, dat Kant gelijk heeft als hij (Prolegomena, Anhang, IV, (ac. ed.) pg. 374) wijst op het ingrijpend verschil tusschen zijn idealisme en dat van Berkeley, voortvloeiend uit de leer aangaande de vormen a priori. Wat b.v. G. Spicker (Kant, Hume und Berkeley, pg. 103) daartegen inbrengt, lijkt mij te berusten op misverstand en voort te komen uit vooringenomenheid tegen Kant.

in nature is banished out of the world, and instead thereof a chimerical scheme of *ideas* takes place" [1]). „Can anything be plainer than that you are for changing all things into ideas?" zegt Hylas ergens tot Philonous. Daarop laat Berkeley dezen antwoorden: „you mistake me. I am not for changing things into ideas, but rather ideas into things; since those immediate objects of perception, which, according to you, are only appearances of things, I take to be the real things themselves" [2]). Vindt iemand het ridicuul te meenen, dat „we eat and drink ideas, and are clothed with ideas", Berkeley geeft tot bescheid, dat hij daarmee niets anders wil zeggen, dan dat „we are fed and clothed with those things which we perceive immediately by our senses" [3]). En „a piece of sensible bread, for instance", zou, zooals weer elders [4]) Philonous verklaart, „stay my stomach better than ten thousand times as much of that insensible, unintelligible, real bread you speak of". Eigenlijk brengt, volgens Berkeley, z'n idealisme in 't geheel niet die geweldige omkeering teweeg

---

[1]) Pr. of H. Kn. 34 (I 275).

[2]) Dial. betw. H. and Phil. 3d dial. (I 463); Pr. of H. Kn. 37 (I 277). Ed. von Hartmann (Gesch. der Metaphysik, pg. 519) spreekt van „umgekrempelten naiven Realismus"; cf. ook Ed. von Hartmann, das Grundproblem der Erkenntnistheorie 1889, pg. 68.

[3]) Pr. of H. Kn. 38 (I 277). Kuno Fischer (F. Bacon und seine Schule, Gesch. der Phil., Jubilaeumsausgabe, X pg. 474) vertelt, dat Berkeley's arts, na diens genezing van 'n ernstige ziekte, eens schertsend gezegd moet hebben: „der gute Berkeley hat die Idee eines hitzigen Fiebers gehabt, und es war sehr schwer, ihm die Idee der Gesundheit wieder beizubringen".

[4]) Dial. betw. H. and Phil. 3d dial. (I 445).

in het gewone menschelijke denken, die men geneigd is eraan toe te schrijven: „you see, Hylas", aldus nog eens Philonous, „the water of yonder fountain, how it is forced upwards, in a round column, to a certain height; at which it breaks, and falls back into the basin from whence it rose: its ascent, as well as descent, proceeding from the same uniform law of gravitation. Just so, the same Principles which, at first view, lead to Scepticism, pursued to a certain point, bring men back to Common Sense" [1]).

Naïef realisme.

Deze opvatting van Berkeley, waarmee we reeds eerder kennis maakten [2]), berust echter op zelfbedrog. Het is merkwaardig om te zien hoe verschillende philosophen zich ieder 'n voorstelling van het naïef realisme „zurechtmachen", zooals die in hun stelsel het best past, en men het blijkbaar maar niet eens kan worden over de vaststelling van wat op het eerste gezicht het eenvoudigste feit van de wereld lijkt. In onzen tijd komt b. v. Ziehen uit

[1]) Cf. Ch^{s}. Renouvier, na z'n bestrijding van de substantie: „l'idole qu'on doit abattre offusque d'abord la vue; son antiquité, sa divinité prétendues imposent aux plus hardis, et telle est la force du préjugé que chacun s'attend à voir la nature entière s'abîmer quand tombera le Dieu. Les coups même qu'on lui porte ont quelque chose de fantastique et rendent des sons étranges, mais l'oeuvre de démolition n'est pas plus tôt accomplie qu'un étonnement tout nouveau se produit: l'idole est connue pour ce qu'elle est, on touche le bois qui est vermoulu, et lorsqu'enfin elle tombe en poussière, il se trouve que rien n'est changé autour d'elle; chaque chose a conservé sa place et son nom, il ne s'est point fait de vide dans la réalité" (Premier Essai I 96, Séailles a. w. 61); Dial. betw. H. and Phil. 3^{d} dial. (I 485).

[2]) Cf. pg. 118 v.

soortgelijke motieven als die van Berkeley tot 'n zelfde conclusie als deze: „der naive Mensch bezeichnet direkt seine Empfindungen selbst als die Dinge, und wenn er von dem Sehen des Baumes den Baum selbst unterscheidet, so meint er damit, dass zu seiner Gesichtsempfindung Baumempfindungen anderer Sinnesgebiete hinzugehören. Namentlich die Zugehörigkeit von Berührungsempfindungen schwebt dem gemeinen Mann vor, wenn er von Objekten ausserhalb seiner Psyche spricht. Das Ding ist ihm das Ding mit mehreren Eigenschaften. Er appelliert von dem Lichtbild der Flamme an ihre Wärme, von der optischen Empfindung an die taktile. Das Ding ist ihm ein bequemes Wort für einen oft vorkommenden Komplex zusammengehöriger Empfindungen" [1]). Dat de naïeve mensch alles wat inhoud wordt van z'n waarneming eenvoudig onmiddellijk voor precies zoo realiter existeerend aanziet, is zeker niet tegen te spreken. Maar dat is nog heel wat anders dan dat hij „die Existenz z. B. des Baumes, restlos in derjenigen seiner auf denselben beziehenden Empfindungen und Wahrnehmungen" [2]) zou laten opgaan en het onderscheid tusschen zijn en waargenomen-zijn voor 'n bedenksel van philosophen zou willen doen gelden. Zeker, voor ieder, die tot kritische zelfbezinning ontwaakte, is het evident, dat ons geen ander zijn gegeven is dan waargenomen-zijn. Dat we eerst later tot die ontdekking komen en aanvankelijk meenen, dat het zijn het oorspronkelijk gegevene is, vormt hiertegen geen bezwaar: wat,

[1]) Th. Ziehen, Psychophysiologische Erkenntnistheorie 1898, pg. 6.

[2]) G. Heymans, Metaphysik, pg. 34.

om met Aristoteles te spreken, πρότερον τῇ φύσει is, is ook hier ὕστερον πρὸς ἡμᾶς [1]). Maar dit alles kan niets afdoen van het m. i. onloochenbare feit, dat ieder, naïef mensch of philosooph, het gewraakte onderscheid zonder uitzondering maakt. „Sonst könnte er ja nicht zugeben, was er unbedenklich zugeben wird, dass seine Wahrnehmung des Baumes unvollständig, ungenau, teilweise unrichtig sein könne; dass der Baum selbst unverändert bleibt, mag er aus der Nähe als sehr gross, oder aus der Ferne als sehr klein wahrgenommen werden; dass er ganz sicher fortexistiert auch wenn er nicht wahrgenommen wird, und vieles andere mehr. Allerdings liegt es nahe, alle diese Ueberzeugungen des naiven Menschen dahin zu deuten, dass von dem Baume unter bestimmten Umständen vollständigere und genauere, unveränderte, ununterbrochene Wahrnehmungen zu haben gewesen wären; und ohne Zweifel wird auch ein jeder, wenn jene Ueberzeugungen angefochten werden, sich auf diese Möglichkeiten berufen. Das beweist aber keineswegs, dass für den naiven Menschen die Existenz des Baumes gleichbedeutend mit der Existenz der entsprechenden Empfindungen und Wahrnehmungen, sondern vielmehr, dass sie gleichbedeutend mit der Existenz einer Bedingung für diese Empfindungen und Wahrnehmungen ist; und da diese Bedingung sicher nicht im Bewusstsein gegeben ist, beweist es des weiteren, dass die Wirklichkeit, welche das Denken anlässlich der Wahrnehmungen voraussetzt, eine ausserbewusste Wirklichkeit ist" [2]). Hoe

[1]) Aristoteles, Anal. post. I II 10 (ed. Buhle, Vol. II pg. 438).

[2]) G. Heymans, Metaphysik, pg. 34—35.

men nu verder over deze daad denkt [1]), doet er hier niet toe. Berkeley heeft er zeer belangrijke dingen over gezegd, waaruit duidelijk blijkt, dat er in die veronderstelling 'n groot probleem opgesloten ligt. Maar in geen geval mag men, zooals Berkeley deed, het probleem ontwijken door het feit te loochenen in plaats van het te verklaren, het feit n.l. dat we, niettegenstaande „unser ganzes Erkenntnismaterial nur aus Bewusstem besteht, samt und sonders dazu gekommen sind, uns von der Existenz eines Ausserbewussten überzeugt zu halten" [2]).

„Self" –

Ontkent Berkeley hier het feit, dat het gebeurt — elders doet hij het zelf zonder het te willen weten. Dáár nl., waar hij „besides all that endless variety of ideas" bestaan toekent aan 'n „something", 'n „substance", bij afwisseling „mind", „spirit", „soul", „myself", genoemd [3]).

Het zijn hoofdzakelijk redenen van tweeërlei aard, die hem daartoe brengen.

als „spiritual substance";

Vooreerst kunnen, zoo meent hij, „ideas", als „fleeting, perishable passions, or dependent beings", „not subsist by themselves, but are supported by, or exist in, minds or spiritual substances" [4]). „They cannot exist otherwise than in a mind perceiving them" [5]).

als „spiritual agent". „Inactivity of ideas".

Bovendien heeft hij opgemerkt, dat „all our ideas are visibly inactive: there is nothing of power or agency

---

[1]) Cf. Dr. J. A. der Mouw (die het op zijn beurt weer niet geheel eens is met Prof. Heymans) a. w. pg. 111 vv.

[2]) G. Heymans, a. w. pg. 35.

[3]) Pr. of H. Kn. 2 (I 258); 7 (I 261); 135 (I 334).

[4]) „ 89 (I 307).

[5]) „ 3 (I 258).

included in them" [1]). Wanneer iemand hiertegen aanvoert, dat „ideas" toch dikwijls, al was het alleen maar in het mechanisme van ons zieleleven, grooten invloed oefenen, dan is hem de bedoeling van Berkeley nog niet geheel duidelijk geworden. Hemzelf waren zoodanige feiten niet onbekend. Hij wees op het bestaan ervan, toen hij aantoonde, dat „ideas of sight" „suggest to the mind" de „ideas of touch", die daar gewoonlijk mee gepaard gaan [2]). Doch hij heeft daar immers aanstonds bij gevoegd, dat we niet de minste reden hebben om er „necessary connexion" tusschen aan te nemen. Wat hij zeggen wil is juist, dat noch in dit, noch in eenig ander geval „any power or activity" gegeven kan zijn, of, wat op hetzelfde neerkomt, waargenomen kan worden. Gegeven kan ons immers alleen zijn wat inhoud is van ons bewustzijn. En de inhoud van ons bewustzijn kan uit niets anders bestaan dan uit op elkander volgende „ideas", wier „esse" gelijk is aan „percipi", waargenomen *worden*, die dus in haar wezen passief zijn. „A little attention will discover to us that the very being of an idea implies passiveness and inertness in it". Wanneer nu dus het wezen van de „ideas" is waargenomen-worden, en „activity" nooit waargenomen kan worden, dan volgt daaruit dat 'n „idea" ook nooit „activity" kan bezitten, omdat ze dan iets zou moeten zijn, wat ze niet zijn kan. Zoo is Berkeley ertoe gekomen zoowel het bestaan te loochenen van de „idea of activity" als van de „activity of an idea". Intusschen,

[1]) Pr. of H. Kn. 25 (I 270).

[2]) „ 16 (I 131); 23 v. (I 134); 43 (I 280).

„we perceive a continual succession of ideas; some are anew excited, others are changed or totally disappear. There is therefore some cause of these ideas, whereon they depend, and which produces and changes them." Dat Berkeley als zoodanig geen „idea or combination of ideas" kan laten gelden zonder zichzelf tegen te spreken is duidelijk uit het voorafgaande. „Corporeal or material substance" is eveneens uitgesloten: „it remains therefore that the cause of ideas is an uncorporeal substance or Spirit" [1]). De laatste opvatting vindt ook in de ervaring steun: „I find I can excite ideas in my mind at pleasure, and vary and shift the scene as oft as I think fit. It is no more than willing, and straightway this or that idea arises in my fancy; and by the same power it is obliterated and makes way for another. This making and unmaking of ideas doth very properly denominate the mind active" [2]). De „mind" of „spirit", die we „by inward feeling or reflexion" [3]) leeren kennen, wordt dan aldus gedefinieerd: „a Spirit is one simple, undivided, active being — as it perceives ideas it is called the *understanding*, and as it produces or otherwise operates about them it is called the *will*" [4]).

Berkeley wil geen pan-idealisme.

Berkeley wil geen pan-idealistisch noch nihilistisch standpunt innemen. Wel ontkent hij het bestaan van elk stoffelijk substraat der verschijnselen, maar om ze te

---

[1]) Pr. of H. Kn. 26 (I 271); Dial. betw. H. and Phil. 3d dial. (I 431).
[2]) „ 28 (I 272 v.).
[3]) „ 89 (I 307); cf. pg. 67 v.
[4]) „ 27 (I 272).

maken tot phaenomeen des geestes. Hij staat daarmee aan het tegenovergestelde uiterste van de materialisten, die den geest beschouwen als phaenomeen der materie. In 't midden staat Spinoza, voor wien „extensio" en „cogitatio" attributen zijn van de ééne substantie [1]).

„Spirit" het tegendeel van „idea".

Berkeley zelf legt grooten nadruk op het diametraal verschil tusschen „spirit" en „idea". Het is ons reeds gebleken [2]), dat eenerzijds „all the unthinking objects of the mind agree in that they are entirely passive, and their existence consists only in being perceived", en anderzijds „a soul or spirit is an active being, whose existence consists, not in being perceived, but in perceiving ideas and thinking" [3]). Geen wonder, dat hij met klem verzekert: „self is a thing entirely distinct from my ideas" [4]), zóózeer, dat zelfs „when we say „ „they exist" ", „ „they are known" ", or the like, these words must not be thought to signify anything common to both natures. There is nothing alike or common in them" [5]).

Spiritualisme contra idealisme.

Maar dan komt Berkeley door zulk 'n „spiritual substance" als „support" of als „cause" van de „ideas" aan te nemen wel niet in strijd met z'n polemiek tegen de aanname eener „*material unthinking* substance", doch wel met die tegen de aanname eener „*substance*" *überhaupt* als 'n niet gepercipieerd en niet percipieerbaar, en dus,

---

[1]) Ethices II, Prop I, II (ed. v. Vl. en L. I 73 vv.).

[2]) Cf. pg. 140 v.

[3]) Pr. of H. Kn. 139 (I 336).

[4]) „ 2 (I 258).

[5]) „ 142 (I 337v.).

volgens hem, voor ons bewustzijn volkomen transscendent zijn [1]). Het spiritualisme van Berkeley brengt hem niet in conflict met z'n immaterialistische argumentatie, wel met z'n idealistische, met z'n esse = percipi. Want deze geldt evenzeer voor 'n niet-materieele als voor 'n materieele substantie. Ze staat niet toe (wat Berkeley ten opzichte van „spirit" toch doet) het bestaan aan te nemen van iets, waarvan vaststaat, „that it cannot be of itself perceived, but only by the effects which it produceth" [2]). Ze stelt qualiteiten en zielstoestanden volkomen op één lijn en verbiedt in de „mind" zoowel als in de materie iets meer te zien dan „a congeries of perceptions", zooals Berkeley zelf vroeger in het „Commonplace-Book" [3]) inderdaad „the mind" had gedefinieerd.

„Self" in verschillende beteekenissen gebruikt.

Telkens is er strijd over geweest of het niet onbillijk is zoodanige bezwaren tegen Berkeley's spiritualisme in te brengen. Dit is zeer verklaarbaar. Hij zelf geeft aanleiding tot die oneenigheid. Er zijn plaatsen, waarbij men wel tot de meening moet komen, dat hij zich de verhouding van „idea" en „spirit" voorstelt als van accidentie en substantie in den door z'n sensualistisch idealisme onmogelijk gemaakten zin. Wie kan die gedachte weren als men hem hoort spreken van de „mind" als van de „substance wherein ideas exist" [4]), „whereby they are supported" [5]), of ook als het substraat van „understanding"

---

[1]) Cf. pg. 116, 121 v.

[2]) Pr. of H. Kn. 27 (I 272).

[3]) I 27.

[4]) B. v. Pr. of H. Kn. 135 (I 334).

[5]) „ 89 (I 307).

en „will", zelf onbekend en onkenbaar, tenzij door de „effects which it produceth" [1])? Daar staan echter plaatsen tegenover, die meer in overeenstemming zijn met de verklaring van Berkeley, uitgesproken naar aanleiding van de vraag of uit het feit, dat „extension and figure exist only in the mind", niet volgt, dat „the mind is extended and figured", de verklaring nl., dat deze „qualities" wel zijn „in the mind", maar „not by the way of mode or attribute" [2]). In de „Dialogues" b. v. laat hij Hylas, die kort te voren al gezegd had: „to act consistently, you must either admit Matter or reject Spirit" [3]), met het ontvangen antwoord nog niet tevreden, de tegenwerping maken: „notwithstanding all you have said, to me it seems that, according to your own way of thinking, and in consequence of your own principles, it should follow that you are only a system of floating ideas, without any substance to support them. Words are not to be used without a meaning. And, as there is no more meaning in spiritual Substance than in material Substance, the one is to be exploded as well as the other". Waarop Philonous ten antwoord geeft: „how often must I repeat, that I know or am conscious of my own being; and that I myself am not my ideas, but somewhat else, a thinking, active principle that perceives, knows, wills, and operates about ideas. I know that I, one and the same self, perceive both colours and sounds: that a colour cannot perceive a

---

[1]) B. v. Pr. of H. Kn. 27 (I 272).

[2]) „ 49 (I 284).

[3]) Dial. betw. H. and Phil. 3d dial. (I 449).

sound, nor a sound a colour: that I am therefore one individual principle, distinct from colour and sound; and, for the same reason, from all other sensible things and inert ideas. But, I am not in like manner conscious either of the existence or essence of Matter. On the contrary, I know that nothing inconsistent can exist, and that the existence of Matter implies an inconsistency. Farther, I know what I mean when I affirm that there is a spiritual substance or support of ideas, that is, that a spirit knows and perceives ideas. But, I do not know what is meant when it is said that an unperceiving substance hath inherent in it and supports either ideas or the archetypes of ideas. There is therefore upon the whole no parity of case between Spirit and Matter" [1]). En wanneer we hooren, dat „what is meant by soul, or spiritual substance" is „the same what I am myself, that which I denote by the therm I" [2]), dan gaan we inderdaad denken aan wat Fraser noemt „a relation altogether sui generis" tusschen „mind and its ideas", nl. „as percipient to perceived" [3]), als noodzakelijke correlatie van subject en object. *Deze* „spirit" zou dan werkelijk niet iets zijn, dat achter het waargenomene ligt, maar met het waargenomene als z'n noodzakelijke voorwaarde gegeven is; het is niet mogelijk „to abstract the existence of a spirit from its cogitation" [4]), neem het één weg, dan ontzinkt u tevens het ander. En nu

---

[1]) Dial. betw. H. and Phil. 3d dial. (I 450 v.), (eerst in den 3en druk ingevoegd, cf. pg. 148 v.v.).

[2]) Pr. of H. Kn. 139 (I 335); cf. ook Alciphron 7 (II 327).

[3]) „ 49 (I 284 nt. 1).

[4]) „ 98 (I 312).

hangt het er voor de beoordeeling van Berkeley's spiritualisme natuurlijk maar van af welke van deze plaatsen men naar voren brengt. De oneenigheid daarover vindt, naar het mij voorkomt, hierin haar verklaring, dat bij Berkeley de verschillende „ik"-begrippen nog niet voldoende gedifferentieerd zijn, evenmin als immaterialisme en idealisme altijd goed uit elkaar gehouden worden. Had hij bij z'n uiteenzettingen over „self" duidelijk onderscheid gemaakt tusschen b.v. 'n metaphysisch „ik", al of niet object van 'n „rationeele psychologie"; 'n psychologisch „ik", dat in de empirische psychologie beschreven kan worden; en 'n logisch of kennistheoretisch „ik", waar de kennistheorie zich mee bezighoudt [1]), — er zou zeker heel wat minder verschil bestaan ten opzichte van de vraag, wat z'n eigenlijke bedoeling was, dan nu het geval is.

Nieuwe bron van kennis, nl. door „notions", „of the spirit and its actions",

Wat hij ook moge bedoeld hebben, „spiritual substance" parallel met „material substance" of niet, *in ieder geval* is er op den sensualistischen en empiristischen grondslag, waarop z'n idealisme steunt, geen plaats, waarop de spiritualistische bovenbouw van z'n stelsel opgetrokken zou kunnen worden. Wanneer de geheele inventaris van de „objects of human knowledge" [2]) bestaat uit „ideas", door in- en uitwendige ervaring geleverd, dan is er, zoo zou men zeggen, van hetgeen onder geen voorwaarde „idea" kan worden ook geen kennis mogelijk. Het eenige

[1]) Cf. O. Liebmann, Ged. und Thats., II pg. 50 v.; en A. Drews, das Ich als Grundproblem der Metaphysik, pg. 193 v.; ook H. Rickert, die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung, pg. 151–183, en Gegenstand der Erkenntnis, pg. 11—17 en passim.

[2]) Pr. of H. Kn. 1 (I 257).

middel om voor de kennis van „spirit" plaats te maken, dat Berkeley overbleef, was naast de kennis door „ideas" nog 'n ander soort in te voeren. Hij doet dat dan ook door de invoering van kennis door „notions". De noodzakelijkheid daarvan schijnt hem gaandeweg duidelijker geworden te zijn. In de 1e uitgave van de „Principles" vinden we herhaaldelijk gesproken van „idea or notion" [1]). In de 2e is overal „idea or" weggelaten. In de 1e uitgave had hij gezegd: „in a large sense, we may be said to have an idea of spirit" [2]), en naast de „ideas actually imprinted on the senses" 'n kategorie van „ideas" aangenomen „perceived by attending to the passions and operations of the mind" [3]). In de 2e is dat geworden: „.... we may be said to have an idea or rather a notion of spirit" en hebben we van de „operations of the mind" geen „idea", maar „some notion" [4]). „In like manner" (ook dit is 'n toevoeging in de 2e uitg.) „we know and have a notion of relations between things or ideas; which relations are distinct from the ideas or things related, inasmuch as the latter may be perceived by us without our perceiving the former" [5]). Het ontgaat Berkeley, dat deze opvatting z'n leer aangaande de primaire qualiteiten, die immers gebaseerd is op de veronderstelling, dat ze niets anders kunnen zijn dan „particular ideas", eigenlijk te niet doet. Elders weer heet het: „all relations including an act of the mind, we

en „of relations".

[1]) Pr. of H. Kn. 139 (I 335).
[2]) „ 140 (I 336).
[3]) „ 1 (I 257).
[4]) „ 27 (I 272); 142 (I 338).
[5]) „ 89 (I 307).

cannot so properly be said to have an idea, but rather a notion, of the relations and habitudes between things" [1]). Wat we nu eigenlijk onder dit soort van kennis te verstaan hebben weet hij op geen betere wijze nader te verklaren dan door te zeggen: „I have some knowledge or notion of my mind, and its acts about ideas, inasmuch as I know or understand what is meant by these words" [2]), „otherwise we could not deny or affirm anything of it" [3]). Voor deze opvatting, volgens welke „words may be significant, although they do not stand for ideas", laat Berkeley in den „Alciphron" [4]) Euphranor (m. i. ten onrechte, omdat het daar iets geheel anders geldt) zich beroepen op hetgeen daaromtrent in de „Principles" was betoogd [5]). Hij vat z'n bedoeling in 't kort samen met de volgende woorden, die hij in 'n voor deze kwestie zeer belangrijk toevoegsel tot de 1e ed. van de „Principles" neerschrijft: „to me it seems that *ideas, spirits* and *relations* are all in their respective kinds the object of human knowledge and subject of discourse; and that the term idea would be improperly extended to signify *everything* we know or have any notion of" [6]) (zooals Locke gedaan had). 't Is duidelijk, dat met deze soort van kennis de empirische methode van introspectie met haar „look

---

[1]) Pr. of H. Kn. 142 (I 338).
[2]) „ 142 (I 338).
[3]) „ 140 (I 336).
[4]) Alciphron VII (II 328).
[5]) Pr. of H. Kn. Introd. 19 v. (I 251).
[6]) „ 89 (I 307).

into the mind" ongemerkt van haar plaats gedrongen — of althans belangrijk gewijzigd is.

Grondtegenstrijdigheid in Berkeley's systeem —

Berkeley heeft alzoo steeds meer gevoeld, dat hij, zooals hierboven [1]) in enkele richtingen werd aangetoond, iets in den trant van deze leer der „notions" niet missen kon, wilde hij niet uitkomen bij wat hij evenzeer als het materialisme wou bestrijden: nihilisme en skepticisme. Dit blijkt vooral uit het werk van z'n ouderdom „Siris". Enkele citaten ten bewijze. „Strictly, the sense knows nothing. We perceive indeed sounds by hearing, and characters by sight. But we are not therefore said to understand them" [2]); „sense and experience acquaint us with the course and analogy of appearances or natural effects. Thought, reason, intellect introduce us into the knowledge of their causes"; „the principles of science are neither objects of sense nor imagination, ... intellect and reason are alone the sure guides to truth" [3]); „if we mean by things the sensible objects, these, it is evident, are always flowing; but if we mean things purely intelligible, then we may say on the other hand, with equal truth, that they are immovable and unchangeable" [4]). Dit alles in te zien is echter nog niet hetzelfde als het in overeenstemming te brengen met het sensualisme en empirisme van z'n vroegere werken. Daar werd aangenomen en geleerd, dat het reëele is het in de waarneming gegevene,

niet weggenomen door het aannemen van deze kennis door middel van „notions",

---

[1]) Cf. pg. 109 v.v.
[2]) Siris 253 (III 244).
[3]) „ 264 (III 249).
[4]) „ 349 (III 290).

dat alles wat de geest aan de alzoo verkregen „ideas" toevoegt louter fictie is en dat we om zuivere kennis, dat is: zuivere ervaring te krijgen, de gegeven „ideas" slechts hebben te ontdoen van alle „superinductions of the mind". Welnu, het inzicht, waarop hij z'n spiritualisme voor 'n deel baseert, het inzicht nl., dat „ideas" niet anders gegeven kunnen zijn dan in correlatie met „mind" (hoe hij zich die correlatie verder voorstelt komt er hier niet op aan), doet in beginsel deze heele kennistheorie te niet. Immers relatie kan volgens dit inzicht geen „superinduction of the mind" bij het gegevene zijn, noch het gegevene de relatielooze „simple feeling" of „fleeting passion". Iets is niet eerst gegeven om daarna in relatie gebracht te worden. Het kan op geen andere voorwaarde gegeven zijn dan in relatie. „Relation ist die Urkategorie" [1]). Wat hier dus 'n fictie blijkt te zijn, dat is de aanvankelijke tegenstelling tusschen het passief ontvangen van het gegevene door middel van „ideas" en de „workmanship of the mind", m. a. w. het dogma, dat het denken geen aandeel heeft in het tot stand komen van de waarneming. Wel staan hier subject en object tegenover elkaar, maar niet als „the mind" en datgene wat onafhankelijk van „the mind" bestaat. Integendeel, subject en object staan tegenover elkaar als door het denken gedachte correlatie, die immers „implies an act of the mind" [2]). We komen hier uit de richting, die leidt tot esse = percipi, in die, welke uitloopt op esse = concipi: „.... with Berkeley the doctrine

---

[1]) Ed. von Hartmann, Kategorienlehre, pg. 191.

[2]) Cf. pg. 148 v.

that *esse* is *percipi* is almost immediately modified by the recognition that, in the case of conscious beings, *esse* is rather *percipere*; and in the end he comes at least near to the affirmation that: for the Universe as a whole, *esse* is *intelligi*" [1]). Op deze gedachtenlijn moet de poging om het gegevene te isoleeren van de „workmanship of the mind" als volkomen zinneloos beschouwd worden. „Mit dem Beziehen hört alles Reden und Denken auf; der Rest ist gedankenloses Schweigen. Dort das Sein zu suchen, wäre Thorheit" [2]). De beschouwing, die leert, dat alle zijn relatief-zijn is, tezamen met Berkeley's aanvankelijke opvatting van de subjectiviteit van alle relatie, zou tot absoluut agnosticisme moeten leiden.

Indien Berkeley de volle beteekenis van het door hem ingevoerde beginsel had doorzien, hij zou de substantie in elk geval niet geloochend hebben op gronden, die in het licht van dat beginsel fictief blijken, en niet alleen even-zeer gelden tegen „spiritual" als tegen „material substance", maar ook tegen „mind" *in welken zin ook* van „ideas" onderscheiden. Hij zou begrepen hebben, dat daartegen-over 'n beroep op de ervaring, op 'n „inward feeling", geen baat kan brengen, wijl dat eenvoudig 'n „feeling", 'n „idea" is in de reeks, waaraan andere voorafgaan en waarop andere volgen, en die geen andere of meerdere kenniswaarde heeft dan één der overige. Voor den schijn de absurditeit te begaan van één der termen eener corre-

noch door 'n beroep op „inward feeling".

---

[1]) J. S. Mackenzie, The new Realism and the old Idealism, in Mind N. S. XV pg. 319.

[2]) Ed. v. Hartmann, a. w. pg. 178 v.

latie te willen afleiden uit den anderen, zou hij zich zorgvuldig gewacht hebben. Geen oogenblik had hij zich schuldig kunnen maken aan de verwarring van het „vorstellende Ich, das Subjekt des Erkennens", „dass, da es als nothwendiges Korrelat aller Vorstellungen, Bedingung derselben ist, nie selbst Vorstellung oder Objekt werden kann" [1]), „das Erkennende, nie Erkannte" [2]), met iets dat wél in de reeks der waargenomen objecten kan voorkomen en ook met den naam van „ik" bestempeld wordt [3]). Hij zou dan tevens scherper en nadrukkelijker dan nu het geval is, onderscheid gemaakt hebben tusschen de beide beteekenissen van „without the mind", nl. als de „von uns unabhängige Existenz der Dinge an sich selbst und dasjenige, was zur aüssern Erscheinung der Dinge gehört: ihre Vorstellung im Raume" [4]). De groote tegenstrijdigheid tusschen den onder- en den bovenbouw van zijn stelsel had hem niet verborgen kunnen blijven. Immers aan den

[1]) A. Schopenhauer, der Satz vom zureichenden Grunde, par. 41 (ed. Grisebach, III pg. 158).

[2]) A. Schopenhauer, die Welt als Wille und Vorst., I par. 2 (ed. Gr., I pg. 35).

[3]) Professor Mary Whiton Calkins stelt in 'n boekje, getiteld: der doppelte Standpunkt in der Psychologie" 1905, voor onderscheid te maken tusschen „Vorgangspsychologie" en „Ichpsychologie". Op het hierboven besproken standpunt is alle psychologie „Vorgangspsychologie". En daarnaast niets anders dan 'n transscendentaalphilosophisch onderzoek naar de voorwaarden dier „Vorgänge". Cf. b. v. ook Hugo Münsterberg, Grundzüge der Psychologie, I pg. 201 v. v. over „das Bewusstseinssubject".

[4]) A. Riehl, Kriticismus, I pg. 428; Kant, Kr. d. r. V. IV (ac. ed.) pg. 234; ook H. Rickert, die Grenzen der naturw. Begriffsb., pg. 162.

éénen kant bestrijdt hij, vooreerst, dat ons iets anders gegeven en dus reëel zou kunnen zijn dan waargenomen-zijn. Maar dat niet alleen. We zagen [1]), hoe feitelijk ieder onbevangen mensch, al ziet hij wel den inhoud van z'n waarneming als precies zoo realiter existeerend aan, d. i. al identificeert [2]) hij „percipi" met „esse", „waargenomen-zijn" met „zijn", daarom nog niet „esse" met „percipi", „zijn" met „waargenomen-zijn" identificeert, maar integendeel, op wat wijze dan ook, aan de gegeven eigenschappen 'n substantie toevoegt als de voorwaarde van hun zijn. Welnu, Berkeley ontkent ook dit. En aan den *anderen kant* doet hij, vooreerst, zooals we zagen, bij wijlen ten opzichte van onze zielstoestanden het laatste zelf. Maar dat niet alleen. Door z'n beroep op „inward feelings" ten bewijze van het bestaan van „mind", blijkt hij naïevelijk van meening, dat hij in dit geval door waarneming 'n ander dan enkel waargenomen-zijn waarneemt [3]). „Dass das Ich an sich, oder das Ding an sich des Erscheinungs-ich, wirkliches Ich, oder aktuelles Selbstbewusstsein, oder bewusstgeistige Individualität und nichts anders sei, dass das Ich als solches reëlles Subjekt aller psychischen Thätigkeiten des Individuums sei, wird als selbstverständlich eben nur darum vorausgesetzt, weil die naiv realisti-

[1]) Cf. pg. 139 v.; ook b.v. E. von Hartmann, Kategorienlehre 496, 521; Kant, Kritik der r. V. IV (ac. ed.) pg. 125; Dr. P. H. Ritter a. w. pg. 9.

[2]) Zoo drukken wij het licht van ons later standpunt uit. Feitelijk is het juister, wanneer we zeggen: „waargenomen-zijn" en „zijn" verkeeren nog in een toestand van ongedifferentieerdheid; cf. Ed. von Hartmann, das Grundproblem der Erkenntnistheorie, pg. 3.

[3]) Cf. b.v. A. Drews, die deutsche Speculation seit Kant², I pg. 79.

sche Voraussetzung als selbstverständlich gilt. Nur die Unklarheit über diese Abhängigkeit und das Beharrungsvermögen der Gewohnheit verschuldet es, dass der Glaube an das Selbstbewusstseinsich als substantielles Subjekt der psychischen Thätigkeiten den Bruch mit den naiv realistischen Voraussetzungen so haüfig überdauert" [1]). Waar die breuk ten opzichte van het stoffelijk substraat heeft plaats gehad, maar „für das Ich noch nicht, da traten die Versuche auf, das Ich als Ding an sich der stofflichen Erscheinungswelt hinzustellen, sei es monadologisch pluralistisch als ein Reich substantiell geschiedener Selbstbewusster Iche, sei es monistisch als ein absolutes Ich mit vielen funktionellen Einschränkungen zu den vielen empirischen Ichen" [2]).

„Material" en „spiritual substance" op één lijn te stellen.

Met Mach gevoel ik den kostelijken humor, die er ligt in 'n woord als het door hem aangehaalde van den grooten mathematicus W. K. Clifford: „the question is one in which it is peculiarly difficult to make out precisely what another man means, and even what one means one's self" [3]). Ik beeld me dan ook allerminst in de hier ter sprake gekomen kwestie op enkele bladzijden incidenteel even uitgemaakt te hebben. Alleen hoop ik, dat

[1]) Ed. von Hartmann, Kategorienlehre, pg. 506.

[2]) „ „ pg. 508.

[3]) W. K. Clifford, On the nature of things-in-themselves, II pg. 88, aangehaald door E. Mach, Analyse der Empfindungen X; cf. b.v. ook G. Heymans, die Gesetze und Elemente des wissenschaftlichen Denkens, 2e dr. pg. 416: „.... der Begriff des Ich gehört zu den allerdunkelsten, über dessen eigentlichen Inhalt sich zwar vieles behaupten, aber kaum etwas klar und deutlich erkennen lässt".

althans het volgende duidelijk zal geworden zijn. Locke had gezegd: „Sensation convinces us that there are solid extended substances, and reflexion that there are thinking ones" [1]). Hij kwam daartoe door onbewust voor „idea" te substitueeren: „idea of a thing", en: „ik heb 'n „ „idea"" " als synoniem te beschouwen met: „ik ben mij bewust, dat ik 'n „ „idea"" " heb". Welnu, Berkeley had het feit moeten erkennen, dat wij inderdaad aan de eigenschappen, die we waarnemen, 'n substantie toevoegen, die we niet waarnemen, precies zooals we aan de zielstoestanden, die we waarnemen, 'n substantie toevoegen, die we niet waarnemen, en dat we die twee substanties beschouwen als tezamen teweegbrengend onze „waarnemingen" genoemde bewustzijnsinhouden of bepaaldheden [2]), zoodat ze aan elkaar vastzitten als de twee helften van ons begrip „wereld". Hij had dan verder de vraag hoe we er over het geheel toe komen om te substantieeren, en wat de oorzaak is dat we het doen in twee richtingen, alsook wat het verschil is tusschen de twee soorten van substantie, kunnen beantwoorden zooals hij het noodig oordeelde. Maar in elk geval had hij duidelijk moeten maken, dat, wanneer „der naiv-realistische Glaube an unmittelbare Bewusstseinserfassung des unabhängig vom Bewusstsein seienden Dinges an sich" op zelfbedrog berust, hetzelfde het geval moet zijn met „jeder Glaube an eine unmittelbare Selbsterfassung des Ich im Selbstbewusstseinsacte" [3]). Daaruit zou

---

[1]) Locke, Ess. c. H. U. II XXIII 29 (I 414).

[2]) Dr. J. A. der Mouw, a. w. pg. 10; G. Heymans, Ges. und Elem.[2], pg. 419.

[3]) Ed. von Hartmann, Philosophie des Unbewussten[10], II pg. 29 v.

dan onmiddellijk gevolgd zijn, dat „spiritual substance" in denzelfden zin en in dezelfde mate 'n fictie moet zijn als „material substance". De ontdekking van het „ik", dat gelijkelijk subject is bij het aannemen van „spiritual substance" en van „material substance", had hem evenwel 'n weg kunnen openen om in beide iets meer te zien dan 'n fictie. Bij 'n nader onderzoek naar de verhouding tusschen het eerste en de beide laatsten en tusschen deze onderling zou hij wellicht de substantieering in beide richtingen zijn gaan zien, op z'n minst, als b. v. voor het „ik" noodzakelijke voorwaarde voor intelligibele relaties zonder welke alle kennis hoegenaamd onmogelijk is [1]). Maar dan

---

[1]) Ik kan niet nalaten hier 'n bladzijde weer te geven van O. Liebmann uit z'n „die Metamorphosen des Apriori" (in An. der Wirkl. pg. 223 v.): „das Universum, welches wir kennen, ist zunächst nur empirisches Phänomen; im Rahmen des Bewusstseins entsprungen, wird es von den immanenten Intellectualformen dieses Bewusstseins schlechterdings beherrscht, gestaltet, regulirt, wie die Bilder im Kaleidoskop von der Construction dieses Instruments und den darin herrschenden Gesetzen der spiegelnden Reflexion. Unter anderem nun auch der Begriff der „ „Seele" ", wie sie das Volk oder der Metaphysiker sich denkt, ist ja erst innerhalb dieses Bewusstseins erzeugt und geboren, gleich allen übrigen Begriffen; und es heisst daher, das wahre Verhältniss auf den Kopf stellen, wenn man, mit den dogmatischen Aprioristen, die immanenten Intellectualformen einer „ „Seelensubstanz" " inhäriren lässt, während vielmehr umgekehrt jene Intellectualformen das Prius und die fundamentale Voraussetzung sind, welcher die „ „Seele" " ihr gedachtes Dasein allererst verdankt.... Sämmtliche Vorkantianer ohne Ausnahme gehen in ihrer Erkenntnisstheorie immer von der „ „Seele" " aus: diese ist ihnen ein Ding, entweder ein spirituelles oder ein materielles, entweder Individualsubstanz oder Modus der all-einen Weltsubstanz,

had hij ook principieel moeten breken met de meening, volgens welke het wezen van het „ik" in „percipere", dat van de wereld in „percipi" bestaat, en erkennen, dat het denken niet opgaat in voorstellen, en de wereld niet „perceptual datum", doch „intellectual construction" is. Zooals het nu staat herinnert Berkeley's systeem ons telkens aan gedachten van Kant, Fichte, Hegel, Schopenhauer. Hij worstelt erom en grijpt ernaar, doch zonder ze volkomen in z'n macht te kunnen krijgen, omdat hij zich niet los vermag te maken van de sensualistische en empiristische traditie.

Berkeley geen solipsist.

'n Groot deel van hetgeen op de laatste bladzijden gezegd is geldt in verhoogde mate ten opzichte van Berkeley's betoog voor het bestaan van „other spirits". Hij wil nl. van wat wij solipsisme noemen niets weten. Hij zorgt

---

entweder von Natur tabula rasa oder von Gottes Gnaden Ideenmagazin. Da kommt Kant und abstrahirt ganz und gar von jener „„Seele"", als welche ja selbst erst ein (gleichviel ob legitimes oder illegitimes) Gedankenproduct *des erkennenden Bewusstseins* ist, innerhalb dessen der Gegensatz von Ich und Nicht-Ich, von räumlichem Universum und psychischer Persönlichkeit, von materieller und geistiger Substanz sich vor uns aufthut und nun einmal daist, ohne dass wir wissen und ahnen können, ob er jenseits jenes Bewusstseins auch noch Bestand hat oder vielleicht jegliche Bedeutung verliert. Es wäre möglich, dass dieser grosse Gegensatz bloss innerhalb jenes Bewusstseins oder „„der reinen Vernunft"" entstünde, wie die Farben bloss im Licht. Wer kann das wissen? Nur so viel ist klar, dass ohne die Bedingungen der empirischen Realität ebensowenig eine empirische Welt dasein würde, wie ohne die Bedingungen der Sichtbarkeit etwas Sichtbares. Und wie der Optiker nach den Bedingungen der Sichtbarkeit forscht, so der Vernunftkritiker oder Transscendentalphilosoph nach den Bedingungen der empirischen Realität".

ervoor, dat tegen z'n stelling: „the objects of sense exist only when they are perceived" niet kan aangevoerd worden, dat „things are every moment annihilated and created anew", en b.v. „upon shutting my eyes all the furniture in the room is reduced to nothing, and barely upon opening them it is again created" [1]). Voor iemand, die dit inderdaad aanneemt, zou het de grootste absurditeit zijn om b.v. z'n testament te maken, wijl hij daarmee schikkingen zou willen treffen aangaande deelen van z'n subjectieve verschijningswereld, die met z'n dood opgehouden zullen hebben te bestaan [2]). Al deze en dergelijke objecties, die tegen 'n solipsistisch idealisme gemaakt kunnen worden, wijst Berkeley zegevierend af. Ze kunnen niet „reasonably be charged on the Principles we have premised .... For though we hold indeed the objects of sense to be nothing else but ideas which cannot exist unperceived, yet we may not hence conclude they have not existence except only while they are perceived by *us*" [3]). Hij heeft immers onmiddellijk aan het begin van z'n „Principles" gezegd niet, dat „ideas cannot exist without my mind perceiving them", maar „without *a* [4]) mind perceiving them" [5]).

Neemt het bestaan van „other spirits" aan.

Wat zijn nu echter de gronden, waarop Berkeley z'n

[1]) Pr. of H. Kn. 45 (I 281).

[2]) Archiv für system. Philosophie N. F. XII pg. 520, R. Skala, Zum „kritischen Idealismus"; cf. ook de bestrijding van dit art. in het volgende nummer door W. Kinkel, a. w. XIII pg. 97 v.v.

[3]) Pr. of H. Kn. 48 (I 283 v).

[4]) Ik cursiveer.

[5]) Pr. of H. Kn. 3 (I 258).

overtuiging omtrent het feitelijk bestaan van „other spirits" doet steunen? Evenmin als van onzen eigen „mind" kunnen we er 'n „idea" van bezitten. Nooit ofte nimmer kan eenige „human spirit or person be perceived by sense". Het is duidelijk „we do not see a man, if by man is meant, that which lives, moves, perceives, and thinks as we do" [1]). De „knowledge of other spirits" is dus in geen geval „immediate, as is the knowledge of my ideas" [2]). Ook is de mogelijkheid, dat we „other spirits" zouden leeren kennen door 'n „inward feeling", zooals we „comprehend our own existence", buitengesloten [3]). Een en ander brengt Berkeley tot het besluit „that we cannot know the existence of other spirits otherwise than by their operations, or the ideas by them excited in us" [4]). Uit het feit, met de volgende woorden geconstateerd: „we perceive a continual succession of ideas; some are anew excited, others are changed or totally disappear", had hij de conclusie getrokken, dat er moest bestaan „some cause of these ideas, whereon they depend, and which produces and changes them" [5]). Als zoodanig beschouwde hij „the mind or spirit", die hij „by inward feeling" leerde kennen, en waarmee hij bevonden had te kunnen „excite ideas in my mind at pleasure and vary and shift the scene as oft as I think fit". Nu zijn er echter tal van veranderingen en bewegingen, die onafhankelijk van onzen wil geschieden.

---

[1]) Pr. of H. Kn. 148 (I 341).
[2]) „ 145 (I 339).
[3]) „ 89 (I 307).
[4]) „ 145 (I 339).
[5]) Cf. pg. 140 v.v.

Voor deze moet 'n andere oorzaak aangenomen worden. Dat als zoodanig slechts „spirit" of „mind" kan gelden spreekt vanzelf [1]). Nemen we die veranderingen waar „in a certain collection of ideas", analoog met die, welke wij ons lichaam noemen, dan worden we daardoor „directed to think there is a distinct principle of thought and motion, like to ourselves, accompanying and represented by it" [2]). Derhalve: „we comprehend the existence of other spirits by reason" [3]). We denken ons die „other spirits" naar analogie van den onzen: „as we conceive the ideas, that are in the minds of other spirits by means of our own, which we suppose to be resemblances of them, so we know other spirits by means of our own soul: which in that sense is the image or idea of them; it having a like respect to other spirits that blueness or heat by me perceived has to those ideas perceived by another" [4]). Hier bewegen Berkeley's gedachten zich in de richting van het monadisme. Men kan volgens zijn beginselen wel zeggen, dat verschillende „minds" hetzelfde ding waarnemen, wanneer men ermee bedoelt, dat ze volkomen op elkaar gelijkende „ideas" bezitten, maar niet in den zin, dat deze numeriek identisch zouden zijn, één in plaats van meerdere. Daar is niet ééne, van de bewustzijnswerelden onafhankelijke, wereld van bestaandheden of veranderlijkheden, die het gelijkelijk voor alle waarnemende geesten identieke waarnemingsobject zou zijn. Berkeley heeft z'n systeem in

Beweegt zich in de richting van het monadisme.

[1]) Cf. pg. 140 v.v.

[2]) Pr. of H. Kn. 148 (I 341).

[3]) „ 89 (I 307).

[4]) „ 140 (I 336).

deze richting niet verder uitgewerkt. Maar in elk geval behoeft het, na alles wat over het aannemen van het bestaan van 'n „self" gezegd is, geen betoog, dat ook het aannemen van het bestaan van „other spirits" in flagranten strijd is met z'n idealisme op sensualistisch-empiristischen grondslag en dat alle bezwaren, tegen de leer der „notions" in te brengen, ook hier geldig zijn. De onklaarheden in het begrip „self" wreken zich natuurlijk ook bij het bespreken van de verhouding tot „other spirits". Had hij het subject-begrip, dat hem bij wijlen voor den geest stond, goed vastgehouden, hij zou plaats gevonden hebben voor „other spirits" in denzelfden zin als voor „self". Geven we hem het bestaan van „self" toe, zooals hij het nu veelal opvat, nl. als „spiritual substance", waarvan de wereld phenomeen is, dan kan hij z'n gronden voor het aannemen van andere „selves" nog niet anders handhaven dan op grond van 'n nieuwe, op zijn standpunt even ongegronde, veronderstelling.

„God". De vraag is immers deze: hoe kan 'n verandering in mijn „lichaam" genoemde „idea" (of „collection of ideas"), die zelve niets anders is dan 'n passieve, gegeven „idea", behoorend tot m'n bewustzijnswereld, 'n gelijke verandering teweegbrengen in de wereld van 'n anderen geest? Berkeley ziet de moeilijkheid in en ruimt haar op de volgende wijze uit den weg: „it is evident that, in affecting other persons, the will of man hath no other object than barely the motion of the limbs of his body (strikt genomen moet Berkeley ook daarvoor 'n occasionalistische verklaring zoeken); but that such a motion should be attended by, or excite any idea in the mind of another,

depends wholly on the will of the Creator. He alone it is who „ „upholding all things by the word of his power" " maintains that intercourse between spirits whereby they are able to perceive the existence of each other" [1]). „There are as many different worlds as there are minds, and the only connection between these completely isolated minds is through the external agency of a miraculously acting Deity" [2]), aldus Norman Smith in z'n „Studies in the Cartesian Philosophy" bij de bespreking van Berkeley's leer. Voorwaarde tot deze occasionalistische verklaring van de inwerking van den éénen geest op den anderen is het aannemen van het bestaan eener zoodanige „Deity". We kunnen ons dus bepalen tot de vraag naar de rechtmatigheid van het laatste.

Bewijzen voor zijn bestaan. Als substraat.

Welke gronden weet Berkeley nu daarvoor aan te voeren? Ziehier één van de redeneeringen, die hem ertoe brengen: „all the choir of heaven and furniture of the earth, in a word all those bodies which compose the mighty frame of the world, have not any subsistence without a mind; their being is to be perceived or known: consequently so long as they are not actually perceived by me, or do not exist in my mind, or that of any other created spirit, they must either have no existence at all, or else subsist in the mind of some Eternal Spirit" [3]). Elders geeft hij deze redeneering in den vorm van „a direct and immediate demonstration, from a most evident

---

[1]) Pr. of H. Kn. 147 (I 340 v.).

[2]) Norman Smith, Studies in the Cartesian Philosophy, pg. 221.

[3]) Pr. of H. Kn. 6 (I 260 v.).

principle, of the being of a God": „sensible things do really exist; and, if they really exist, they are necessarily perceived by an infinite Mind: therefore there is an infinite Mind, or God" [1]).

Bezwaren. Natuurlijk gelden ook hier weer alle bezwaren tegen de leer der „notions". Maar zelfs al wilden we deze over het hoofd zien, dan zou er voor zoodanige redeneering in het geheel van Berkeley's gedachten toch nog geen plaats zijn. Het bleek ons [2]), dat Berkeley als bestaansvoorwaarde van de „ideas", die niets anders zijn dan „fleeting, perishable passions", het bestaan meende te moeten aannemen van 'n „self". Al gaf men dit, om welke reden ook, zonder meer aan Berkeley toe, dan zou toch nog niet in te zien zijn, waartoe er op sensualistisch-empiristisch standpunt behalve dit „self" nog eenig ander „self" noodig zou wezen, daar de „ideas" immers niets anders zijn dan „fleeting, perishable passions", die, eenmaal uit mijn bewustzijn verdwenen, daarmee eenvoudig opgehouden hebben te bestaan en dus onmogelijk het bestaan van iets anders kunnen impliceeren. Berkeley heeft hier blijkbaar meer toegegeven aan de vooroordeelen van „common-sense" dan zijn standpunt hem toestond" [3]).

Als „cause". Maar hij heeft nog meer pijlen in z'n koker. Ziehier z'n tweede argument, dat ons evenmin vreemd is als het eerste. We vernamen reeds hoe Berkeley voor het willekeurig opwekken of wijzigen van „ideas" in z'n bewust-

---

[1]) Dial. betw. H. and Phil. 3[1] dial. (I 425).

[2]) Cf. pg. 140 v.

[3]) Cf. pg. 158 v.

zijnswereld als oorzaak aanneemt de „activity of the mind", die hij „by inward feeling" leerde kennen [1]). Voorts, dat hij de wijzigingen in 'n „idea" (of „collection of ideas"), analoog met die van z'n eigen lichaam, onafhankelijk van z'n wil teweeggebracht, toeschrijft aan de activiteit van 'n mind, gelijksoortig met den zijnen [2]). Het is evenwel, ofschoon „there be some things which convince us human agents are concerned in producing them", „evident to every one that those things which are called the Works of Nature, that is, the far greater part of the ideas or sensations perceived by us, are not produced by, or dependent on, the wills of men" [3]). „When in broad daylight I open my eyes, it is not in my power to choose whether I shall see or no, or to determine what particular objects shall present themselves to my view: and so likewise as to the hearing and other senses; the ideas imprinted on them are not creatures of *my* will" [4]). Dat het opwekken van deze, evenals trouwens van eenige andere [5]), toegeschreven zou moeten worden aan „other finite spirits" is voor hem onaannemelijk. Evenzeer, dat het aan iets anders dan „spirit" toegeschreven zou moeten worden [6]). „There is therefore some other Spirit that causes them; since it is repugnant that they should subsist by themselves. But, if we attentively consider the constant

[1]) Cf. pg. 142.
[2]) Cf. pg. 161.
[3]) Pr. of H. Kn. 146 (I 340).
[4]) „ 29 (I 273).
[5]) Cf. pg. 162 v.
[6]) Cf. pg. 140 v.

regularity, order, and concatenation of natural things, the surprising magnificence, beauty and perfection of the larger, and the exquisite contrivance of the smaller parts of the creation, together with the exact harmony and correspondence of the whole, but above all the never-enough-admired laws of pain and pleasure, and the instincts or natural inclinations, appetites, and passions of animals; — I say if we consider all these things, and at the same time attend to the meaning and import of the attributes One, Eternal, Infinitely Wise, Good, and Perfect, we shall clearly perceive that they belong to the aforesaid Spirit „„who works all in all"" and „„by whom all things consist"" [1]). *Alle* „ideas", mij onafhankelijk van mijn wil opgedrongen, impliceeren dus het bestaan van God. „We need only open our eyes to see the Sovereign Lord of all things, with a *more* full and clear view than we do any one of our fellow-creatures" [2]). Terwijl „one finite and narrow assemblage of ideas denotes a particular human mind, whithersoever we direct our view we do at all times and in all places perceive manifest tokens of the Divinity: everything we see, hear, feel, or anywise perceive by sense, being a sign or effect of the power of God; as is our perception of those very motions which are produced by men" [3]).

Derhalve: we nemen volgens Berkeley God niet waar „by a direct and immediate view" [4]). Maar „though I

---

[1]) Pr. of H. Kn. 146 (I 340).
[2]) „ 148 (I 341).
[3]) „ 148 (I 342).
[4]) „ 148 (I 341).

cannot with eyes of flesh behold the invisible God, yet I do in the strictest sense behold and perceive by all my senses such signs and tokens, such effects and operations, as suggest, indicate, and demonstrate an invisible God — as certainly, and with the same evidence, at least, as any other signs, perceived by sense, do suggest to me the existence of your soul, spirit, or thinking principle" [1]). We denken alzoo God, evenals „other, finite minds," naar analogie van onzen eigen „mind": „my own mind and my own ideas I have an immediate knowledge of", maar het is slechts „by the help of these", dat we „mediately apprehend the possibility of other spirits [welke ook] and ideas" en „all the notion I have of God is obtained by reflecting on my own soul, heightening its powers, and removing its imperfections" [2]).

Bezwaren.

Dit heele betoog pleit meer voor Berkeley's vroomheid dan voor de correctheid van z'n denken op dit terrein. Als betoog toch is het zeer zwak en wie het geloof aan Gods bestaan op deze en dergelijke betoogen wil doen steunen, brengt het daardoor juist in gevaar.

Al aanstonds ligt de opmerking voor de hand, dat we hier toch niet 'n geval hebben, parallel loopend met dat, waarbij „other selves" werden aangenomen [3]). Herinneren we ons nog even hoe Berkeley daartoe komt: „when we see the colour, size, figure, and motions of a man, we perceive only certain sensations or ideas excited in our own minds; and these being exhibited to our view

[1]) Alciphron IV (II 161).

[2]) Dial. betw. H. and Phil. 3d dial. (I 448).

[3]) Cf. pg. 161.

in sundry distinct collections, serve to mark out unto us the existence of finite and created spirits like ourselves. Hence it is plain we do not see a man, if by man is meant, that which lives, moves, perceives, and thinks as we do: but only such a certain collection of ideas, as directs us to think there is a distinct principle of thought and motion, like to ourselves, accompanying and represented by it" [1]). Berkeley kan dus werkelijk de kennis van „other spirits" en van „God" inzoover op één lijn plaatsen, dat geen van beide „are perceived by sense". Maar de analogie in de „ideas perceived" met die van m'n eigen lichaam, welke in het ééne geval doet besluiten tot „a principle like to ourselves", ontbreekt in het andere geheel. Wat zou Berkeley, in dit verband van gedachten, van zijn standpunt te antwoorden gehad hebben, wanneer iemand, voor hij hem het bestaan van z'n „infinite mind" wilde toegeven, met de woorden van Emil du Bois-Reymond, verlangd had „dass ihm irgendwo in der Welt [hier: bewustzijnswereld], in Neuroglia gebettet, mit warmen arteriellem Blut unter richtigem Drucke gespeist, und mit angemessenen Sinnesnerven und Organen versehen, [hier: de „idea" van een] dem geistigen Vermögen solcher Seele an Umfang entsprechendes Convolut von Ganglienzellen und Nervenfasern gezeigt würde" [2])?

Ten tweede valt op te merken, dat Berkeley, waar hij naast het subject van z'n bewustzijnswereld nog andere dergelijke subjecten plaatst, de beteekenis van „mind" als

[1]) Pr. of H. Kn. 148 (I 341).

[2]) E. du Bois-Reymond, Ueber die Grenzen des Naturerkennens, pg. 50, tegen Fechners „Weltseele" in diens Zend-Avesta.

logisch-kennistheoretisch subject (hetwelk subject is van *alles* wat gekend wordt en dus geen subject naast zich duldt) geheel heeft losgelaten. Ze zijn eenvoudig naast elkaar staande „thinking things" geworden, waartegen alle bezwaren kunnen aangevoerd worden, waarmee hij het bestaan van „substance" bestrijdt.

'n Derde opmerking, die al evenzeer voor de hand ligt, is deze: indien al toegestemd werd, dat de „inward feeling", waarop hij zich voor 't bestaan van z'n eigen „mind" beroept, op zijn standpunt iets meer kon zijn dan andere voorafgaande en volgende „feelings", en dat op grond daarvan dit bestaan werkelijk toegegeven moest worden, dan zou die reden ten opzichte van elken anderen dan dezen individueelen mind toch komen te vervallen.

Causaliteit.

Het vierde en niet minst belangrijke, dat hier opvalt, is het gewichtig gebruik, dat door Berkeley gemaakt wordt van de causale redeneering om het objectief bestaan te bewijzen van iets, dat niet waargenomen wordt. Hij neemt de geldigheid van zulk 'n redeneering als vanzelfsprekend aan. Als hij „ideas" vindt, die hij niet veroorzaakt kan achten door z'n eigen of „other finite spirits", dan heet het eenvoudigweg: „there is therefore some other spirit that causes them; since it is repugnant that they should subsist by themselves" [1]). Trouwens, om het bewijs te leveren van het bestaan van „mind" in 't algemeen had hij reeds van dezelfde veronderstelling gebruik gemaakt: „we perceive a continual succession of ideas; some are anew excited, others are changed or totally disappear.

[1]) Cf. pg. 165.

There is therefore some cause of these ideas, whereon they depend, and which produces and changes them" [1]). Welk recht heeft Berkeley daartoe?

Natuurwetten.

We hebben reeds herhaaldelijk vernomen [2]) hoe nadrukkelijk Berkeley het bestaan van 'n „idea of activity" zoowel als van de „activity of an idea" loochent. Kracht, en dus oorzakelijkheid, is zinnelijk onwaarneembaar. Ook wanneer we „motion" waarnemen, nemen we geen kracht waar: „motion, as well as all other ideas, is perfectly inert" [3]). Vandaar reeds, afgezien van al de andere bezwaren, die hij er tegen inbrengt, het ijdele der poging de secundaire qualiteiten uit de primaire te verklaren: „whence it plainly follows that extension, figure, and motion cannot be the cause of our sensations. To say, therefore, that these are the effects of powers resulting from the configuration, number, motion, and size of corpuscules, must certainly be false" [4]). Geen noodzakelijk verband, alleen regelmatigheden van successie en coëxistentie worden door ons waargenomen: „that food nourishes, sleep refreshes, and fire warms us; that to sow in the seedtime is the way to reap in the harvest; and in general that to obtain such or such ends, such or such means are conductive — all this we know, not by discovering any *necessary connexion* between our ideas, but only by the observation of the *settled laws* of nature; without

niets dan waargenomen regelmatigheden van successie en coëxistentie.

---

[1]) Cf. pg. 160.

[2]) Cf. pg. 140 v.

[3]) Pr. of H.Kn. 102 (I 314).

[4]) „ 25 (I 271); 65 (I 294); 102 (I 314).

which we should be all in uncertainty and confusion, and a grown man no more know how to manage himself in the affairs of life than an infant just born" [1]). Er zijn dus wel „general laws that run through the whole chain of natural effects", die we door waarneming en ervaring kunnen leeren kennen. Maar wanneer we, „perceiving that certain ideas of sense are constantly followed by other ideas, and knowing that this is not of our own doing, forthwith attribute power and agency to the ideas themselves, and make one the cause of another", dan is dat 'n bedrijf „than which nothing can be more absurd and unintelligible" [2]). Deze natuurbeschouwing is „a vain chimera, introduced by those heathens who had not just notions of the omnipresence and infinite perfection of God" [3]). Terwille van de tweede oorzaken had men de eerste oorzaak uit het oog verloren. Berkeley vleit zich al de redelooze en goddelooze dwalingen, die daarmee samenhangen, in één slag onmogelijk te maken door de conclusie, waartoe hij zich krachtens z'n redeneeringen gerechtigd acht, dat er geen tweede oorzaken hoegenaamd bestaan, zelfs niet als causae occasionales. De natuurwetenschap kan zich bijgevolg met geen „cause" of „activity" bezighouden. Immers haar voorwerp, de Natuur, in den eenig verstaanbaren zin van „the visible series of effects or sensations imprinted on

God de éénige oorzaak.

[1]) Pr. of H. Kn. 31 (I 274).

[2]) „ 32 (I 274).

[3]) „ 150 (I 342). Deze polemiek van Berkeley herinnert voor 'n groot deel aan 'n bekend hoofdstuk uit Malebranche's Recherche de la Vérité, getiteld „De l'erreur la plus dangereuse de la philosophie des anciens" (VII II 3, ed. Simon 570 v.v.).

our minds .... cannot produce anything at all" [1]). Bovendien, al kon de veronderstelling van tweede oorzaken toegelaten worden, ze zou tot niets dienen: „the great mechanical principle now in vogue is attraction. That a stone falls to the earth, or the sea swells towards the moon, may to some appear sufficiently explained thereby. But how are we enlightened by being told this is done by attraction?" [2]). De natuurwetenschap heeft dus geen andere taak dan na te gaan welke „ideas" „in the ordinary course of things" [3]) met elkaar gepaard gaan. „If therefore we consider the difference there is betwixt natural philosophers and other men, with regard to their knowledge of the phenomena, we shall find it consists, not in an exacter knowledge of the efficient cause that produces them — for that can be no other than the *will of a spirit* — but only in a greater largeness of comprehension, whereby analogies, harmonies, and agreements are discovered in the works of nature, and the particular effects explained, that is, reduced to general rules: which rules, grounded on the analogy and uniformness observed in the production of natural effects, are most agreeable and sought after by the mind; for that they extend our prospect beyond what is present and near to us, and enable us to make very probable conjectures touching things that may have happened at very great distances of time and place, as well as to predict things to come: which sort of endeavour

---

[1]) Pr. of H. Kn. 150 (I 342).
[2]) „ 103 (I 314).
[3]) „ 30 (I 273).

towards Omniscience is much affected by the mind" [1]). Al is het waar, „that the connexion of ideas does not imply the relation of cause and effect", ze kan dan toch dienen als „a mark or sign with the thing signified" [2]). Hier is het „visual symbolism" van de „Th. of V." verwijd tot „a universal natural symbolism" [3]). De „general conclusions", die we trekken uit de constante relaties van successie en simultaneïteit, waarin de „ideas" gewoonlijk optreden, zijn van ons standpunt gezien geheel willekeurig, en „not the result of any immutable habitudes or relations between things themselves, but only of God's goodness and kindness to men in the administration of the world" [4]). Deze „steady consistent methods of nature may not unfitly be styled the Language of its Author, whereby he discovers His attributes to our view and directs us how to act for the convenience and felicity of life" [5]), „and it is the searching after and endeavouring to understand this Language of the Author of Nature, that ought to be the employment of the natural philosopher" [6]).

Klaarblijkelijk is Berkeley hier in 'n vitieuzen cirkel geraakt. Het bestaan van 'n „Author of Nature", die „always operates uniformly", wordt bewezen uit de waarneming der regelmatigheden van successie en coëxistentie,

---

[1]) Pr. of H. Kn. 105 (I 315 v.).
[2]) „ 65 (I 294).
[3]) Cf. pg. 91—94.
[4]) Pr. of H. Kn. 107 (I 317).
[5]) „ 108 (I 317).
[6]) „ 66 (I 295).

waarmee de „ideas" optreden, — en die regelmatigheden kunnen alleen dan geacht worden iets te bewijzen als het bestaan van 'n „Author of Nature", die „always operates uniformly", wordt aangenomen.

Doch voor oorzakelijkheid in Berkeley's stelsel in 't geheel geen plaats.

Doch niet alleen, dat dit bewijs op 'n petitio principii berust, er is ook voor causaliteit op den grondslag van Berkeley's systeem in het geheel geen plaats, evenmin als voor substantie. We hebben hier trouwens 'n veelszins analoog geval met dat van de substantie. De „material substance" werd geloochend, en dan alle substantialiteit vereenigd in „mind", terwijl al het andere phenomeen werd [1]). Maar de gronden, tegen „*material* substance" aangevoerd, bleken fataal voor *alle* „substance" [2]). Zoo ook hier. Aan de „ideas" wordt alle activiteit en oorzakelijkheid ontzegd, met grooten nadruk het bestaan van materieele tweede oorzaken bestreden [3]), om dan te besluiten tot het bestaan van 'n eerste oorzaak, „the Author of Nature", „infinite Spirit" (en soms secundair, ook „finite spirits"), waarvan al het andere „effect" is. Maar de redenen, waarom Berkeley het bestaan van *materieele tweede* oorzaken bestrijdt, maken tevens onmogelijk het bestaan van eenige oorzaak *hoegenaamd* te aanvaarden. Materieele tweede oorzaken konden in 't kort hierom niet bestaan, omdat ze niet in de ervaring gegeven, niet waargenomen, niet gepercipieerd kunnen worden, en alleen aan het in de waarneming gegevene, het gepercipieerde

---

[1]) Cf. pg. 142.

[2]) Cf. pg. 143 v.

[3]) Cf. pg. 140 v., 170.

realiteit toegekend kan worden, overeenkomstig het esse = percipi. Maar wordt de activiteit van de „infinite" of van eenige „other spirit" dan wél gegeven, waargenomen, gepercipieerd? 't Is duidelijk, dat Berkeley het niet kan meenen, om dezelfde reden, waarom het „ik" als het werkende nooit waargenomen, nooit „idea" kan worden. Ja zelfs de „inward feeling" van de activiteit van z'n eigen „mind" moet immers óf 'n waarneming, 'n „idea" zijn, maar dan is daarmee ook geen activiteit gegeven, óf geen waarneming, geen „idea", maar dan bezit ze als „superinduction of the mind" in 't geheel geen realiteit. Waarom nu in het ééne geval aan de causale redeneering geldigheid toegekend, en in 'n ander, precies overeenkomstig geval, geweigerd? Als er sprake is van tweede oorzaken, dan zegt hij: „I do not perceive that anything is signified besides the effect itself" [1]). „A spirit" daarentegen, ofschoon zelf onwaarneembaar, „can be perceived by the effects which it produceth" [2]). Hij bewijst daardoor, dat hij nog maar gedeeltelijk boven Locke's naïeve causaliteitstheorie [3]) uit gegroeid is. Dit meten met twee maten is in elk geval niet te rechtvaardigen. Maar waarom *überhaupt* naar 'n oorzaak gevraagd van de reeks „fleeting, perishable passions"? 'n Feit is het, dat we het doen. Berkeley had dat feit kunnen onderzoeken en verklaren op de wijze, waarop hij dat noodig vond. Maar in geen geval had hij het recht metaphysische kennis te baseeren

---

[1]) Pr. of H. Kn. 103 (I 315).

[2]) „ 27 (I 272).

[3]) Cf. pg. 43 v.v.

op iets, dat volgens zijn beginselen niets dan 'n fictie kan zijn.

We komen tot deze conclusie: Berkeley geeft voor het bestaan en het gebruik van de begrippen „substantie" en „causaliteit" geen voldoende psychologische verklaring, evenmin als voor beider transscendente beteekenis, voor zoover hij er die aan toekent, 'n behoorlijke logische rechtvaardiging.

Waartoe de substitutie van „kracht" of „causaliteit" door „God" dient.

Nog 'n ander bezwaar van Berkeley tegen het aannemen van tweede oorzaken was, dat ze niets verklaren. Wanneer we het vallen van 'n steen toeschrijven aan de zwaartekracht, vraagt Berkeley: „how are we enlightened by being told, this is done by attraction" [1])? Inderdaad — door het aannemen van 'n kracht is 'n verschijnsel niet verklaard. Maar welk licht wordt er ontstoken, wanneer we voor „kracht" zeggen „will"? Wanneer op de vraag: „waarom verwekt 'n papaver slaap?" ten antwoord wordt gegeven: „omdat 'n geest het zoo wil", zegt dat iets meer dan het bekende antwoord uit Molière's Malade imaginaire: „quia est in eo virtus dormitiva"? Kunnen we het feit, dat verschillende lichamen elkander met versnelde beweging naderen, en dat de grootte der versnelling omgekeerd evenredig is met de kwadraten der afstanden beter afleiden uit 'n „wil", dan uit de „zwaartekracht"? Het is natuurlijk evenmin uit het één als uit het ander af te leiden. „Is the name „„God"", after all, more intelligible than the unperceived and unperceiving „„matter"" and „„force"" that Berkeley had dislodged on account of their unintelli-

---

[1]) Cf. pg. 171.

gibleness?" [1]). En „if both words are meaningless, what gain or satisfaction to reason is there in substituting one meaningless word for another meaningless word, which, on account of its meaninglessness, had been already dismissed" [2]). Maar

---

[1]) Fraser, Berkeley (Philos. classics van Blackwood), pg. 152.

[2]) Ibidem. De theorieën van Empedokles, ja van Thales af, over Giordano Bruno en Kepler, tot Schopenhauer, Fechner en Riemann toe, hoewel in menig opzicht van Berkeley afwijkend, doen door het anthropomorphisme in hunne beschouwing der natuur dezelfde overwegingen opkomen. Schopenhauer, die Welt als W. und Vorst. (ed. Grisebach, I pg. 149): „bei der vollendeten Aetiologie der ganzen Natur müsste dem philosophischen Forscher doch immer so zu Muthe sein, wie Jemanden, der, er wüsste gar nicht wie, in eine ihm gänzlich unbekannte Gesellschaft gerathen wäre, von deren Mitgliedern, der Reihe nach, ihm immer eines das andere als seinen Freund und Vetter präsentirte und so hinlänglich bekannt machte: er selbst aber hätte unterdessen, indem er jedesmal sich über den Präsentirten zu freuen versicherte, stets die Frage auf den Lippen: „„Aber wie Teufel komme ich denn zu der ganzen Gesellschaft?"". Daar zou weinig verandering in gekomen zijn, wanneer ze hem voorgesteld waren als familie van hemzelf. Want dezelfde Schopenhauer moet, op de vraag wie hij was, eens ten antwoord gegeven hebben, dat het hem 'n liet ding waard zou geweest zijn, wanneer de vrager hem *dat* had kunnen zeggen. „Aus einem Realprincip, welches, wie .... der Wille Schopenhauer's, einzig und allein durch qualitative Merkmale bestimmt gedacht wird, das Universum, die von quantitativ bestimmten Gesetzen nach allen Richtungen durchzogene und regulirte Natur zu begreifen .... das ist und bleibt, für menschliches Denken, ein Ding der Unmöglichkeit [het omgekeerde is natuurlijk evenzeer onmogelijk]. „„Aber Unmögliches soll man eben nicht verlangen"". Gut! so lautet die Antwort, dann komme man uns auch nicht mit der grenzenlosen Prätention, die Welt erklärt zu haben" (O. Liebmann, Philosophischer Wert der mathematischen Naturwissenschaft, in An. der Wirkl. pg. 304). „Ein wunderlicher Wille, der wollen soll, er mag wollen

door alle causaliteit eenvoudig toe te schrijven aan 'n wilsdaad van den „infinite Spirit" en alzoo causeeren gelijk te stellen met creëeren, wordt elke afleiding en elke verklaring onmogelijk gemaakt. Dat de natuurwetenschap daardoor belangrijk vereenvoudigd wordt, spreekt vanzelf: „I need not say how many hypotheses and speculations are left out, and how much the study of nature is abridged by this doctrine" [1]). Al wat ze meer poogt te doen dan de empirische regelmatigheden opsporen en formuleeren is volkomen doelloos. „Also die ganze Naturphilosophie und theoretische Kosmologie mit ihren zahllosen, schweren Problemen, scharfsinnigen Erklärungen und Deductionen, tiefen Speculationen und unlösbaren Zweifeln, sie sind plötzlich eliminirt; es wird Licht durch das einzige Dogma: Gott will es so, Gott macht es so, weil es so gut ist! Wozu daher noch mathematische Physik und metaphysisches Nachdenken über Wesen und Grund dieser Welt? Wozu atomistische und dynamische Constructionen der Materie oder gar Reflexionen über das Verhältniss des

---

oder nicht, und das im geraden Verhältniss des Produktes der Massen und im umgekehrten des Quadrates der Entfernungen" (E. du Bois-Reymond, die sieben Welträthsel, pg. 59). „Der „ „Wille in der Natur" " ist ein philosophischer Mythos" (A. Riehl, Philosophie der Gegenwart, pg. 220). Cf. ook J. St. Mill's System of Logic etc.[5] I pg. 350—404, II pg. 95—107, en dezelfde, An Examination of Sir W. Hamilton's phil.[3] 344—363. — Wat Hegel, Vorlesungen über Gesch. der Phil. III (Werke XV) pg. 425, zegt met het oog op Leibniz: „.... Gott hat das Privilegium dass ihm das aufgebürdet wird, was nicht begriffen werden kann" is, mutatis mutandis, ook hier toepasselijk.

[1]) Pr. of H. Kn. 102 (I 314).

Nervensystems und Gehirns zu dem Geistigen in uns? Wozu Gravitationstheorieen oder Theodiceen, um von weit schlimmeren Dingen ganz zu schweigen? Ueberflüssige Mühe und Frevel dazu! Denn die Einen quälen sich mit dem Hirngespinnst einer Materie ab, die mehr als Vorstellung sein soll, d. h. mit dem puren Nichts; die Andern tasten gar mit naseweisem, vorlautem Verstand an geheiligte Mysterien. Also, weg damit! Gott will es so; das ist Alles" [1]).

Geen algemeengeldige en noodzakelijke kennis.

Of de natuurwetenschap zich, zooals vele harer beoefenaren meenen [2]), tot 'n taak als haar door Berkeley aangewezen wordt, kan en behoort te bepalen, en of misschien ook door de voorstanders daarvan aan de bedoelde „beschrijving" en „formuleering" zoodanige eischen worden gesteld, dat ze ten slotte wonder veel gaat gelijken op hetgeen anderen met „verklaring" bedoelen, behoeft hier niet uitgemaakt te worden. Zeker is, dat Bacon, Hobbes en Locke er anders over dachten. Hun

---

[1]) O. Liebmann, Id. und Realismus (in An. der Wirkl. pg. 31 v.).

[2]) Zelfs 'n meester in de mathematische physica als G. Kirchhoff in z'n „Vorlesungen über mathematische Physik". Verklaar de causaliteit anthropomorphistisch en de natuurwetenschap zal niet rusten voordat ze haar geëlimineerd heeft. Dat ligt in den geheelen ontwikkelingsgang der natuurwetenschap besloten (Cf. R. Avenarius, Philosophie als Denken der Welt gemäss dem Prinzip des kleinsten Kraftmasses, pg. 37 v.). Avenarius plaatst dan ook de causale beschouwing op ééne lijn met het Fetischisme (a. w. 52) en Mach verklaart (Pop. wissensch. Vorlesungen^2, pg. 276): „ich hoffe, dass die künftige Naturwissenschaft die Begriffe Ursache und Wirkung, die wohl nicht für mich allein einen starken Zug von Fetischismus haben, ihrer formalen Unklarheit wegen beseitigen wird".

ideaal van wetenschap was de werkelijkheid te begrijpen als 'n logisch samenhangend geheel. Ze gingen uit van de veronderstelling, dat elke volgende toestand niet alleen *op* den vorigen volgt, maar *eruit* volgt met 'n noodzakelijkheid, die, bij voldoende kennis der gegevens, door het denken begrepen kan worden, m. a. w., dat elke toestand uit den voorafgaanden verklaard en afgeleid moet kunnen worden. Ze namen aan, dat er 'n logica der feiten bestaat, „dass", zooals Liebmann het kernachtig uitdrukt, „jeder Einzelvorgang in der Natur als reale Conclusion eines objectiven Schlusses aufgefasst werden kann, dessen Major das Naturgesetz, dessen Minor der vorangehende Zustand des veränderten Objectes ist" [1]). Die logica der feiten kan niet aangenomen en de concreete werkelijkheid niet als logisch samenhangend geheel begrepen worden, wanneer de natuurwet op nominalistische manier als louter 'n verkorte uitdrukking voor waargenomen regelmatigheden wordt beschouwd en er in de werkelijkheid niet iets wordt verondersteld, dat aan de wet beantwoordt, en waarvan de wet de uitdrukking is. Welnu, zoowel de empiristen als de rationalisten hadden, overeenkomstig de algemeene leus dier dagen: „omne scire est per causas scire", zich 'n ideaal van wetenschap gevormd, dat alle empirische wetten tot rationeele herleid en al het toevallige tegen het denknoodwendige verruild wilde zien.

---

[1]) O. Liebmann, Ged. und Thats., I pg. 19; cf. „Die Logik der Thatsachen", en „die Einheit der Natur" (in An der Wirkl. pg. 187 v. v., en 566 v. v.). Cf. ook G. Heymans, Schets eener kritische Geschiedenis van het Causaliteitsbegrip in de nieuwere Wijsbegeerte, pg. 53 60.

Dit rationalistisch ideaal is volgens Berkeley's leer absoluut onbereikbaar, niets meer dan 'n ijdele waan [1]).

Maar ook geen empirische kennis.

Hoe staat het bij Berkeley met de, wel contingente, maar toch reëele kennis, die de ervaring levert? Wat wordt er van het empiristisch ideaal van kennis, te bereiken door reiniging der ervaring, d. w. z. door verwijdering van alle subjectieve toevoegsels en wijzigingen? Volgens Bacon is wat overblijft na aftrek van de idolen 'n zuiver beeld van de onafhankelijk van ons bestaande werkelijkheid [2]). Hobbes acht hetzelfde bereikt na aftrek van wat hij noemt „qualitates sensibiles", al blijkt hetgeen dan overblijft niet veel meer dan nihil te zijn [3]). Bij Locke wordt dit in zoover gewijzigd, dat de „ideas of primary qualities" de „exact resemblances" zijn van 'n objectieve werkelijkheid, en door deze teweeggebracht, — terwijl die der secundaire wel geen „exact resemblances", maar dan toch „constant effects" zijn van diezelfde objectieve werkelijkheid, „all that is requisite to make them real, and not fictions at pleasure" [4]). Overal wordt hier van het al of niet bestaan eener relatie van congruentie en causaliteit, of van causaliteit alleen, tusschen onze „ideas" en 'n onafhankelijk van ons bestaand object, de waarheid van de „ideas" afhankelijk gesteld [5]). Het spreekt vanzelf, dat met het bestaan van zoo'n object het geheele transscendente waarheidsbegrip mede moet komen te vervallen. Er kan niet gevraagd of

---

[1]) Cf. pg. 31 v., 63 v.

[2]) Cf. pg. 26.

[3]) Cf. pg. 27, 29

[4]) Cf. pg. 56.

[5]) Cf. W. Windelband, Präludien (1e ed.), pg. 125—135.

onderzocht worden of er hetzij in, hetzij onder de „ideas" afwijkingen voorkomen van de realiteit, wanneer de „ideas" niet de realiteit voorstellen of als „effects" naar 'n realiteit verwijzen, maar zelf de realiteit zijn, i. é. w. wanneer esse = percipi. Van 'n zuiveren der ervaring kan geen sprake zijn, want er is geen ervaring, die gereinigd zou kunnen worden. Zoo zijn we langs 'n anderen weg nogmaals [1]) tot de conclusie gekomen, dat het streven de werkelijkheid, als het onafhankelijk van ons bestaande, te leeren kennen door hetgeen in de ervaring gegeven is te isoleeren van den overigen inhoud des geestes als volkomen zinneloos beschouwd moet worden.

Kriterium van waarheid?

We hebben gezien [2]) hoe Berkeley zich over het verdwijnen van het transscendent waarheidsbegrip verheugt, omdat het de bron is van alle skepticisme. Maar baat het iets, wanneer men uit vrees voor skepticisme en agnosticisme het transscendente loslaat om idealisme of positivisme (gelijk ons bleek [3]) nauw aan elkaar verwant) te omhelzen? Is Berkeley eraan ontkomen? Bezit hij 'n deugdelijk kriterium van waarheid? Blijft er iets meer bij hem over dan 'n stroom van „feelings", alle gelijksoortig en alle even waar of onwaar? Berkeley heeft z'n antwoord gereed. Locke had onderscheid gemaakt tusschen „ideas", „made by us", en andere, „which I did not make for myself". Nu, ook Berkeley stelt tegenover de „ideas", die hij zich willekeurig voor den geest roept [4]),

---

[1]) Cf. pg. 152.

[2]) Cf. pg. 131 v.

[3]) Cf. pg. 127.

[4]) Cf. pg. 142; Pr. of H. Kn. 36 (I 276).

die, welke hem onafhankelijk van z'n wil worden opgedrongen. De eerste noemt hij, als „ideas of our own framing", „chimeras"; de andere, als zijnde „imprinted on the senses by the Author of nature are called real things" [1]). Derhalve: wat onafhankelijk van mijn wil gegeven is, is „imprinted by the Author of nature", en daarom „real". Evenwel: noch het „imprinted" [2]) zijn, noch de „Author of nature" [3]) zijn gegeven noch „imprinted", maar beide „superinduced by the mind". Berkeley besluit tot het bestaan van God als den „imprinter" van de onafhankelijk van zijn wil gegeven „ideas". Wat helpt het dan op de vraag, welke van onze „ideas" onafhankelijk van onzen wil gegeven en dus „real" zijn, te antwoorden: „die, welke door God „ „imprinted" " zijn"? We hebben hier 'n analoog geval als bij Locke met „matter" of „body". Deze wordt gedefinieerd als „cause" van de „real ideas", en de „real ideas" als de door „body" of „matter" gecauseerde. Zoomin in het ééne als in het andere geval helpt de verwijzing naar 'n onbekende oorzaak ook maar iets om te weten te komen welke „ideas" „real" zijn en welke niet.

Berkeley geeft dan ook voor de praktijk 'n ander kriterium aan: „the ideas of Sense are more strong, lively, and distinct than those of the Imagination". Dat was ook Locke's maatstaf geweest. Maar Berkeley voegt er aan toe: „they have likewise a steadiness, order, and coherence ....." [4]). De ervaring van elken dag leert, dat de

[1]) Pr. of H. Kn. 33 (I 274); 90 (I 307).

[2]) Cf. pg. 170 v.v. en 140 v.

[3]) Cf. pg. 163 v.v.

[4]) Pr. of H. Kn. 30 (I 273).

hoedanigheden: „strong, lively and distinct", evenmin als: „onafhankelijk van onzen wil gegeven zijn", dienen kunnen om b. v. hallucinaties of droombeelden van waarnemingsbeelden te onderscheiden. „Steadiness, order, and coherence", vooral het laatste, brengen ons in de goede richting, maar — Berkeley zelf kan haar niet volgen zonder z'n sensualistisch-empiristisch standpunt te verlaten. „Coherence" toch, kan nooit worden toegeschreven aan de „fleeting, perishable passions", de relatielooze „ideas", die daar voor het gegevene en dus reëele moeten gelden. Het feit, dat 'n „idea" in de reeks der „ideas" voorkomt, kan nooit beslissen over het al of niet „real" zijn van die „idea". Men moge ze beschouwen als „coherent" of „incoherent", ze is in dat opzicht gelijk aan alle andere. Het praedicaat „coherent" zegt alleen dan iets, als het 'n uitspraak doet over de vraag of 'n „idea" in 'n bepaalden samenhang past. Maar van „coherence" in dien zin kan alleen gesproken worden ten opzichte van 'n systeem van relaties, die niet gevoeld kunnen, maar gedacht moeten worden [1]). We zijn hier wederom [2]) afgeweken van het esse = percipi en genaderd tot het esse = concipi.

HUME. Z'n verhouding tot de voorgangers.

Overzien we thans, aan het einde der bespreking van Hume's voorgangers, nog even den afgelegden weg. Het zal ons daarbij duidelijk worden hoe de verschillende lijnen uitloopen op de problemen, waar DAVID HUME (1711—1776) zich mee bezig hield en die hem door het tijdstip, waarop hij in de geschiedenis optrad, als opgedrongen werden.

---

[1]) Cf. pg. 110 v.

[2]) Cf. pg. 151 v.

Bacon twijfelde geen oogenblik aan de mogelijkheid van objectieve, zekere kennis. 't Was voor hem alleen maar de vraag, hoe zullen we het materiaal daartoe bemachtigen, uitbreiden, benutten. Met aanstekelijke geestdrift gordt hij zich aan tot de reuzentaak der „Instauratio magna", schrijft hij z'n „Novum Organum", ontwerpt hij 'n encyclopaedie der gezamenlijke wetenschappen en brengt den „globus intellectualis" in kaart. Reeds bij Hobbes moesten we tot de conclusie komen, dat onze kennis, zoo ze 'n noodzakelijk karakter draagt, niet objectief kan zijn, en dat onze objectieve kennis alle karakter van noodzakelijkheid moet missen. Bovendien weet hij ten slotte niet in welk opzicht deze contingente kennis ergens mee in de verhouding van afbeelding tot origineel zou staan. Dit in eersten aanloop verkregen resultaat werd dan door Locke weer voor 'n deel teruggenomen: de primaire qualiteiten althans zijn „exact resemblances" van 'n onafhankelijk van ons bestaande werkelijkheid en er is ten minste op het gebied van mathesis en moraal plaats voor objectieve en tevens noodzakelijke kennis. Berkeley merkt de halfheden van Locke's standpunt op, zuivert diens stelsel van de niet daarin passende rationalistische bestanddeelen en geeft aan de kenleer 'n zuiver, streng consequent empiristisch karakter, doch meent op zijn beurt daarmee 'n spiritualistische metaphysica te kunnen verbinden.

De eerste taak nu, waarvoor Hume zich gesteld ziet, is aan te toonen, dat deze spiritualistische metaphysica van Berkeley niet past bij diens empiristische kenleer. Wie de voorafgaande besprekingen gevolgd heeft, moet inzien, dat dit niet uit kon blijven.

„Human nature".

Als aanvalsbasis daartoe bedient Hume zich van Berkeley's empiristische kenleer, die hij met volle overtuiging overneemt. Had deze laatste, na Locke's bestrijding der aangeboren begrippen, verdere verdediging van het beginsel der ervaring overbodig geoordeeld, — Hume beschouwt de kwestie, waar Berkeley zich op toegelegd had, de kwestie nl. wat in de ervaring gegeven is en wat niet, als in hoofdzaak uitgemaakt. Berkeley's abstractieleer, waarvan de groote belangrijkheid ons gebleken is, noemt hij, „one of the greatest and most valuable discoveries that has been made of late years in the republic of letters" [1]). Ook de waarheid van het esse = percipi staat voor hem van meet af aan vast: „ . . . . 't is universally allow'd by philosophers, and is besides pretty obvious of itself, that nothing is ever really present with the mind but its perceptions or impressions and ideas, and that external objects become known to us only by those perceptions they occasion. To hate, to love, to think, to feel, to see; all this is nothing but to perceive. Now since nothing is ever present to the mind but perceptions, and since all ideas are derived from something antecedently present to the mind, it follows, that *'t is impossible for us so much as to conceive or form an idea of any thing specifically different from ideas and impressions* [2]). Let us fix our attention out of ourselves as much as possible: Let us chace our imagination to the heavens, or to the utmost limits of the universe; we never really advance a

[1]) Tr. on H. N. I I 7 (I 325); cf. Tr. on H. N. I III 1 (I 375) en Enq. c. H. U. XII I (Ess. II 127).

[2]) Ik cursiveer.

step beyond ourselves, nor can conceive any kind of existence, but those perceptions, which have appear'd in that narrow compass. This is the universe of the imagination, nor have we any idea but what is there produc'd" [1]). Evenals Berkeley en Locke wenscht hij alle ontologische, physische of physiologische besprekingen principieel buiten te sluiten: „the examination of our sensations belongs more to the anatomists and natural philosophers than to moral; and therefore shall not at present be entered upon" [2]). Om zelfs den schijn van dat te doen af te weren verklaart hij: „by the term of impression I would not be understood to express the manner, in which our lively perceptions are produced in the soul, but merely the perceptions themselves" [3]). Weer elders heet het: „as to those impressions, which arise from the senses, their ultimate cause is, in my opinion, perfectly inexplicable to human reason...." [4]). Veel te lang reeds heeft men gegrepen naar allerhande wetenschap, die buiten ons bereik ligt. Vandaar eindelooze twisten en grenzenlooze spraakverwarring. „Amidst all this bustle 't is not reason, which carries the prize, but eloquence; and no man needs ever despair of gaining proselytes to the most extravagant hypothesis, who has art enough to represent it in any favourable colours. The victory is not gained by the men at arms, who manage the pike and the sword; but by

---

[1]) Tr. on H. N. I II 6 (I 371); III I 1 (II 234).
[2]) „ I I 2 (I 317).
[3]) „ I I 1 (I 312[n 1]).
[4]) „ I III 5 (I 385); II I 1 (II 76).

het centrale object der wetenschap.

the trumpeters, drummers, and musicians of the army" [1]). Het centrale object der wetenschap is „human nature", waarmee alle wetenschappen in meer of minder nauwe betrekking staan, en „however wide any of them may seem to run from it, they still return back by one passage or another" [2]). Dat is zelfs met „Mathematics, Natural Philosophy, and Natural Religion" het geval, „since they lie under the cognizance of men, and are judged of by their powers and faculties. 't Is impossible to tell what changes and improvements we might make in these sciences were we thoroughly acquainted with the extent and force of human understanding, and cou'd explain the nature of the ideas we employ, and of the operations we perform in our reasonings.... If therefore the sciences of Mathematics, Natural Philosophy, and Natural Religion, have such a dependence on the knowledge of man, what may be expected in the other sciences, whose connexion with human nature is more close and intimate", zooals „Logic, Morals, Criticism, and Politics"? [3]) „Human Nature is the only science of man; and yet has been hitherto the most neglected" [4]). „.... Here then is the only expedient, from which we can hope for success in our philosophical researches, to leave the tedious lingering method, which we have hitherto followed, and instead of taking now and then a castle or village on the frontier,

---

[1]) Tr. on H. N. Introd. (I 306).
[2]) „ „ „
[3]) „ „ „
[4]) „ I IV 7 (I 552).

to march up directly to the capital or center of these sciences, to human nature itself; which being once masters of, we may every where else hope for an easy victory. From this station we may extend our conquests over all those sciences, which more intimately concern human life, and may afterwards proceed at leisure to discover more fully those, which are the objects of pure curiosity. There is no question of importance, whose decision is not compriz'd in the science of man; and there is none, which can be decided with any certainty, before we become acquainted with that science. In pretending, therefore, to explain the principles of human nature, we in effect propose a compleat system of the sciences, built on a foundation almost entirely new and the only one upon which they can stand with any security" [1]). Geen wonder, dat Hume z'n hoofdwerk tot titel geeft: „A Treatise on Human Nature!"

„Experience and observation".

Als ondertitel voegt hij er aan toe: „being an Attempt to introduce the experimental Method of Reasoning into Moral [2]) Subjects". Het lijkt hem namelijk evident toe, dat, „the essence of the mind being equally unknown to us with that of external bodies, it must be equally impossible to form any notion of its powers and qualities otherwise than from careful and exact experiments, and the observation of those particular effects, which result from its different circumstances and situations. And tho'

[1]) Tr. on H. N. Introd. (I 307).

[2]) „Moral" is bij Hume dikwijls gelijkbeteekenend met psychologisch, zooals b.v. Zola zich 'n „Moraliste" noemt, omdat hij psychologische analyses geeft.

we must endeavour to render all our principles as universal as possible, by tracing up our experiments to the utmost, and explaining all effects from the simplest and fewest causes, 't is still certain we cannot go beyond experience, and any hypothesis, that pretends to discover the ultimate original qualities of human nature, ought at first to be rejected as presumptuous and chimerical" [1]). Zoodat „as the science of man is the only solid foundation for the other sciences, so the only solid foundation we can give to this science itself must be laid on experience and observation" [2]). Geheel in overeenstemming hiermee is het dan ook als we bij het verder onderzoek uitspraken vinden als deze: „In order to put this whole affair in a fuller light, let us consider it as a question in natural philosophy, which we must determine by experience and observation" [3]). Herhaaldelijk wordt er gesproken van „anatomy of the mind" [4]). Elders vergelijkt hij z'n wijze van behandeling met die, welke in de chemie gevolgd wordt [5]). Dan weer is het 'n optische parallel, die ter verduidelijking dienst moet doen [6]). De beide laatste gelden vooral van het 2e en 3e boek van de „Treatise": „Of the Passions" en „Of Morals". Maar op *al* z'n onderzoekingen is, althans naar de intentie, toepasselijk de klare uiteenzetting van de z. i. eenig vruchtbare methode, die hij in

---

[1]) Tr. on H. N. Introd. (I 308).
[2]) „ „ (I 307 v.)
[3]) „ I III 8 (I 402).
[4]) „ I IV 6 (I 543); II I 12 (II 118 v.); III III 6 (II 374).
[5]) „ II III 9 (II 218 v.); II II 2 (II 124 v.v.).
[6]) „ II III 9 (II 219).

de volgende woorden geeft met het oog op „moral disquisitions": „As this is a question of fact, not of abstract science, we can only expect success, by following the experimental method, and deducing general maxims from a comparison of particular instances. The other scientifical method, where a general abstract principle is first established, and is afterwards branched out into a variety of inferences and conclusions, may be more perfect in itself, but suits less the imperfection of human nature, and is a common source of illusion and mistake in this as well as in other subjects. Men are now cured of their passion for hypotheses and systems in natural philosophy, and will hearken to no arguments but those which are derived from experience. It is full time they should attempt a like reformation in all moral disquisitions; and reject every system of ethics, however subtile or ingenious, which is not founded on fact and observation" [1]). Het ontgaat Hume niet, dat men, wat het experimenteeren aangaat, met de studie van „human mind" in 'n ongunstige positie verkeert: we kunnen nl. de omstandigheden niet altijd naar willekeur invoeren: „moral philosophy has, indeed, this peculiar disadvantage, which is not found in natural, that in collecting its experiments, it cannot make them purposely, with premeditation, and after such a manner as to satisfy itself concerning every particular difficulty which may arise. When I am at a loss to know the effects of one body upon another in any situation, I need only put them

[1]) Enq. c. Pr. of Morals I (Ess. II 174).

in that situation, and observe what results from it. But should I endeavour to clear up after the same manner any doubt in moral philosophy, by placing myself in the same case with that which I consider, 't is evident this reflection and premeditation would so disturb the operation of my natural principles, as must render it impossible to form any just conclusion from the phaenomenon" [1]). Des te nauwkeuriger hebben we onze gegevens te verzamelen en de gebeurtenissen in het menschenleven te bespieden: „We must therefore glean up our experiments [2]) in this science from a cautious observation of human life, and take them as they appear in the common course of the world, by men's behaviour in company, in affairs, and in their pleasures. Where experiments of this kind are judiciously collected and compared, we may hope to establish on them a science which will not be inferior in certainty, and will be much superior in utility to any other of human comprehension" [3]). Aan het einde van de „Dissertation on the Passions" vinden we dan ook de betuiging: „I pretend not to have here exhausted this subject. It is sufficient for my purpose, if I have made it appear, that, in the production and conduct of the passions, there is a certain regular mechanism, which is susceptible of as accurate a disquisition, as the laws of

---

[1]) Tr. on H. N. Introd. (I 309).

[2]) Hume gebruikt blijkbaar het woord „experiment" in ruimer beteekenis dan wij. Wij duiden er juist alleen proeven mee aan, genomen onder willekeurig ingevoerde omstandigheden.

[3]) Tr. on H. N. Introd. (I 309 v.).

motion, optics, hydrostatics, or any part of natural philosophy" [1]).

Hume's aanvankelijke houding ten opzichte van de skepsis.

Als Hume spreekt van philosophie of metaphysica, dan heeft hij de bovenbedoelde onderzoekingen op het oog, waaraan wij den naam zouden geven van psychologie of kennistheorie, al naardat de opvatting is, die we van deze wetenschappen huldigen. Voor hem maken ze niet 'n onderdeel uit van de wetenschap, als zijnde de bestudeering van 'n *deel* van den kosmos, maar de ééne, *alles* omvattende wetenschap, die al het andere absorbeert. Alle kennis a priori beperkt tot de methodisch onderzochte zielsverschijnselen, dat is het teeken, waarin hij van den aanvang af z'n beschouwingen plaatst. Hij doet dat echter geenszins in 'n skeptische stemming. Integendeel. Hij vangt z'n „Treatise on Human Nature" aan in 'n gemoedsgesteldheid, gelijksoortig met die, waarin Bacon z'n „Instauratio magna" ter hand nam. En evenmin heeft hij er skeptische bedoelingen mee. Hij maakt onderscheid tusschen skepsis en skepsis. Daar is 'n soort van „mitigated scepticism, which may be of advantage to mankind, and which may be the natural result of the Pyrrhonian doubt and scruples". Ze bestaat in „the limitation of our enquiries to such subjects as are best adapted to the narrow capacity of human understanding. The *imagination* of man is naturally sublime, delighted with whatever is remote and extraordinary, and running, without controul, into the most distant parts of space and time in order to avoid the objects, which custom has rendered too familiar to it.

[1]) Ess. II 166.

A correct *Judgment* observes a contrary method, and avoiding all distant and high enquiries, confines itself to common life, and to such subjects as fall under daily practice and experience; leaving the more sublime topics to the embellishments of poets and orators, or to the arts of priests and politicians" [1]). Welnu, dit soort van skepticisme is de voorwaarde voor degelijke studie. Het eenige afdoende, „catholic", geneesmiddel, „fitted for all persons and all dispositions", tegen „that abstruse philosophy and metaphysical jargon, which, being mixed up with popular superstition, renders it in a manner impenetrable to careless reasoners, and gives it the air of science and wisdom" — is „to enquire seriously into the nature of human understanding, and shew, from an exact analysis of its powers and capacity, that it is by no means fitted for such remote and abstruse objects. We must submit to this fatigue, in order to live at ease ever after: And must cultivate true metaphysics with some care, in order to destroy the false and adulterate" [2]). Het is met de intentie aan de wetenschap 'n soliede basis te geven, dat Hume zich uitsluitend wenscht te bewegen binnen de grenzen eener immanente philosophie.

Z'n negatieve taak

We hebben in den aanvang [3]) de klachten van onzen auteur vernomen over den toestand, waarin bij zijn optreden de philosophie zich bevond. Het is ons thans duidelijk, dat die klachten deels ook z'n onmiddellijken voorganger in de rij der empiristen moeten gelden. Het eigenaardig gebruik,

---

[1]) Enq. c. H. U. XII 3 (Ess. II 133).

[2]) Enq. c. H. U. I (Ess. II 9).

[3]) Cf. pg. 15 v.

dat Berkeley maakt van de begrippen „substantie" en „causaliteit", moet hem natuurlijk opgevallen zijn. Hij moet opgemerkt hebben, dat het vooral het laatste is, waardoor deze komt tot besluiten aangaande het bestaan en het wezen van iets transscendents, van „self", „other selves", „God". Welnu, het is tegen de transscendente geldigheid van deze begrippen, dat Hume van Berkeley's empiristischen grondslag uit den aanval richt. De groote vraag, die hij zich stelt, is deze: kan onze kennis van feiten door redeneering (en blijkbaar komt daarvoor hoofdzakelijk, welbeschouwd uitsluitend, de causale redeneering in aanmerking) uitgebreid worden? We zijn reeds herhaaldelijk in de buurt van deze vraag gekomen [1]). Hier wordt ze niet alleen klaar en duidelijk gesteld, maar ook „rücksichtslos", streng consequent van empiristisch standpunt uit beantwoord. Uit de wijze, waarop Hume dit probleem stelt, blijkt duidelijk hoe hij hierbij inderdaad bepaald wordt door de plaats, waarop hij in de geschiedenis optreedt: hij richt zich niet tegen ontologische argumentaties in het algemeen, maar, zooals dat na Berkeley voor de hand lag, tegen transscendente conclusies op grond van de ervaring, m. a. w. tegen empirisch-speculatief geredeneer. We zullen bij de nadere behandeling van Hume's kenleer zien, dat z'n antwoord op de gestelde vraag beslist ontkennend luidt. Resoluut verklaart hij alles, wat zich niet als in de ervaring gegeven legitimeeren kan, voor fictie. De „Enquiry concerning Human Understanding" eindigt met het bekende autodafé: „When we run over libraries,

[1]) Cf. pg. 32 v., 73 v.v.

persuaded of these principles, what havoc must we make? If we take in our hand any volume; of divinity or school-metaphysics, for instance; let us ask, Does it contain any abstract reasoning concerning quantity or number? No. Does it contain any experimental reasoning concerning matter of fact and existence? No. Commit it then to the flames: For it can contain nothing but sophistry and illusion" [1]). Het zal ons dan opnieuw duidelijk worden, dat ook Berkeley's onderscheid tusschen ware en niet ware „ideas" niet anders dan met afwijking van het empiristisch beginsel gehandhaafd kan worden. En hiermee zijn we dan weer tot Hobbes teruggekeerd. Toch is ook hier de gang der geschiedenis geen cirkelgang. De zijwegen, die Locke en Berkeley meenden te kunnen inslaan, zijn voorgoed afgesloten. De tijd der transacties is voorbij. Zonder her- noch derwaarts te kunnen afwijken wordt het empirisme, zooals we zien zullen, door het werk van Hume in z'n laatste consequenties gedreven en gedwongen onomwonden te verklaren: voor onze zekerheden aangaande „matters of fact", verder dan ze in de ervaring door „experience and observation" gegeven zijn, is er in geen enkel opzicht en onder geen enkele voorwaarde 'n redelijke grond te vinden. Het zal zelfs de vraag zijn of er voor „experience and observation" wel plaats blijft en of ook deze zelf al niet reeds berusten op onredelijke ficties.

Z'n positieve taak.

Tot dezelfde vraag, maar in ietwat gewijzigden vorm, komen we bij Hume ook nog van 'n andere zijde. We

---

[1]) Enq. c. H. U. XII 3 (Ess. II 135).

herinneren ons [1]), dat bij Bacon als doel van z'n studiën, voor zoover de theorie betreft, op den voorgrond staat het zoeken van middelen en wegen om 'n adequate afbeelding van de wereld te verkrijgen. Sinds Locke [2]) is dat in zooverre veranderd, dat men daartoe eerst 'n adequate afbeelding van het menschelijk denken wenscht te bezitten. Vandaar, dat b.v. Berkeley er zoo bizonder op gesteld is ten slotte toch in overeenstemming te zijn met „common sense" [3]). We zullen zien, dat Hume 'n open oog heeft voor de gebreken, die de voorstelling, door Berkeley van het feitelijk denken gegeven, aankleven. Hume erkent het bestaan en het transscendent gebruik van allerlei, dat in den geest aangetroffen wordt en toch niet als in de ervaring gegeven beschouwd kan worden. Na aangetoond te hebben, dat daarvoor geen logische rechtvaardiging gevonden kan worden, ziet hij zich geplaatst voor en legt hij zich dan ook met al de kracht van z'n klaren, consequenten geest toe op de taak het feit, dat het voorkomt, te verklaren. Hij gaat daarbij, getrouw aan de empiristische traditie [4]), uit van de veronderstelling, dat alles wat in den geest aangetroffen wordt, voortgekomen moet zijn uit de gegevens der ervaring en dus uit deze afgeleid moet kunnen worden. Het karakter, dat deze verklaring bij Hume zal dragen, is reeds van te voren aan te wijzen, wanneer we bedenken, dat bij hem de activiteit niet alleen van den menschelijken geest,

[1]) Cf. pg. 26.
[2]) Cf. pg. 34.
[3]) Cf. pg. 137.
[4]) Cf. pg. 46 v.v.

maar ook van den oneindigen geest, die bij Berkeley de rol van „imprinter" [1]) vervulde, buiten rekening zal moeten blijven; het eenige wat in deze lijn overblijft is immanente processen in de gegevens der ervaring aan te nemen. Wanneer men zich die processen als 'n soort mechanica van voorstellingen wil denken, dan zou men, het werk van Locke vergelijkende met dat van Hume, het eerste in hoofdzaak als statica, het tweede in hoofdzaak als dynamica van de bewustzijnsverschijnselen kunnen qualificeeren. Het is Hume toch bepaaldelijk begonnen om het *verloop* der bewustzijnsprocessen. Hierbij is evenwel, niettegenstaande alle natuurwetenschappelijke parallellen, veel meer de toekomstige groote historicus aan het woord, dan de man van de aetiologische natuurwetenschap. Hij geeft veelal geschiedenis van het bewustzijn en toont z'n kracht voornamelijk in het aangeven van haast onmerkbare, geleidelijke overgangen. Op zijn standpunt in zekeren zin terecht, zooals ons blijken zal. Hij veronderstelt daarbij echter, dat het één hier niet alleen *op*, maar ook *uit* het ander volgt. Is er bij hem plaats voor die veronderstelling? Kan hij, op den weg dien hij inslaat, althans rekenschap geven van het ontstaan onzer zekerheden? Zal het hem gelukken niet alleen het feit, dat in het bewustzijn allerlei wordt aangetroffen, waarvoor in de ervaring, zooals we hem die zullen zien bepalen, geen gegevens zijn aan te wijzen, maar ook het feit, dat er transscendente beteekenis aan wordt toegekend, te verklaren, zonder dat bestaan en die transscendente geldig-

[1]) Cf. pg. 164 v.v.

heid alreeds te veronderstellen? Indien dit onmogelijk bleek, dan zou daarmee aan het geloof in de bruikbaarheid der door hem gebezigde methode 'n gevoelige slag toegebracht zijn. Er zou dan voor wie evenzeer overtuigd was van de onvruchtbaarheid der progressief-mathematische als van die der inductief-psychologische methode, niet veel anders overblijven dan de proef te nemen met de analytisch-regressieve. Dat is het geval geweest met Kant, veel meer dan de historicus Hume, geschoold in de natuurwetenschappelijke methoden. Het ligt in de bedoeling van Kant niet aan te vangen met zekere opvattingen omtrent ontstaan en herkomst onzer kennis om dan daarnaar haren aard en omvang te bepalen. Hij wil niet eerst uitgemaakt zien uit welke gegevens onze feitelijke kennis moet ontstaan zijn om daaruit dan conclusies te trekken ten opzichte van die kennis. Hij wil omgekeerd de laatste zoo onbevooroordeeld en nauwkeurig mogelijk analyseeren om dan te concludeeren tot de gegevens, zonder welke ze niet zou kunnen bestaan. Hij neemt z'n uitgangspunt in de bestaande wetenschap, en vraagt nu niet naar de psychologische genesis, maar naar de logische condities, de typische voorwaarden, die aanwezig geacht moeten worden om wetenschap, ook de psychologische wetenschap, mogelijk te maken. Dit een en ander zij hier nu alleen vluchtig even aangestipt om, bij tegenstelling, de probleemstelling en methode van Hume toe te lichten.

We hoorden hoe hij als Bacon in hoopvolle stemming z'n werk aanving met het doel aan de wetenschap 'n soliede basis te geven. We zullen zien, dat onder den arbeid de ééne steun na den anderen hem ontzinkt, ja dat

hij het beeld vertoont van den man, die zich voortdurend beijvert den boomtak door te zagen, waarop hij gezeten is, om ten slotte in de meest hopelooze skepsis weg te zinken — „a true sceptic.... diffident of his philosophical doubts, as well as of his philosophical conviction" [1]). Hume zal ons (indien het me geoorloofd is hier 'n paar welbekende termen uit 'n andere wetenschap over te nemen) in dit opzicht 'n „ontogenetische" recapitulatie en voltooiing te aanschouwen geven van het proces, dat we in z'n „phylogenetisch" verloop hebben gevolgd in de reeks der engelsche empiristen van Bacon tot Hume.

---

[1]) Tr. on H. N. I IV 4 (I 552). Men vergelijke ook de stemming ten opzichte van het publiek in de volgende plaats bij den aanvang van Dl. I van de „Treatise" (I 308): „..... my Lord Bacon and some late philosophers in England, who have begun to put the science of man on a new footing, and have engaged the attention, and excited the curiosity of the public. So true it is, that however other nations may rival us in poetry, and excel us in some other agreeable arts, the improvements in reason and philosophy can only be owing to a land of toleration and liberty", met die in het IIIe deel, na de ongunstige ontvangst van Dl. I.: „....without this advantage I never should have ventur'd upon a third volume of such abstruse philosophy, in an age, wherein the greatest part of men seem agreed to convert reading into an amusement, and to reject every thing that requires any considerable degree of attention to be comprehended". (III I 1 Vol. II pg. 234).

STELLINGEN.

STELLINGEN.

I.

„.... Dat is de geweldige en grootsche beteekenis van de scepsis van Hume. Zij is een noodzakelijk doorgangspunt in de geschiedenis niet alleen, maar ook in de philosophische ontwikkeling van wie over de door Hume aangeroerde problemen tot helder inzicht wil komen."

Prof. Dr. M. A. van Melle, Beschouwingen naar aanleiding van David Hume en zijne leer van het Kenvermogen, pg. 40.

II.

Het empirisme is 'n „truism" of 'n dwaling.

III.

Uit de dwaling van het empirisme valt meer te leeren dan uit menige waarheid.

IV.

„Das Höchste wäre, zu begreifen, dass alles Faktische schon Theorie ist".

Goethe.

V.

Tusschen Locke en Hume staat, zoowel logisch als historisch, Berkeley.

VI.

„Die englische Philosophie von Bacon bis Hume bildet ein Continuum".

KUNO FISCHER, F. Bacon und seine Schule[3], pg. 452.

VII.

De methode, in 'n wetenschap te volgen, is afhankelijk van haar object en doel, in verband met aard en grenzen van ons kenvermogen.

VIII.

Historische kritiek is wetenschap, en daarom in beginsel, methode, resultaten, alleen door iemand van wetenschappelijken aanleg na behoorlijke propaedeuse verstaanbaar.

IX.

„.... alle empirische Wirklichkeit .... wird Natur, wenn wir sie betrachten mit Rücksicht auf das Allgemeine, sie wird Geschichte, wenn wir sie betrachten mit Rücksicht auf das Besondere".

H. RICKERT, Die Grenzen der naturwissenschaftlichen Begriffsbildung, pg. 255.

X.

„Paus Honorius heeft gefeild . . . ."

A. Pierson, Geschiedenis van het Roomsch-Katholicisme, III pg. 210.

XI.

De strijd over het „filioque" was meer dan 'n theologische haarkloverij.

XII.

In het nominalisme van Willem van Occam is de middeleeuwsche scholastiek tot zelfontbinding overgegaan.

XIII.

Wie met Ed. von Hartmann (Religion des Geistes, pg. 195) noodig vindt te constateeren: „individuelle Erbsünde im Sinne einer sich selbst zuzurechnenden und doch ererbten Schuld, ist ein offenbarer Widersinn", geeft daardoor blijk van gebrek aan inzicht in den aard van het dogma.

XIV.

„Es fehlt in den homerischen Gedichten nicht an Rudimenten eines einst sehr lebhaften Seelencultes".

Erwin Rohde, Psyche[3], I pg. 14.

XV.

„Euripides wollte Herakles als ideal der selbstgenügenden menschenkraft .... darstellen, nur nicht das der archaischen, sondern das der sophistenzeit".

ULRICH VON WILAMOWITZ—MOELLENDORFF,
Euripides Herakles[2], I pg. 130.

XVI.

In Jes. 9 : 7 vocaliseere men דִּבַּר in plaats van דִּבֵּר

XVII.

Ten onrechte heeft men in het boek Ruth zoo iets als 'n tendenz-roman gezien, gericht tegen het weren van alle niet-Israëlietische vrouwen, voorgestaan door Ezra en Nehemia.

XVIII.

Ἀκελδαμάχ (Hand. 1 : 19) beteekent κοιμητήριον.

XIX.

De gelijkenis van den zaaier heeft voor Jezus autobiographische beteekenis.

XX.

Als leermiddel voor de *catechisaties* zijn lesboekjes niet onvoorwaardelijk te verkiezen boven vraagboekjes.

Geschenk 72 - 424

TYP. A. W. SIJTHOFF'S UITGEVERS-MAATSCHAPPIJ TE LEIDEN.